

Bilge

YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ

DERGİSİ

Sayı: 43 / Kış / 2004 Üç Ayda Bir Çıkar

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Kapak Tasarımı / Cover Designer :
Sinan CAN

Kapak Fotoğrafı / Cover Photograph :
Samsun'daki Atatürk Heykeli, (1930),
Nizamettin AYKURT Koleksiyonu.

Yönetim Yeri / Managing Office
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
06570 Maltepe/ANKARA

Telefonlar / Telephones

Santral : (0.312) 232 22 57-231 23 48
Yazı İşleri/Editoriat : (0.312) 232 43 21
Abone İşleri/ Subscription: **Vedat DEMİRBAŞ**
(0.312) 232 39 13
Belgegeçer (Faks) : (0.312) 232 43 21

Fiyatı / Price
4.000.000. TL.

Dış Ülkeler İçin Yıllığı / Payment: 20 \$
(Gönderme Gideri Hariç)
Posta Çek Numarası : 212938

ISSN 1300 - 283X

BİLGE DERGİSİ
Akademik ve Hakemli Bir Dergidir.

Bilge

Dergisi
Yayın Tanıtım Tahlil Eleştirisi

Üç Ayda Bir Çıkar / Published Quarterly

KURUCUSU (Founder)
Prof. Dr. Sadık TURAL
Başbakanlık
(Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı)

Cilt : 11, 2004 / Kış 43
Volume:11, 2004 / Winter 43

BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI
Adına Sahibi
(Owner on behalf of Atatürk Culture Center)
Prof. Dr. Taciser ONUK

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
ve
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
(General Coordinator and Editor)
İmran BABA

YAYIN KURULU (Editorial Board)
Prof. Dr. Hakkı ACUN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe AYATA (O.D.T. Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (A.Ü.D.T.C.Fakültesi)
Prof. Dr. Nilüfer TUNCER (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi)
Nail TAN

EDİTÖRLER (Editors)
Dr. Müjgan CUNBUR
Uzm. Şebnem ERCEBECİ

YURTDIŞI TEMSİLCİLİĞİ (Representative Abroad)
A.B.D. : **Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN**
Azerbaycan : **Prof. Dr. Kâmil VELİYEV**
Danimarka : **Zeynel KOZANOĞLU**
Kazakistan : **Prof. Dr. Şâkir İBRAYEV**
Kırgızistan : **Prof. Dr. Abdülcâcan AKMATALİYEV**
K.K.T.C. : **Harid FEDAI**
Macaristan : **Prof. Dr. G. HAZAI**
Tataristan : **Prof. Dr. Hatip MİNİGULI**
Türkmenistan : **Prof. Dr. Annagurban AŞIROV**
Afganistan : **Dr. Hammad Muhammed ÂLEM**

Dizgi - Tasarım - Ofset Baskı/Design-Press
Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi
Bişkek Cad (8.Cad) 81. Sokak No:2 Emek/ANKARA
Tel : 212 64 95 / 108 -109

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Taciser ONUK-	
Feriha AKPINARLI	: Somut Olmayan Kültürel Mirasımızdan El Sanatları 4
Recep ÖZKAN	: Geleneksel Topumlarda Bireysel Gelişim ve Verimlilik 7
Azize AKTAŞ - YASA	: Tarihî Kent Dokularının Korunmasının Gerekliliği ve Çevre Duyarlılığı 14
Gül TUNÇEL	: Üsküp Sultan Murat Camii Hazinesi'ndeki Mezartaşları 20
Haldun EROĞLU	: Orhon Bölgesi (Vadisi) ve Yazıtları ile İlgili Birkaç Söz 39
Sevil GARAŞOVA	: XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde'nin Yeri 51
Töhre HANIM HÜSEYİNOVA	: Azerbaycan'ın Muhacir Yazarı – Ümmül Banu (BANİN) 63

KİTAP TANITIMLARI

Metin ÖZASLAN	: İki Kitap : Müzik Tarihi ve Müzik Sözlüğü 66
Hilâl DEMİRBAŞ	: “Misâk'ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul ve Erbil Meselesi Sempozyumu” 70
R. Mithat YILMAZ	: Rıfat Araz'ın “Sonsuzluğa Adanan Ömür” Adlı Şiir Kitabı ve Şiirlerinde “Sonsuzluk” Teması 77
Kadriye TÜRKAN	: “Tıva Kahramanlık Destanları I” 80
Reşide GÜRSES	: “Dil Şu Büyülü Düzen” Kitabı Hakkında 83
Yıldırım ÖZBEK	: “Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar” 85
Orhan DOĞAN	: Türk Kültürün Temelleri I-II Kitapları Hakkında 94

DERGİ TANITIMLARI

Osman OKTAY	: “Bizim Kümbet Dergisi” 96
Reşide GÜRSES	: “Türklük Bilimi Araştırmaları” 99
Banu KARABABA - TAŞKIN	: “Folklor ve Etnoğrafya (Uluslar arası Bilim Dergisi)” 101

HABERLER

Metin ÖZASLAN	: Atatürk ve Ankara Paneli 103
Zeynep ZAFER	: “Çehov'dan Sonraki Yüzyıl” Adlı Uluslar arası Çehov Sempozyumu Hakkında 110
	Bilge (Yayın, Tanıtım, Tahlil Eleştiri Dergisi) Yayın İlkeleri 112

43

CONTENTS

ARTICLES

Taciser ONUK-	
Feriha AKPINARLI	: An Intangible Cultural Heritage :Handicrafts4
Recep ÖZKAN	: Individual Development and Efficiency in Traditional Societies 7
Azize AKTAŞ -YASA	: The Necessity of Preserving Historical City Texture and Environmental Sensitivity..... 14
Gül TUNÇEL	: Gravestones in the Cemetery of Skopje Sultan Murat Mosque20
Haldun EROĞLU	: About the Orkhon Area(Valley) and Inscriptions.....39
Sevil GARAŞOVA	: The Place of Ali Bey Hüseyinzade in Idea History of Azerbaijan in XX. Century..... 51
Töhre HANIM HÜSEYİNOVA	: Azerbaijan Emigrant Writer-Ümmül Banu (Banin).....63

BOOK REVIEWS

Metin ÖZASLAN	: Two Books : History of Music and Dictionary of Music.....66
Hilâl DEMİRBAŞ	: "Symposium on Mousil and Erbil Issue in Turkish Foreign Affairs and the National Pact" 70
R. Mithat YILMAZ	: Poetry Book of Rifat Araz the Name of which is"The Life Devoted to the Eternity and Eternity theme in his Poems 77
Kadriye TÜRKAN	: "Heroism Epics of Tıva" 80
Reşide GÜRSES	: About of the Book "Language,This Magic Order" 83
Yıldray ÖZBEK	: "Women Sovereignty and Ottoman Empire" 85
Orhan DOĞAN	: About the Books "Fundamentals of Turkish Culture I-II " 94

JOURNAL REVIEWS

Osman OKTAY	: "Journal of Bizim Kümbet" 96
Reşide GÜRSES	: "Turkishness Science Researches"..... 99
Banu KARABABA - TAŞKIN	: "International Science Journal of Folklore and Etnographia"..... 101

NEWS

Metin ÖZASLAN	: Atatürk and Ankara : Panel Discussion 103
Zeynep ZAFER	: "About the International Chehov Symposium Named as "The Century After Chehov" 110
	Publication Principles of the Bilge Journal..... 112

Somut Olmayan Kültürel Mirasımızdan El Sanatları

Prof. Dr. Taciser ONUK

Atatürk Kültür Merkezi Başkanı

Yard. Doç. Dr. Feriha AKPINARLI

Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi
Öğretim Üyesi

Özet

Türk Kültürünü geçmişten günümüze taşımada köprü görevi üstlenen el sanatları ürün olarak somut ürünlerdir. Ancak, bu ürünleri yaratan bireylerin ,duygu, düşünce, yaşadıkları olayların toplumsal özellikleri motif,renk, biçim v.b. verdikleri mesajlara yansıtması yönüyle soyut özellik taşımaktadır. Bu özellikleriyle el sanatları Anadolu'nun her köşesinde yapılarak,kullanılarak kuşaktan kuşağa aktararak devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Türk Kültürü, El Sanatları

Abstract

Acting as bridges in carrying the Turkish Culture from the past up to date, handicrafts are tangible products in terms of product characteristics. However, they enjoy intangible properties as the individuals creating these products reflect their sentiments, ideas, experience and social characteristics in the messages they give in terms of motifs, colors, forms etc. With these properties ,handicrafts are made and in every corner of Anatolia,passed on generation to generation.

Keywords : Turkish Culture, Handicrafts

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze kadar kültürel mirasın pek çok somut kalıntıları sağlam olarak, soyut yaratıların ise çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu manevi değerlerin çoğu bugün yaşayan evrensel değerlerle iç içe kültürel etkileşimi yansıtmaktadır.

Dünyadaki, geniş küresel kültürel etkileşim çağı yeni bir kültürel anlayışı şekillendirmektedir. Farklı toplulukların kültür temsilcileri kültürel eşsizliklerin ve çeşitliliklerin farkına vararak, kültürel paylaşımın artarak devam etmesi gerektiği görüşünde birleşmektedir.

UNESCO sürekli olarak kültürel çeşitliliğin zenginliğini savunan bir çok proje ve program ile ciddi ve kapsamlı faaliyetlerde bulunmuştur. 1989'da Geleneksel kültür ve folklorun korunması konusunun görüşülmesini takiben 2001 yılında kültürel çeşitlilik konusunda da bir bildiri sunulmuştur.

2002 yılında İstanbul'da yapılan 3.Kültür Bakanları toplantısında kültürel çeşitlilik ve somut olmayan kültürel miras konusu da ele alınmış sonuç olarak;

UNESCO 29 Eylül – 17 Ekim 2003 tarihlerinde yaptığı 32. toplantısında somut olmayan kültürel miras sözleşmesini kabul etmiştir.

Bu sözleşmede amaç;

Somut olmayan kültürel mirasın korunması, çeşitli kültürlerin miraslarına saygı gösterilmesi, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde somut olmayan kültürel mirasa yönelik bilinçlenmenin oluşturulması ve uluslararası işbirliği ve yardımın temin edilmesidir.

“Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi”, amacının doğrultusunda kültürel mirasın bir parçası olarak gördükleri belgeler, nesnelere, ürünler ve kültürel alanların yanı sıra uygulamalar, temsiller, ifadeler, bilgiler, beceriler anlamına gelmektedir. Somut olmayan kültürel miras dil, sözel gelenekler ve ifadeler, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar,

törenler, şenlik olayları; doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar; geleneksel zanaatkarlık olarak alanlara ayrılmaktadır.

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında özelliklerinin canlandırılması yanında kamu ve özel eğitim yoluyla bu mirasın tespiti, belgelenmesi, araştırılması, korunması, desteklenmesi, güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda yapılan çalışmalardan biri olan Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezinin “Meddah (Taklitlerle doğaçlama öykü anlatan halk sanatçısı)” projesi UNESCO tarafından kabul edilmiştir. Proje, T.C. Kültür Bakanlığı ve Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı işbirliği ile devam etmektedir.

UNESCO'nun kullandığı bir kavramla gündeme gelen somut olmayan kültürel miraslarımızdan ve en önemlilerinden birisi el sanatları ürünleridir. Çünkü el sanatları bir ulusun kültürel kimliği ve kişiliğinin en canlı ve anlamlı belgeleridir (Onuk, 1981-2002).

Türk kültürünü geçmişten günümüze taşımada köprü görevi üstlenen el sanatları ürün özelliği olarak somut ürünlerdir. Ancak, bu ürünleri yaratan bireylerin duygu, düşünce, yaşadıkları olayların toplumsal özellikleri motif, renk, biçim v.b. verdikleri mesajlara yansıtması yönüyle soyut özellik taşımaktadır. Bu özellikleriyle el sanatları Anadolu'nun her köşesinde yapılarak, kullanılarak kuşaktan, kuşağa aktarılarak devam etmektedir.

El sanatları, Türk halkının duygularını, yaşadıkları hayat izlerini kolaylıkla aktardığı en önemli araçlardan biridir. Böylece yaşadıkları ve üretildikleri çağa, olaylara tanıklık ederler. Teknolojik ilerleme ve toplumsal değişimlere rağmen bugün Anadolu'nun bazı köy ve kasabalarında insanlar sustuğu zaman renkler, semboller ve motifler konuşmaktadır.

Anadolu'nun bir çok yöresinde geleneksel kültürü yaşatmak amacıyla genç kızlarımız yaptığı oya'da, dokuduğu kilim ve halı motiflerinde, işlediği işleme motiflerinde mesajlarını iletmektedirler.

Örneğin Torosların dağ köylerinde yeşilin tonlarıyla örülen bir oya, gelinin evinden, eşinden memnuniyetini, sarı tonlarıyla örülenler ise mutsuzluğunu yansıtmaktadır. Bir dağ çiçeği olan çakır diken çiçeğinden esinlenerek yapılan oyalı baş örtüyü gelin düğünden sonra yapılan törende kaynanasının başına örtmekle “Bana diken gibi batma” mesajını vermektedir.

Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'nde de belirtildiği gibi el sanatları ürünlerimizin korunması ve yaşatılması ve çağın özellikleri doğrultusunda yeni kullanım alanlarıyla yaşatılması gerekmektedir.

Bu sözleşme 2003 yılında kabul edilmekle beraber ülkemizde el sanatları ürünlerinin korunması ile ilgili çalışmalar çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından yıllardır sürdürülmektedir.

Özellikle kadınların ürettikleri el sanatları ürünleri Anadolu'daki evliliğe hazırlık çeyiz geleneğinin sürdürülmesi nedeniyle devam etmiştir. Ancak, soyut özelliği taşıyan renkler ve motifler gittikçe azalmaktadır. Günümüzde el sanatlarını sürdüren usta ve bireyler daha az renk ve daha kolay örülen, işlenen, dokunan motifleri tercih etmektedir. Bu bağlamda soyut ve somut özelliği olan kültürel mirasımızdan el sanatlarımızın korunmasının zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Genellikle bir ulusun, bölgenin aynı dönemlerdeki el sanatlarındaki motifler birbirine paralel özellikler taşımaktadır. Bu özellikler o bölgenin yada ulusun tarih boyunca süsleme ve el sanatlarındaki karakterini, düzeyini, yaşama biçimini yani kültürünü sergilemektedir. (Akpınarlı, 2000 s.20)

Anadolu'da zengin yapıda olan Türk el sanatlarımız, yapıldıkları hammaddeye, işlenen tekniklere ve kullanım yerlerine göre üretilmektedir. Hayvancılığın yaygın olduğu yörelerde dokumacılık, örücülük v.b. tarım bölgelerinde, işlemecilik, dokumacılık, örücülük, ağaç ürünleri v.b.

El sanatlarının üretiminde belirli önemli unsurlar; hammadde, araç ve üretecek nitelikte bireylerdir. Hammadde çoğunlukla doğal veya uğraşı alanı olan ve yöre ekonomisinin yan ürünleri hammaddedir. Araçlar genelde büyük çapta olmayan kolayca taşınabilen özelliktedir (İğne, tığ, tezgah, sis, iskerpela v.b.). Üretim yapan bireyler işe küçük yaştan itibaren aile içinde beceri eğitimi almaktadır. Bu eğitim sırasında temel olan teknikleri kavrayan birey kendi toplumunun özelliklerini, iklimini, yaşam biçimini yani kültürünü yansıtan renkler, motifler kullanmaktadır. Üreten bireyin duygu ve düşüncesi el sanatları ürünü üzerinde işlendiğinde somut bir yapıya dönüşmüş olsa da soyut bir özellik taşımaktadır. El sanatlarının özgünlüğü de buradan kaynaklanmaktadır.

Birey duygu ve düşüncelerini aktarmada simge olarak önce canlıların çeşitli organlarını kullanmıştır. (Göz, el, ayak, baş v.b.). Bunlar canlının özelliğine göre kuş tırnağı, deve tabanı, kaynana dili v.b. isimlerle yansımıştır. Çevresindeki doğada bulunan bitkileri ve doğal olayları kullanmıştır (Irmak, gök, ova, ağaç, ev, otel v.b.). Bunlar yaşanan olaylara göre otel odası, su, selvi, hayat ağacı, başak, giden yol, nergis, papatya v.b. isimlerle yansımıştır.

Bütün bu unsurları işleyen birey kendi yaşadıkları duygu ve düşüncelerle somut olan varlıklar şekil değiştirerek soyut hale dönüşmüşlerdir. Bunları şöyle açıklayabiliriz; el'deki beş parmak "tarak" motifine ve 5 nokta'dan oluşan motiflere uzanmıştır. Göz motifleri ile oval şekiller, noktalar, zikzak çizgiler olarak yansıtılmaktadır. Çeşitli hayvanların (deve, kuş, kartal) ayakları uğur, bereket olarak; koç başı ve boynuzu, güç, kudret; yıldız, ay vb. doğadan kaynaklanan kavramlar ve yaşanan çevredeki olaylar, olgular, destanlar, hikâyeler el sanatları ürünlerine aktarılmıştır. Özellikle Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmen boylarını birbirinden ayıran "im", "damga" gibi sembolleri el sanatları ürünlerine de yansımıştır. Türkmen boyları halı, kilim, keçe, çorap, işlemeli örtülerinde kendilerini tanıtan sembollerini

işlemiş ve yazılı bir kaynak niteliğinde günümüze kadar ulaşmıştır.

El sanatlarımızın soyut özelliklerinin korunması için çeşitli projelerin yapılması, belgelenmesi, yaşatılması, tanıtılması, araç, gereç, teknik, özgünlük açısından kalitesinin yükseltilmesi, eğitim kurumlarında işlenmesi, bilimsel toplantıların yapılarak kültürler arası değerlendirilmesi, özellikle kültürler arası ortak özelliklerinin evrensel kültüre olumlu katkılar sağlanması bakımından son derece önemlidir.

Sonuç olarak binlerce yıllık bir kültür birikimine sahip olan Türk kültürü ve özellikle Türk Halk Sanatları (el sanatları) somut ve soyut özelliklere sahiptir.

UNESCO tarafından gündeme getirilen Kültürel Miras Sözleşmesinin kabulü ile Türk el sanatları daha da önem kazanmıştır.

Adını Atatürk'ten alan ve Anayasal bir bilim kurumu olan kurumumuz Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi kuruluşundan beri başta Gazi Üniversitesi olmak üzere tüm üniversiteler ile işbirliği yapmakta ve Türk kültürünü bilimsel yollarla araştırarak tanıtmaya devam etmektedir.

Amacımız ulusal kültürel kimlik ve kişiliğimizden ödün vermeden, bu çalışmalarını UNESCO ortaklığı ile sürdürerek zengin Türk kültürünü evrensel boyutlarda gelecek kuşaklara aktarmaktır.

KAYNAKÇA

AKPINARLI, Feriha, "Motiflerin Dili", **Motif Halk Oyunları Eğitim Derneği Gençlik Kulübü Dergisi**, yıl 6, sayı 23, İstanbul 2000.

ONUK, Taciser, **Osmanlıdan Günümüze Oyalar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Geleneksel Toplumlarda Bireysel Gelişim ve Verimlilik

Recep ÖZKAN

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Araştırma Görevlisi.

Özet

Başkalarına bağımlı olmadan kendi ayakları üzerinde durabilen, kendi kararlarında bağımsız kendi yeteneklerinin farkında ve bunları bağımsız olarak kullanabilen, düşünen, düşündüklerini açıkça ifade edebilen, sorgulayan, eleştiren bireyler bireysel teşebbüs ruhuna sahip bireylerdir. Gelişme ve yeniliklere açık olma, bilimsel olmanın gerekliliğine inanma ve daima ileriye bakabilme ise bireyselliğin ürünüdür. Himaye ve otorite altına girmeden, hayatta ve ayakta kalma mücadelesinde kendine güvenen bireylerin verimliliği üst düzeyde olmaktadır. Verimli üretken, icat yeteneği gelişmiş bireylerin yetiştirilmesi ise bu alanda verilecek eğitimle mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Verimlilik, Geleneksel Toplum, Bireysel Gelişim-Teşebbüs,

Abstract

Those people, who can stand alone without any dependency, think and Express explicitly, question and criticise, are independent while giving decisions ,who are aware of their skills and capable of using these skills independently, are individuals having the spirit of individual attempt. Being innovative and open for development, believing in the necessity of being scientific and being capable to always look further is a product of individualism. Those individuals ,who are confident in

surviving endeavours without being under any authority and protection have efficiency at the highest possible level.It is possible to grow efficient ,innovative individuals only if the necessary education is given in this field.

Keywords: Efficiency, Traditional Society, Individual Development- Attempt.

Aklını ve mantığını kullanabilen, başkalarına bağımlı olmadan yaşayabilen, kendi kararlarında kendisi etkili olan, yetenek ve kabiliyetlerinin farkında olan dolayısıyla öz güveni yüksek bireyler yetiştirmek modern eğitim anlayışının en önemli ilkelerindedir. Eğitim-öğretimin en önemli ilkelerinden birisi bireyi hayata hazırlamaktır. Bireyin hayatta kalma mücadelesinde kendi çaba ve gayretinin ön planda olması önemlidir. Başkalarına bağımlı, kararlarında ve problemlerinin çözümünde yardım ve destek arama pasif ve edilgen bir kişiliği ortaya çıkarır. Oysa ki modern eğitim, bağımsız karar verebilen, aklını kullanabilen, kararlarında kendine güvenen, araştıran, sorgulayan, planlayan, uygulayan ve de verimliliği en üst düzeyde bireyler yetiştirmek zorundadır.

Bireysel karar verebilme, kendi başına hareket edebilme, başkalarına bağımlı olmadan yerinde ve zamanında yapılması gerekenleri yapabilme dolayısıyla öz güveni yüksek bireylerin her alanda verimlilikleri de yüksek olabilmektedir. Bu durum ise bireysellikle bağlantılıdır. "Bireysellik, toplumla birey arasında yalnızca bireyin kişilik mücadelesi değil, onun kişisel bilgi ve beceri ile çağa uygun donanımla mücadelesidir. Toplum hayatına katılabilmek ve toplumsal hayattan pay alabilmek için gerekli ve kaçınılmaz olan standart arayışıdır. Bireyselleşme ne verilirse (emredilirse) yapan insan değil, yeteneklerini geliştirerek ancak yetiştirdiği alanda kendinden yararlanan insandır."¹ Bu insan ise verimli olan/olabilen insan olmaktadır. Verimlilik bireyin yaptığı/yapacağı her işte kendi yetenek ve becerileri oranında en üst düzeyde performans ortaya koyması, başarı sağlamasıdır. Verimlilik ise bireyin,

sahip olduğu yeteneklerini ne derece rasyonel kullanabildiği, ne ölçüde üretken olabildiğinin bir göstergesidir.

“Verimlilik kavramı, değişim ve gelişme kavramları ile iç içedir. Daha verimli olmak, hem bireyler hem toplumlar için gelişmenin önkoşuludur. Bugün dünden, yarın bugünden daha verimli, dolayısıyla daha ileri bir konumda olabilmek için bireyin kendisine, çevresine, işyerine, ülkesine karşı, suya sabuna dokunmaz ve pasif değil, ilgili, yaratıcı ve geliştirici bir tavır içinde olması gerekmektedir.”² Verimlilik aynı zamanda girişimcilikle de yakından ilgilidir. Girişimciliğin ortaya çıkması ise bireysel teşebbüs ruhunun geliştirilmesiyle sağlanabilmektedir. “Girişimci birey, üreten, yenilik yapan, gerektiğinde risk alan/alabilen, fırsatları gözleyen ve değerlendiren bireydir.”³

Bireysellik öncelikle bir kimlik problemidir. Dolayısıyla, toplum içinde varlığını sürdüren bireyin kendini arayışıyla doğan ve bu arayışla gelen, toplumdaki belli ölçülerde farklılaşmayı gerektiren bir özel alanın oluşumuyla sonuçlanan bir süreçtir.⁴ Bu sürecin oluşumunda bireyin doğup büyüdüğü toplumsal ortamın rolü oldukça fazladır. Çünkü birey içinde yaşadığı toplumun değer ve tutumlarıyla eylemekte, daha doğrusu toplum bireyi kendi yapısına uygun biçimde şekillendirmektedir.

Özellikle geleneksel toplum yapısı içinde “Dünyaya gelen ve gelir gelmez kendine dayatılan çeşitli sosyal baskılar altına giren kişi, merkeze alınmadığı ve göz ardı edildiği bir ortamda bulur kendini.”⁵ Hazır olarak bulunan bu ortam bireye belli dayatmalar, yaptırımlar, örgütlenme biçimi gibi uygulamaları zorla da olsa kabule yöneltmektedir. Bu yaptırımları, dayatmaları kabul ederek uygulayan bireyler toplumda kabul görürken, bunu kabul etmeyenler ise farklı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Özellikle bu tür bir ortam içerisinde yetişen birey bu dayatmalara karşı çıkmada kendini yetersiz görmektedir. Çünkü birey istenildiği, söylendiği, emredildiği gibi yaşamaya, davranmaya

alışmıştır/alıştırılmıştır. Bunun dışında bir hareketin, kendisi için yok olmakla bir olduğu düşüncesindedir.

Başkalarının emir ve koruması altında yaşamaya alışmış, otoritenin emri dışında hareket etmekten korkan, himaye ve otorite olmaksızın ayakları üzerinde duramayan insanların verimliliği de otoritenin, himayenin izin verdiği oranda gerçekleşmektedir.

Birey hayatında öyle anlar vardır ki, kısa sürede verilecek kararlar, yapılan işin tam, doğru ve en üst düzeyde verimli olmasını sağlayabilecektir. Bu tür fırsatlar her zaman için bireylerin önünde hazır olarak bulunmamaktadır. Hatta bu tür fırsatlar çoğu zaman nadir olarak insanın karşısına çıkabilmektedir. İşte bu anları en verimli değerlendirebilmede bireyselliği -kişisel teşebbüsü- gelişmiş kişiler daha başarılı olabilmektedirler. Olumlu, yerinde ve zamanında alınan kararlarla doğru ve isabetli adımlar atabilmektedir. Burada da inisiyatif alabilme, gerektiğinde riske girebilme gibi beceriler öne çıkmaktadır.

İnisiyatif alabilen kişiler himaye ve otoriteden kurtulmuş kişilerdir. Hayatını otorite ve himaye olmadan da idame ettirebileceğine inanan kişilerdir. Kararlarında kendine güvenen, doğru ve mantıklı karar verebilmede korkak davranmayan, kendine güvenen kişilerdir. Bunlar bireysel teşebbüsü üst düzeyde olan bireylerdir.

Nice yetenekler vardır ki kendi başlarına bir iş yapmaya, teşebbüste bulunmaya cesaretleri olmadığından yok olup gitmektedirler. Hatta doğumdan itibaren himaye altında yaşamaya alışmış, otoritenin emri dışına çıkamayan bir çok kişi kendini dahi tanımadan yaşamını sürdürmektedir. Hayatın akışı içinde bu kişiler kendilerini otoritelerin izin verdiği kadarıyla tanıyabilmektedirler. Yeteneklerini ve ne yapabileceklerini onların izin verdiği kadarıyla sınırlı sanırlar.

Toplumsal Yapı ve Birey

Bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal ortam, onların yetişme tarzlarını belirleyen en temel etkenlerdendir. Bireysellik, kişisel teşebbüs ya da bağlılık toplumsal zeminin bir ürünü olarak bireylere yansımaktadır. Birey, toplumun kendisine tanıdığı imkan ve fırsatlar kadarıyla kendini değiştirebilmekte ve geliştirebilmektedir. Çünkü "birey toplum tarafından kendisine sunulan toplumsal kalıp ve davranışları kendi hazır bulunuşluk (yeterlilik) düzeyiyle seçip ayıklama yeteneğine sahiptir. Toplumsal etkiler karşısında bireyin bu seçmeci yeteneği onun "bireyselliği"nin bir sonucudur."⁶ Dolayısıyla bireysel gerçeklik toplumsal gerçeklikle orantılı olarak gelişmekte ve etki alanına sahip olabilmektedir.

Bireylere kişisel teşebbüsü kazandıran ya da kazandırma yönünde çaba harcayan toplumlar gelişme ve ilerlemeye yatkın toplumlardır. Toplum, kültürel değerleriyle bireylerini yönlendirme ve ufuk açma yolunda etkili olabilmektedir. Fakat bu durum toplumun sahip olduğu temel değerlere yüklenen anlamlarla da ilişkilidir. Toplumda ağır basan değerlerin ya da kültürel unsurların bireyi etkilemedeki rolü de ağır olmaktadır. Gelenek ve inançların ağır bastığı toplumlarda bireylerin yetiştirilmesi de bu etkenler çerçevesinde olmaktadır. Bu etkenler bireyin bütün hayatını yönlendiren ve kuşatan bir etki alanına sahiptir. Bu tür toplumlar geleneksel toplumlar olarak adlandırılabilir. Geleneksel toplumlarda bireyin tüm yaşamı inanç ve geleneklerle kuşatıldığından bu unsurlar bireyin yaşam alanını kuşatmaktadır. Özellikle bu tür toplumlarda inanç ve geleneklerin yanlış ya da eksik yorumlanması bireyler üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Birey kendi kimliğinden dolayı yani insan olduğu için değer taşıması gerekirken, geleneksel topluda bu durum göz ardı edilmektedir. Bu toplum yapısında birey başkalarına olan sadakati, itaati, saygısı vb. unsurlara göre değerli ya da değersizdir.

Böylesi bir katı uygulama, bireyleri emir almadan, birilerinin yönlendirmesi, güdümü, izni olmadan bir şey yapamaz duruma getirmektedir. Bu tür bireylerin oluşturduğu toplumlar ise ilerleme ve gelişmelere kapalı, geri kalmaya mahkum olmaktadır. Prens Sebahattin toplumları modern ve geri kalmış (geleneksel) toplumlar olarak ikiye ayırırken bu ayrımın temelinde, toplumların bireylerini yetiştirme şekillerinin yattığına dikkat çekmektedir. Ona göre bireysel teşebbüse önem veren toplumlar ilerlemiş toplumlardır. Geleneksel (geri kalmış) toplumların ise her şeyi devletten, anne-babadan bekleyen, anne-baba ve devlet desteği olmadan kendi başlarına hiç bir şey yapamayacaklarını, ayakta kalamayacaklarını sanan bireyler yetiştirdiklerini söyler. Geleneksel toplumlardaki bireylerin bu bağımlılıkları geri kalmışlığı da beraberinde getirmektedir. Geri kalmışlığı ortadan kaldırmak ve gelişmeyi sağlamak bireyselliği öne çıkaran eğitimle yakından ilişkilidir.

Bireysellik ve gelişme aynı şeydir ve gelişmiş bir toplum, ancak bireyselliğin işlenmesi ile mümkündür. Tüm bireyleri birbirinin aynısı olan bir toplumda gelişme beklenemez. Bütün bir milleti birbirinin aynısı yapma ve hepsinin düşünce ve hareketlerini aynı düstür ve kurallarla idare etme, insanlığa karşı işlenecek en büyük suçtur. Bireysellik olmaksızın gelişme mümkün olmaz. Gelişme, toplumun daha yüksek bir mutluluğa erişmesidir.⁷

Geleneksel toplum yapısı himaye ve otoriteye yatkındır. Birey doğumla birlikte her yönüyle himaye ve otorite altında tutulmaya çalışılarak bu doğrultuda yaşamaya alıştırılmaktadır. Ailede anne-baba ve büyüklerin himaye ve otoritesinin önemi ve kutsallığı, çevrede büyüklere saygı ve itaat, okulda öğretmenin otoritesi ve himayesi ve de ona itaat gibi uygulamalar otoritenin kutsallığını, himayesini ve ona itaati tabulaştırmaktadır. Bu tabulaştırma bireyin yaşam alanını bir ağ gibi kuşatarak hareket alanını belirlemektedir. Bu ağın, kuşatılmışlığın kırılarak bireyselliğin öne çıkarılması asilikle, isyanla,

aykırılıkla eş tutulmaktadır. Bu tür toplumlarda gruptan bağımsız, ferdi hareket yani asilik, aykırılık, en kötü şeydir. Dolayısıyla otoriteye itaat ve bağlılık çerçevesinde hareket en makbul olan hareket tarzıdır.

Geleneksel toplumlarda gelenekler ve inançlar bireylerin yetiştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Zaman içerisinde gelenek ve inançlar çeşitli kişi ve gruplarca kendi çıkarları doğrultusunda bireylerin karşısına dayatma olarak çıkarılabilmektedir. Geleneksel toplumların gelenek ve inançlarına olan aşırı bağlılığı çoğu zaman yanlış yönlendirmelerle farklı noktalarda farklı amaçlar için kullanılabilmiştir. Oysa inanç ve geleneklerin özünde çalışma, azim, girişimcilik ve başarı övüldüğü, öne çıkarıldığı halde bunların tersinin yerildiği görülmektedir.

Gelenek ve inanç baskısıyla kutsallaştırılan otorite ise gücünü ve iktidarını kaybetmemek için her şeyi emri ve eli altında bulundurarak iktidarını, gücünü daim kılmak için bu yanlışa devam ederek kutsala kutsallık katmıştır. Ağasından, şeyhinden, amirinden izin-onay almadan kendi kendine bir iş yapamayan, inisiyatif kullanamayan bireyler topluluğu ortaya çıkmıştır. En kaliteli okullarda eğitim aldığı halde ağanın-şeyhin izni olmadan bir şey yapamayan, onların söylediklerini sorgulamayı günah sayan, korkak, içine kapalı, birilerinin yardım ve desteği olmadan hiçbir şey yapamayan kişilerin ortaya çıkmaması otoritenin gücüne güç katmaktadır. Otorite güçlendikçe otoritenin emri altına giren bireyler zayıflamakta, bireysellikleri yok olmakta, otoritesi altındaki kişide kaybolmaktadırlar.

“Bireyselleşmesi bastırılan kişi, yaşamını sürdürebilmek için gerekli bilgiyi ve desteği, karşısında Ana-baba rolü oynamakta olan diğer insanlardan elde etmek zorundadır. Bu durum ise kişileri birbirlerine bağımlı kılar. Bağımlı ilişki ortamında kendini güvende hisseden kişi, bu güveni kaybetmemek için, mevcut hiyerarşiyi bozmaktan kaçınır. Hiyerarşiyi bozmamak için de kendi özgün düşüncelerini ortaya koyma konusunda korkak

davranır. Bu tavır giderek özgün düşünce üretme becerisini köreltebilir. Bir anlamda kişiler bireyselleşmeye, kendi aklını sergilemeye karşı bir korku geliştirir. Bu korku topluluk içinde mevcut bağlılığı pekiştirir. Kişiler bireysel akıllarını ve bireyselliklerini dışladıkça, aralarındaki hiyerarşiyi ve bağlılığı güçlendirmiş olurlar.”⁸

Geleneksel Toplum ve Birey Eğitimi

Geleneksel toplumun bireyi hayatını idame ettirebilmenin temel yolunun devlet kapısı olduğunu, “akmasa da damlar,” “en iyi kapı devlet kapısıdır,” “en iyi patron devlettir,” gibi anlayışlarla da pekiştirmektedir. Bu anlayışın ortaya çıkmasında bireyin çocukluktan başlayarak aldığı eğitimin etkisi çok büyüktür. Çünkü geleneksel toplumun ailesi çocukları üzerinde adeta tahakküm kuran, demir kafesler içerisinde yetiştiren ve bu korumacılığını çocuklar torun sahibi olsalar da devam ettiren bir ailedir. İşte böyle bir aile ve toplum yapısı içinde yetişen bireyde bireysel teşebbüs ruhunun gelişmesini beklemek elbette ki zordur.

Geleneksel toplumun ailesinde aile içi ilişkilerden diğer bütün ilişkilere kadar her şey belirli kurallar içinde yürütülmektedir. Roller önceden belirlenmiştir. Rollerin kimlerle, nasıl ve ne şekilde yerine getirileceği de kurallara bağlanmıştır. Bu aile yapısında baba en büyük otoritedir. Çocukların babayla iletişimi oldukça zor ve sınırlıdır. Baba bu yapının korunması taraftarıdır. Çünkü ona göre otorite her şeyin üzerindedir ve ailenin mutluluğu için kaçınılmaz gerekliliktir. Çocukların en küçük konularda dahi aile ile iletişimleri anne aracılığıyla olmaktadır.

Ailede büyükler küçüklerin hamisi konumunda olduklarına inanırlar. Bu korumacılık bir zorunluluk, bir görev olarak algılanmaktadır. Her yerde ve her işte küçüklerin kendilerinden onay alarak iş yapması gereğine inanılmaktadır. Aksi durum terbiyesizlik, aykırılık olarak kabul edilir. Bu uygulama aile dışı çevre için de geçerlidir. Çocuklardan aile dışındaki

komşu ve diğer büyüklere de aynı itaat ve saygı göstermeleri beklenir. Ayrıca aile dışı büyükler de çevrelerindeki çocuklara karşı koruyucu davranarak onlardan da saygı ve itaat beklerler.

Bu tür toplumlarda çocuk hep büyüklerin isteği doğrultusunda yetiştirilen, daima bastırılan, “delidir ne yapsa yeridir” misali; “çocuktur ne yapsa yeridir” anlayışıyla onun her zaman hata, yanlış yapabileceği düşünülerek kontrol altında tutularak yönlendirilmesi gerektiğine inanılır. “Sen bilmezsin, sen anlamazsın, sus konuşma, terbiyeli ol, saygılı ol, sen daha küçüksün, aklın ermez” anlayışlarıyla yetiştirilen çocukların hep bastırılması, büyüklere bağımlı yetişmesi ortaya çıkmıştır. Tüm bu uygulamalar içerisinde yetişen genç yetiştiği ortamdan ve yetiştirenlerin çevresinden kopamamaktadır. Ayrıldığı zaman kendi başına hiçbir şey yapamayacağı, ayakta kalamayacağı korkusundan kurtulamamaktadır. Bu korku onun hareket alanını himaye altında bulunduğu kişilerin çevresiyle sınırlamasına neden olmaktadır.

Çocuk okula başlarken “eti senin kemiği benim” anlayışıyla baskıcı öğretmene kurda kuzu teslim eder gibi teslim edilmektedir. Öğretmenler ise ceza ve dayığı eğitimin temeli sayarak bu yolla ideal bireyler yetiştireceklerini sanırlar. Hep susan, izin verilmeden konuşmayan-konuşmayan, ne söylenirse sorgulamadan olduğu gibi kabullenen, tamam efendimci, olur efendimci, siz nasıl emrederseniz, siz nasıl uygun görürseniz gibi itaatkar bireyler böyle bir eğitimin sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sonucun ortaya çıkması ezberciliği temel alan bireyin düşünme, muhakeme etme, sorgulama gibi yeteneklerini geri plana iten bir eğitim anlayışının uygulanması da desteklemektedir. Sınıfta kurallar dışına çıkmasına izin verilmeyen, sınıf ne yaparsa aynısını uygulamaya zorlanan, istek ve beklentilerle çevrili bir dünyada yaşamaya yönlendirilen, hep bir grup hareketliliği yönünde zorlanan birey, sonunda grupsuz emirsiz bir iş yapamaz duruma gelmektedir. Baltacıoğlu'nun dediği gibi; bu tür bir eğitimin içine

giren “dikkatli, muhakemeli gençler, dikkatsiz, serser, ...”⁹ çıkmaktadır. Özellikle ilköğretimin ilk kademesinde çocukların her yönüyle gelişimlerine katkı sağlayan, bireyselliklerini yani yeteneklerini ortaya çıkarmada etkili olan (resim, müzik, beden eğitimi gibi) derslerin önemsenmemesi de bu durumu körüklemektedir.

Gruptan ayrı harekete yönelen, ondan farklı düşünen “ben” demektir. “Biz”in yanında “ben” de varım demektir. Geleneksel toplumda önemli olan “biz” bilinciyle hareket etmektir. Oysa ki geleneksel toplumda “ben” demek ayıp, yasak, hoş olmayan bir davranış olarak görülmektedir.

Bireyselleşme bireyin bilgi düzeyi ve aldığı eğitimle de yakından ilgilidir. Bilgisiz, cahil bir birey ne yapacağını, nasıl hareket edeceğini, nasıl karar vereceğini bilememekte, cesaretli adımlar atamamaktadır. Eğitimsiz, bilgisiz bireyin tahakküm altına alınması, kumanda edilerek yönlendirilmesi ve de otoriteye itaati kolay olmaktadır. Sorgulama, eleştirme ve düşünme yeteneğini geliştiremediği için ne söylenirse kabule yönelmekte, ne denirse yapmaktadır. Böyle olunca da başkalarının himayesi ve otoritesi altında, onların gözüyle hayata bakmak, onların himayesiyle yaşamak kolay gözükmekte ve bu kolaycılık bireye aldatıcı bir güzellik ve rahatlık olarak gözükmektedir.

Bilgi sahibi olmayan cahil birey mantıklı ve eleştirel düşünemeyeceğinden; çobanın kavalıyla koyun sürülerini idare edişi gibi, himayesine girdiği kişiye kendini teslim ederek onun önderliğini, onun güdümünde yaşamayı kabul etmektedir.

Bireysel Teşebbüs Ruhunun Geliştirilmesi

Müteşebbis, kişisel çaba, rekabet, ileriye planlama, teknolojik yenilikleri takip etme, daima ileriye doğru planlar yapma, bireysel atılım içinde olma, ben de varım diyebilme, kendini bir değer olarak görme anlayışları uygulamaya geçirme günümüz bireyinden beklenen

davranışlar olmalıdır. Bu doğrultuda modern insan olma öne çıkmaktadır.

Inkeles ve Smith modern insan olmayı şu şekilde tanımlamaktadır:¹⁰ Yeni deneyimlere açık, toplumsal değişmeye yönelik, fikir oluşturan ve fikrini savunan, bilgi ve haber toplayan ve etrafında olanlardan haberdar olan, zamana değer veren, çevresindekilere etkide bulunma yeteneğinde olduğuna inanma anlamında etkin, kaderciliğin yerini alan bir planlılığa inanan, dünyanın hesaba kitaba sığar olduğuna inanan, etrafındaki insanlar ve kurumların güvenilebilir olduğu duygusuna sahip olan, teknik beceriye, bilime dayalı eğitime, insan haklarına ve haysiyetine artan ölçüde değer veren, sanayide karar alma mantığını kavramış olan, evrensel kuralların toplunda herkese aynen uygulandığına inanan birey modern insandır.

Düşünmenin olmadığı yerde farklılıklar, sahiplenmeler, orijinallikler yani fertleşme ve şahsiyetleşme de yoktur. Düşünme mekanizmasını işletemeyen insan, yapıcılık ve icatçılığa ulaşamayacağı gibi, taklitçilik hariç, hiçbir kabiliyetini gereğince geliştiremez. Olaylar karşısında daima pasif kalır. Hayatın sürekliliği ve değişkenliği karşısında ezilir. Dünyayı ve olup bitenleri yorumlamada ve anlamada zorlanır. Başkalarının yönlendirdiği aciz varlıklar haline gelir. Bu tür insanlardan oluşan bir toplum da gönüllü köleler durumuna düşmekten başka hiçbir işe yaramaz.¹¹

Dünyaya geldiği andan itibaren her yönüyle kuşatılmış bir çevrede kendini bulan birey, çevrenin kendini çepeçevre saran kuşatmasından kurtulamamaktadır. Bireyi kuşatan bu çevrenin özellikleri ise, toplumların alışkanlıklarının bir ürünüdür. Geçmişten devralınan alışkanlıklar, eğer bireyin serbest düşünebilmesine, karar verebilmesine, bağımsız hareket edebilmesine yönelikse, bireyin kişiliğinin oluşması da bu yönde olacaktır. Aksi durumda ise, birey hep birilerine bağımlı hareket etme durumuyla karşı karşıya kalacaktır. Çünkü toplumların yaşam felsefeleri yine o toplumların

değer yargılarından oluşmaktadır. Bu yargılar da toplumun ve de bireylerin hayata bakışlarında, sosyal ilişkilerinde, gelecek hakkındaki düşüncelerinde etkili olmaktadır. Kendine güveni olmayan, daima başkalarına bağımlı, bireysel teşebbüsü gelişmemiş bireylerin ne kadar bilgiyle donatılırsa donatılsın, o bilginin bireye fazla bir fayda sağlamayacağını belirten Baltacıoğlu'nun yaşadığı olay, bu konuda ilginç bir örnektir. Baltacıoğlu; Bürüksel'den Belçika'ya okulları gezmek için gitmek üzere iken orada bir Türk heyetiyle karşılaşınca bu niyetini onlara açar. Aldığı cevap "aman gitmeyin. Orada boğulursunuz. Laf anlatacak kimse bulamazsınız" olur. Fakat Bürüksel'de bir Alman okulunu ziyareti sırasında okul müdürünün cesaretlendirmesiyle Belçika'ya gider ve hiçbir zorluk çekmez. Bunun üzerine Baltacıoğlu "bu cesareti, bu teşebbüsü bana, imparatora teşekkürlerini sunan aydın fikirli, fakat korkak vatandaşım verememişti. O bilgisi sınırlı müdür öğretmişti. Ben milletlerin karakterleri arasındaki farkları ve bu farkların hayattaki faydalarını, zararlarını hatırlarken en çok hükümetimizin öğretim amacıyla Sorbon'a gönderdiği bazı kişisiz gençleri, kaybolacağım diye Paris sokaklarına çıkmaktan korkan, metropolitana binmeyen gençlerimizi düşünüyorum. Düşünüyorum ki bu iradesiz gençler bu korkaklıklarıyla Sorbon'u İstanbul'a getirtiler yine milletin paraları boşa gidecektir"¹² diyerek bireylerin yetiştirilmesinde bireysel teşebbüs ve cesaretin önemine dikkat çekmektedir.

Hep başkalarını taklide yönlendirilen birey, taklit ettiği kişide yok olmaktadır. Kalıplaşmış, sıkı kuralların uygulandığı bir eğitim ortamında aynı kalıptan çıkmış bireyler yetiştirilmektedir. "Donan, kalıplaşan, her şeyin sıkı prensip ve kaidelere bağlandığı toplumlarda insanın hareket alanı gittikçe daralır. Ona sürekli istikametler gösterilir. Toplumsal çeşitlilik, canlılık, hayatiyet ve mücadele kaybolur. Yapma, inşaa ve icat söndürülür. Böyle toplumlar insanın sahneden çekildiği toplumlardır."¹³ Oysaki

hareket alanı geniş, mücadele ve icat yeteneği gelişmiş, daima sahnede olan bireylerin eğitim yoluyla yetiştirilmesi esas prensip olmalıdır. Bunun gerçekleşmesi ise Halil Cibran'ın söylediği "Sizin çocuklarınız sizin için dünyaya gelmemişlerdir. Onlar sizin aracılığınızla dünyaya gelirler ama, sizden değildirlere. Çünkü onların ruhlari geleceğinin evinde otururlar ki, siz bu evi ziyaret değil düşününüzde dahi göremezsiniz. Onlar gibi olmaya çalışın ama onları kendinize benzetmeye çalışmayınız" şeklindeki bir eğitim anlayışıyla mümkün gözükmektedir.

Lous Dumant da bireyi iki büyük kategoride incelerken bunlardan ikinci kategoriye giren bireyi, dünyevi ve yaşayan bir değer olarak bireyselliğii içselleştiren ve ilan eden bilinçli bir birey olarak belirtir ve modern/çağdaş birey kimliğinin içeriğini oluşturacak temel anlayış bu entite üzerine kurulmuştur der. Michel Foucault ise bireysellik, kişinin gözlemlene, düşünme ve çözümlene çabalarını kendine doğru yönlendirmesiyle kendine ilgi göstermesi ve kendini biçimlendirirken kendini denetlemesi, açığa vurması ve ifade etmesidir¹⁴ diyerek bu doğrultuda bir gelişmeye yönlendirmenin bireylerde girişkenlik dolayısıyla verimlilik gelişimine işaret eder.

Bireylerin verimliliklerinin derecesi onların bireysellikleriyle dolayısıyla girişimcilikleriyle orantılı olarak gerçekleşmektedir. Bağımsız düşünme, düşündüğünü ifade edebilme ve uygulayabilme, kendini bir değer olarak görme, bilime ve araştırmaya önem verme, olaylara eleştirel bakma, söylenenleri sorgulama, farklı olmaktan korkmama, farklılıkların gelişmeye ışık tutacağına inanma gibi özellikleri üzerinde taşıyan bireylerin bireysellikleri, bu yolla da verimlilikleri üst düzeyde olacaktır. Bu tarz bir eğitim anlayışıyla yetiştirilen bireylerden en üst düzeyde verim elde edilmesi, harcanan emek, masraf ve zamanın da boşa gitmemesi anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Talim ve Terbiyede İnkılap**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1995.

DOĞAN, İsmail, **Sosyoloji -Kavramlar ve Sorunlar-** PegemA Yayınları, Ankara 2004.

DÖKMEN, Üstün, **İletişim Çatışmaları ve Empati**, İstanbul: 2001. Yay., İstanbul 1997.

İNAÇ, Hüsamettin, "Demokrasinin Birey Boyutu," **Düşünen Siyaset** , Sayı:10, 1999.

MİLL, John Stuart, **Hürriyet**, Çeviren: Osman Dostel, MEB, Yay., İstanbul 1997.

TÜSİAD, **Türk Toplumunun Değerleri**, İstanbul 1991.

TOZLU, Necmettin, **Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler**, Mikro Yayınları, Konya 2003.

NECMETTİN, Tozlu, **Bilim ve Hayat**, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996.

ÜNAL, Işıl, "Verimliliğinin Önemi Ve Eğitimle İlişkisi," **Ankara Ün. Eğt. Bil. Fak. Dergisi**, Sayı:1, Ankara 1989.

<http://www.mpm.org.tr>

Notlar

¹ İsmail Doğan, **Sosyoloji -Kavramlar ve Sorunlar-** PegemA Yayınları, Ankara 2004, s.69.

² <http://www.mpm.org.tr>

³ Işıl Ünal, "Verimliliğinin Önemi Ve Eğitimle İlişkisi," **Ankara Ün. Eğt. Bil. Fak. Dergisi**, Sayı:1, Ankara 1989, S.435.

⁴ Hüsamettin İnaç, "Demokrasinin Birey Boyutu," **Düşünen Siyaset**, Sayı:10, 1999, s.59.

⁵ İnaç, a.g.e., 1999, s.57.

⁶ Doğan, a.g.e., Ankara 2004, s.69.

⁷ John Stuart Mill, **Hürriyet**, Çev.: Osman Dostel, MEB. Yay., İstanbul 1997: s.122.

⁸ Üstün Dökmen, **İletişim Çatışmaları ve Empati**, İstanbul 2001, s.297.

⁹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Talim ve Terbiyede İnkılap**, MEB Yayınları, İstanbul 1995, s.41.

¹⁰ TÜSİAD, **Türk Toplumunun Değerleri**, İstanbul 1991, s.6.

¹¹ Necmettin Tozlu, **Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler**, Mikro Yayınları, Konya 2003, s.6-7.

¹² Baltacıoğlu, a.g.e., 1995, s.20-21.

¹³ Necmettin Tozlu, **Bilim ve Hayat**, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, s.114.

¹⁴ İnaç, a.g.e., 1999, s.58.

Tarihî Kent Dokularının Korunmasının Gerekliiği

ve Çevre Duyarlılığı*

Yrd. Doc. Dr. Azize AKTAS - YASA

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Öğretim Üyesi.

Özet

Tarihi kent dokularının korunması, doğal ve fiziksel çevrenin gelecek kuşaklara aktarılması bugün Türkiye ve Dünya kültür politikalarının öncelikli gündem maddeleri arasında yer almaktadır.

Bu yazıda, ülkemizin kültürel zenginlikleri arasında önemli bir yer tutan tarihi kent dokularının, korunmaları, değerlendirilmeleri ve çağdaş yaşamla bütünleştirilmelerinin önemi kültür, şahsiyet ve tarih bilinci gibi kavramlar çerçevesinde irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler : *Kültür, Tarih Bilinci, Şahsiyet, Tarihi Kent Dokuları, Koruma Kültürü, Kırşehir*

Abstract:

Preservation of historical city patterns/texture and transmission of natural and physical environment to the next generations are among the primary issues on the agenda regarding the cultural policies of Turkey the world.

This paper will examine the significance of preservation, evaluation and integration of historical city textures that have an important place in our cultural riches within the frame of culture, identity and historical consciousness.

* Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve Kırşehir Valiliği işbirliği ile 10 Nisan 2003 tarihinde Kırşehir'de sunulan konferansın metnidir.

Key Words: *Culture, historical consciousness, identity, historical city, textures, preservation, Kırşehir.*

Sayın Valim, Sayın Belediye Başkanım, Odalar ve Birliklerin Değerli Başkan ve Üyeleri, kıymetli öğretmen arkadaşlarım, saygıdeğer Kırşehirliler ve sevgili öğrenciler,

Hepinizi saygıyla selâmlıyorum!

Hoş geldiniz!

Bugün burada bizleri bir araya getiren, buluşturan konu: Türkiye'de ve dünyada kültür politikalarının öncelikli gündem maddeleri arasında yer alan "**Tarihî kent dokularının korunmasının gerekliiği ve çevre duyarlılığı**", yani atalarımızdan devraldığımız kültürel ve doğal mirası gelecek kuşaklara aktarma sorumluluğu.

Ben, bu konuşmamda, sizlere tarihî kent dokularının korunması konusunda teknik bilgi vermeyeceğim. O, mimarların, restoratörlerin, şehir plancılarının işi. Ben bir sanat tarihçisi olarak bu dokuları "**neden korumamız gerektiği**", "**nasıl korumamız gerektiği**" üzerinde duracağım. Buradaki, bu salondaki topluluğun, toplumun farklı kesimlerinden gelen herkesin, benim, Sayın Valimin, Belediye Başkanımın, tek tek **her birimizin üzerine düşen nedir? Ne yapabiliriz? Asıl önemlisi ne yapmalıyız?** ın altım çizmeye çalışacağım. Çünkü sizlerle, bizlerle, hepimizle, yani toplumla bütünleşmeyen hiçbir değeri korumak, yaşatmak, - bunlar ne kadar önemli olurlarsa olsunlar- mümkün değil!

Peki, ülkemizin kültürel zenginlikleri arasında önemli bir yer tutan kent tarihî dokularının korunmaları, geliştirilmeleri, değerlendirilmeleri ve çağdaş yaşamla bütünleştirilmeleri neden bu kadar önemli? Niçin buna ihtiyaç duyuyoruz? Tarihî kent dokuları bize ne veriyor? Bu sorulara, kültür, şahsiyet, tarih bilinci gibi kavramlar üzerinde durarak cevap verebiliriz.

Kültür, en geniş anlamıyla, insanoğlunun tabiata kattığı her şeyi ifade ediyor. Bu katkılar, bir yandan maddî değerleri, yani medeniyeti, öte yandan manevî değerleri kapsıyor. Dolayısıyla, sanat eserleri de, hem

somut bir tarih ve medeniyet göstergesi oluyor, hem de onun etrafında oluşan fikrî ürünleri ihtiva ediyor.

Belli bir toplumu başka bir toplumdaki ayıran hayat tarzı, değerler ve davranışlar sistemi olan kültürün önemli unsurları arasında tabii ki sanat da bulunuyor. Özellikle insanlık tarihinin en nesnel görüntüsü olan mimarlık sanatı onların duygularını, düşüncelerini, inançlarını, estetik duyarlılıklarını, kısaca dünya görüşlerini somutlaştırmış, kavranabilir tasavvurlar olarak gözler önüne seriyor. Hatta öyle ki atalarımızın dünyayı algılayış biçimlerini, yorumlarını bugüne iletmekte, yazılı kaynakların sanat eserleri yanında pek zayıf kaldığı zamanlar bile oluyor.

Demek ki bu eserlerin geçmiş kültürlerin tanınmasında önemli bir rolü var. Çünkü tarihî ortamın fiziksel görüntüsü, o ortamda meydana getirilen sanat eserlerinde ortaya çıkıyor

ve tarihin her çağında sanat, kendi çevresiyle ve çağının kültür gerçekleri ile iç içe geliyor. Yani her sanat eseri, belli bir toplumda, belli bir dönem ve coğrafyada, belli bir anlayış biçiminin, inancın, sanat zevkinin, teknik ustalık ve becerinin sanatçı aracılığıyla dışa yansımaları anlamına geliyor. Sanatçı, bu özelliğiyle, aynı zamanda yaşadığı çağın hayat tarzına ve zihniyetine de tercüman oluyor.

Sanat eserleri, ait oldukları devrin genel karakterini, ayrıca, meydana getirildikleri toplumun kültür değerlerini ve bu değerleri belirleyen dinî, siyasî, sosyal, hukukî, coğrafi v.b. şartları yansıtıyorlar. Öyle ki her bir eser bir kültür belgesi, bir teknik belge, bir estetik belge, kısaca bir yaşantı belgesi olarak değer kazanıyor ve böylece çok yönlü birer tarihî belge niteliği taşıyan bu eserlerin korunmaları ve muhafaza edilmeleri, kültür tarihinin devamlılığı bağlamında bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor.

Öyleyse şunu söyleyebiliriz: Geçmişe ait maddî kültür verilerinin hızla ortadan kaldırıldığı, tarihî çevrenin her geçen gün biraz daha tahrip edildiği ve yerine konulamaz kayıplar verdiği günümüzde, konumuz olan eserler, yani anıtlar ve tarihî kent dokuları, inşa edildikleri dönemlerin tanıklığını yapıyor. Geçmişin, hayat tarzı olarak değerlendirildiğimiz pek çok yönünü bugüne taşıyor,

kültür tarihimizin devamlılığını sağlıyor. Öte yandan, inşa edildikleri dönemin mesajını veremeyen, içinde oluşup birlikte geliştikleri çevrelerinden kopararak suskunlaştırılan her bir eser, kültür tarihimizde bir kopukluk yaratıyor. Bu tarihi oluşturan zincirin halkalarından birinin daha kopmasına, bir boşluk daha oluşmasına sebep oluyor.

Şimdi konuya bir başka açıdan yaklaşalım, biraz daha farklı bir pencereden bakalım. Kısaca kültür mirası olarak adlandırdığımız bu eserlerin bizim şahsiyet yapımızdaki yerini düşünelim. Dikkatle düşünersek, hepimizin hemen fark edebileceği bir gerçek belirir. O da şu: Şahsiyetimiz çevremizle bir bütünlük içindedir. Çünkü insan sadece gözle görünen bir maddî kalıptan ibaret değildir. Onda asıl önemli olan ve onu diğer canlılardan ayıran, onun şahsiyet boyutudur. Bu boyut onun maddî ve sosyal çevresiyle bir ilişkiler ağı içerisinde oluşur. Ki bu aynı zamanda tarihî bir süreçtir. Hem fert, hem de onun üyesi olduğu topluluk açısından. Böylece şahsiyet yapımızın bir de tarihî boyutu ortaya çıkıyor. Bu haliyle şahsiyetimizin bütün bir sosyal-maddî çevremizle âdeta iki boyutlu ve tarihî derinliğiyle üç boyutlu bir görünüşü olduğunu anlıyoruz. Demek ki her bir fert fiziksel görünüşünün çok ötesine uzanan bir manevî varlığa sahiptir.

Tekrarlayalım: Şahsiyetimiz içinde yaşadığımız çevrenin maddî ve manevî değerleriyle yoğruluyor, geliyor, zenginleşiyor ve maziye kök salarak derinleşiyor.

Şimdi, bu tespitten hareketle şu soruyu yöneltelim: Bir ferdi çevresinden koparırsak ne olur? Bu ferdin şahsiyetini budamış oluruz. Yani o insanı eksikleştiririz. Bütünlüğünü bozarız. Bir örnek verelim: Kendi yurdundan kopan, tamamen yabancı bir toplumda yaşamak zorunda kalan bir insan kendini eksik, budanmış hisseder, manevî dengelerini kaybeder ve sonunda bunalıma sürüklenir. Bunun gibi, dikkat ediniz: Yaşlı insanları doğup büyüdükleri, alışık oldukları çevreden çekip çıkardığımız, kendilerine yabancı bir çevrede yaşamaya zorladığımız zaman onların ömürlerini kısaltmış oluruz.

Ne yazık ki kendi tarihimizi yeterince tanımaktan uzağız. Doğru ve objektif bir tarih

bilincine sahip değiliz.Yıllarca Türkiye'de yaşamış yabancılardan belki sizler de duymuşsunuzdur: "Türkiye'yi seven tek bir Türk'e rastlamadık!" Ne acı, değil mi? Biz sevmeyeceğiz de kim sevecek yurdumuzu? Ona biz sahip çıkmayacağız da kim sahip çıkacak? Geçmişimizi, geçmişten devraldığımız kültürel mirası kim koruyacak?

Bir de aksine bakalım: Bu değerleri koruduğumuz, muhafaza ettiğimiz zaman ne oluyor? Tarihe yön vermiş büyük bir milletin çocukları olduğumuzu, şahsiyetimizin böyle bir boyutu olduğunu fark ettiğimiz zaman, bu, bizde, hem manevî bir rahatlama, huzur, kendine güven hissi yaratıyor, hem de bu şekilde büyük işler başarmaya yönelebiliyoruz. Daha büyük işler yapmak için içimizde azim buluyoruz, enerji buluyoruz.

Bu konuda Batı dünyasına şöyle bir göz atalım:

Amerikalılar bile birkaç asırlık geçmişlerine hararetle sahip çıkıyorlar. Bütün tarihî eserlerini göz bebekleri gibi koruyorlar. Geçmişlerine sahip çıkmalarının çok önemli bir aracı da tarihî Hollywood filmleri. Filmlerini dünyanın her köşesine öylesine yayıyorlar ki biz hepimiz Amerikan kültürü hakkında pek çok şey öğreniyoruz.

Avrupalılar da kendi kimliklerine ve tarihlerine sahip çıkmakta fevkalade hassaslar. Ata yadigarı her şeyi titizlikle koruyorlar. Örneğin İtalyanların geçmişe yönelik saygıları, onu varlıklarının sebebi saymaları, bugün, ne pahasına olursa olsun baba ocağını elden çıkarmalarını engelliyor ve bu da İtalya'yı ayakta tutan faktörlerden biri oluyor.

Bir başka örnek olarak Fransa'nın bir zamanların krallar şehri olan, Paris'in hemen güneyindeki, çevresi şatolarla dolu Tours şehrini ziyaret edelim. Şehir, sizi, cıvıl cıvıl çarşıları, seyrine doyulmaz tabiat manzaraları ve adım başına tarihî eserleriyle karşılıyor. Sanki zaman tüneline seyahat ediyorsunuz. Bir anda modern dünyadan yüzyıllar ötesine, tâ Ortaçağa uzanıveriyorsunuz. Öte yandan alabildiğine mamur, düzenli, modern bir şehirle karşı karşıyasınız. Bir taraftan sanayi, öte taraftan dev bir bahçeyi andıran tabiat güzellikleri iç içe. İki nehrin arasında yer alan şehrin içi, dışı her tarafı yemyeşil. Şehri çepeçevre saran ormanlar, şehir içinde adım başına dev ağaçlar, gayet bakımlı parklar, botanik

bahçeleri... Ve neredeyse çiçeksiz balkon, bahçesiz apartman veya ev yok. Hem tarih, hem tabii çevre korunmuş, hem de her çeşit medenî nimet sağlanmış. Sizi tarihin derinliklerine götüren bütün o eserler şehre bir başka derinlik kazandırıyor, ayrı bir heybet veriyor. Tabii, bu durumda hiç şaşmamak gerekir ki şehir, turistleri, her mevsimde kendisine çekiyor. Sakinleri de orada yaşamaktan gayet mutlu ve yaşadığı şehirle kıvanç duyuyor. Şehir, halkın şahsiyetinin bir parçası ve oranın her bir sakini, Tourslu olduğu için, kendini bir bakıma imtiyazlı görüyor.*

Bu noktada hemşehrilik kavramına da değinmek gerek. Sosyolojik aidiyet duygusu, yani insanın kendisini filanca coğrafyaya, filanca şehre, filanca topluluğa ait hissetmesi, onda bir köklülük duygusu uyandırıyor, yalnızlık eğilimini engelliyor ve ona güç katıyor, sağlam karakter ve şahsiyet yapısı oluşturmaya katkıda bulunuyor. Bu, aynı zamanda bir karşılıklı sorumluluk hali. Hemşehrilik, kenttaşlık öyle herhangi bir sıfat değil. Bir kentte doğuyor, büyüyor, yaşıyoruz. Şahsiyetimiz o kentin tarihî, kültürel, sosyal yapısından etkileniyor, şahsiyet örgümüzde çevremizin bütün bu unsurları da yer alıyor. Tabii ki, bize karşı bu kadar cömert olan şehrimiz, çevremiz bize de bir takım sorumluluklar yüklüyor.

Görüldüğü gibi, insan ve yaşadığı çevre karşılıklı ve devamlı bir etki-tepki içerisinde. Bu etkileşim de kimliğimizin bir parçası oluyor. Bunun içindir ki savaşlarda, düşmanı bildiği bir topluluğu toptan tarih sahnesinden silmeye azmetmiş taraf, onun bir şehrini zaptettiği zaman, taş taş üstünde bırakmak istemez, o topluluğun sembolü olan, kimliğinin parçası haline gelen bütün eserleri yok etmeye çalışır. Ancak onları yok ettiği zamandır ki orayı tam manasıyla sahiplenir, kendine ait görür. Bereket versin, tarihte her topluluk, yerini aldığı topluluğa bu kadar nefretle dolu değildir. Yoksa yeryüzünde kolay kolay eski milletlerin izine rastlayamazdık! Her durumda bu örnekten de çıkacak bir ders vardır: Bizim şahsiyetimiz, halka halka âilemiz, semtimiz, kentimiz ve ülkemizle bir

* Tours'la ilgili bu bilgileri veren, fotoğraflarla da olsa Tours'u tanımamı sağlayan eşim Alparslan Yasa'ya teşekkür ediyorum.

bütünlük teşkil eder. Şahsiyetimiz, ancak bu yapısıyla, uçsuz bucaksız alanlara uzanır ve sonunda da evrenselliğe ulaşır.

Şu var ki, ulusal, hatta yerel kimlikten yoksun bir insanın bütün İnsanlıkla kucaklaşmaktan, evrensellikten ve evrensel değerlerden söz etmesi anlamsızdır. Evrenselliğe ulaşabilmek için önce ayağınızın sağlam bir zemine basması gerekir. Ancak siz bir değerseniz, orijinal bir kimliğe sahipseniz evrensel kültürü zenginleştirebilirsiniz. Yoksa evrensel kültüre bir katkınız olamaz.

Benzeri şekilde, kentlerin de bir yaşantısı, kimliği, kişiliği vardır. Kentler de canlı birer organizma gibidirler. Her biri ayrı bir şahsiyettir. Ama tarihî derinliği olmayan, geçirdiği tarihî süreçlerin izlerini sinesinde barındırmayan bir kent, tıpkı mazisiz bir kişi gibi, güdük bir şahsiyettir. Meselâ Kırşehir, sadece bugünü ile değil, bütün bir mazisi ve hatta geleceği ile özgün ve saygı uyandıran bir şahsiyettir. Konya'nın bütün tarihî eserlerini yok ediniz, Konya'nın heybetinden ve daha şehrin sınırlarında insanı büyüleyen manevî havasından hiçbir şey kalmaz. O zaman Konya'yı istediğiniz kadar mamur, müreffeh bir kent yapınız, artık Konya, Konya olmaktan çıkmıştır. Karşımızda perspektifini kaybetmiş, iki boyuta indirgenmiş, sathileşmiş, sunileşmiş bir Konya resmi kalmıştır. Bu hale düşürülen bir beldenin bütün sakinlerinin şahsiyet yapısında da bu durumun olumsuz etkiler doğurması kaçınılmazdır.

Evet. İşte bu hususu çok iyi anlamamız gerekir. Şahsiyetimizin en yakın çevremizle, şehrimizle, ülkemizle bütünlük teşkil etmesi, bizzat kendi şahsiyetimizin sağlıklı gelişmesi için, çevremize, şehrimize, ülkemize sahip çıkmamız gerektiğini bize matematiksel bir kesinlikle ispat etmektedir. Sorumluluk tek tek her birimizin üzerindedir. Çevremizden, şehrimizden, ülkemizden kendimiz için daha fazlasını alabilmek için, önce bizim verici olmamız, onlara sahip çıkmamız ve onlara elimizden gelen âzamî katkıyı sağlamamız gerekir.

21. yüzyılın hızla küreselleşen dünyasında yaşanan mikroelektronik, bilgisayar, telekomünikasyon teknolojileri ve bunların bileşimi olan enformasyon sistemindeki olağanüstü

gelişmeler, kültürel çeşitliliği, ulusal kimliği giderek ortadan kaldırıyor, kültürel asimilasyon tehdidini de beraberinde getiriyor. Bu durumda üniformize olmuş, çeşitlilikten doğan zenginliğini kaybetmiş yeknesak bir dünya tehlikesine karşı ulusal ve yerel kimlikler her geçen gün daha bir önem kazanıyor.

Nitekim, artık küreselleşmenin olumsuz yönleri tepkisiz kalmıyor ve doğal ve kültürel varlıkların bütün İnsanlığın ortak malı olduğu, dolayısıyla bunlara bütün İnsanlık adına sahip çıkmak gerektiği bilinci bütün dünyada giderek yaygınlaşıyor. Böylece evrensel kültür de gerçek anlamına kavuşuyor. Çünkü evrensel kültür, elbette, güçlü olanın kendi kültürünü bütün İnsanlığa empoze etmesi anlamına gelemmez. Onun anlamı, ancak ortak insanî değerler paydasında bütün dünya kültürlerini birleştiren, onları eritmek, yok etmek şöyle dursun, belli ölçüler dahilinde onlara sahip çıkan, hepsini birden bağrında toplayan kültür olabilir.

Şimdi, bu anlayış çerçevesinde biraz da Kırşehir'in durumunu gözden geçirelim.

Şehriniz, binlerce yıllık tarihi seyri içinde, zaman zaman bir hayli öne çıkmış bir yerleşim merkezi. Özellikle Selçuklular döneminde Ahi teşkilâtının merkezi olması sebebiyle çok canlı bir ticarî ve kültürel hayatı var. Bu arada, Doğu Anadolu'daki göçmen aşiretlerinin birbirleriyle alış-veriş yaptıkları Türkmen pazarlarından birinin de Kırşehir'de kurulduğunu hatırlamak bu hususta bize daha iyi bir fikir verebilir. 1272'de inşa edilen Cacabey Medresesinin vakfiyesinde kayıtlı bulunan yapıların çokluğu ve çeşitliliği bu durumun bir başka göstergesi.

Gerçekten, Kırşehir'in bir ayrıcalığı da bugün cami olarak kullandığımız Cacabey Medresesi. Yani Kırşehir Emîri Cacaoğlu Nureddin Bey tarafından yaptırılan medrese. Yapı Türk mimarisini açısından olduğu kadar dünya bilini; tarihi bakımından da büyük bir öneme sahip, çünkü burası astronomi eğitimi de verilen bir rasathane. Prof. Dr. Semavi Eyice'nin deyişiyle: «Anadolu'daki Türk mimari tarihinin başta gelen eserlerinden biri». Tabii ki Kırşehir'in sahip olduğu mimari miras bununla sınırlı değil. Melik Gazi Kümbeti Selçuklu döneminin önemli anıt mezarlarından biri. Aşık Paşa Türbesi ise,

değişik mimari unsurları büyük bir ahenkle bir araya getiren, yeniliklerin habercisi olan, Beylikler döneminin karakteristik yapılarından biri.

Zaten, Kırşehir'in, yetiştirdiği iki seçkin şahsiyetle de, Anadolu'da gelişen Türk kültüründe çok ayrıcalıklı bir yeri var. Bunlar Türk kültürünün en önemli unsuru olan Türk dilinin gelişmesinde büyük hizmetleri bulunan iki kişi. İlki 1272-1333 yıllarında yaşayan Âşık Paşa. «Türk diline kimse bakmaz idi» diyerek Türk dilinin horlanmasına isyan eden, büyük bir millî şuurla Türkçeye sahip çıkıp onunla eser veren âbide şahsiyet. Diğeri de, yine Âşık Paşa'nın çağdaşı olan ve onunki kadar sağlam bir millî şuurla Türkçeye sahip çıkıp Ferideddin Attar'ın *Mantuku't-Tayr*'ını serbest tarzda aslı kadar «lâtîf», aslı kadar «tatlı» bir dille tercüme etme iddiasında bulunan ve bunu da başaran Gülşehri.

Kırşehir geçmişine ne kadar sahip çıkabildi? Ata yadigârı eserlerin ne kadarını muhafaza edebildi. Bunu sizler daha iyi bilirsiniz. Fakat, geçmişte ne kadar hata yapılmış olursa olsun, hiç olmazsa bundan sonra, elimizde kalanları çok iyi korumamız ve yarınlara ulaştırmamız şart.

Şurası muhakkak ki, üzerinde yıllardır çalıştığım Konya örneğinden de çok iyi bildiğim gibi, şehirlerimizde muhafaza edebileceğimiz ve mutlaka etmemiz gereken eserlerden ancak pek az bir kısmını bu güne ulaştırabilmişiz. Şehirlerimizin geçmişini artık sadece siyah-beyaz fotoğraflara, gravürlere, kitaplardaki tasvirlerle bakarak hayal edebiliyoruz. Bundan sonra, hiç olmazsa elimizde kalanların değerini ve önemini bilip yeni kayıplara meydan vermemeliyiz. Hiç şüphesiz, kaybolan her tarihî eserle millet olarak şahsiyetimizin bir parçası da kaybolmaktadır.

Şu hususu çok iyi anlamamız gerekiyor ki şehirlerimizin tarihî dokusunun korunmasında en büyük rol, resmî makamlardan önce sade vatandaşlara düşmektedir. Örnek olarak, siz Kırşehirli, her gün önünden geçtiğiniz, fark ettiğiniz veya etmediğiniz tarihî çevreyi hakkıyla tanımaz, benimsemez, sevmez, onun bizzat kendi şahsiyet yapınız için ne kadar hayatî önemi olduğunun bilinç ve idraki içinde olmazsanız, o çevre, o eserler korunamaz! Hepimiz, bu şehrin bütün

sakinleri, o eserlere sahip çıkmaz, onlar karşısında tarihî bir sorumluluk duygusuyla hareket etmezsek, sadece resmî makamların çabalarıyla onlar ayakta kalmaz! Bugün ülkemizde kültürel varlıkların korunmasına dair yeterince kanun, tüzük, yönetmelik ve korumayla ilgilenecek teknik elemanlar, restoratörler, mimarlar ve konuyla ilgili faklı dallarda yetişmiş pek çok uzman vardır. Ama, eserlerimizi hakkıyla korumayı başarabiliyor muyuz? Cevabımız maalesef hayır! Çünkü tek tek bütün vatandaşlarımızın bu konuda sorumluluk hissetmesi, hassasiyet göstermesi, hatta resmî makamlar üzerinde bir baskı faktörü olması gerekirken, bu duyarlılığı göremiyoruz. Ne yazık ki çok kere, bu eserlerin, bizzat vatandaşlarımız tarafından bilinçsizce tahrip edildiğine tanık oluyoruz.

Öyleyse işe buradan başlamak, yani önce vatandaşlarımızı, hemşehrilerimizi bilgilendirmek, bilinçlendirmek, daha duyarlı hale getirmek zorundayız. Bilgi zaten peşinden bilinç de getirecek, sorumluluk duygusu da uyandıracaktır. Bu durumda, vatandaşımızı, her bir hemşehrimizi çeşitli yollarla önce kendi şehri ve o şehrin tarihî mirası hakkında bilgilendirmeliyiz. Böylece herkes şehrinde sahip olduğu eserlerle kıvanç duyacak, onlara sahip çıkmanın öz benliğine sahip çıkmak olduğunu anlayacak, onların kaybıyla kendinden de bir şeylerin eksildiğinin farkında olacaktır.

Bu çerçevede okullar ve öğretmenler çok etkin bir rol oynayabilirler. Zira küçük yaşlarda başlayacak eğitim çok daha verimli ve kalıcı olacaktır. Nitekim, bugün yaşadığımız problemler büyük ölçüde bu günün yetişkinlerinin eğitim çağlarında böyle bir eğitimden yoksun kalmalarından kaynaklanmaktadır. Sınıflarda verilecek dersler, yaptırılacak ödevler, projeler v.b. kendi semtinden, yakın çevreden başlayarak, bir program dahilinde, tarihi çevre ve müze gezileri, bilgiyi kaynağından alma, yapıları yerinde tanıma ve onlarla ilgili çalışmalar yapma şeklinde gözleme dayalı çalışmalarla desteklenirse, şüphesiz, daha faydalı olur. Ayrıca, öğrenciler arasında şehir tarihini ve tarihî eserleri konu alan ödüllü araştırma, kompozisyon, hikâye, v.s. yarışmaları düzenlenebilir.

Bu hususta elbette yerel medyaya da çok iş düşmektedir. Ayrıca, bu etkinliklere şehrin meslekî kuruluşlarının da değişik katkıları olabileceğini unutmamak gerekir.

Şehrimizin tarihî derinliğini canlandırmak ve dolayısıyla onun bir sakini olarak kendi şahsiyetimize de daha fazla derinlik kazandırmak için yapabileceğimiz gerçekten çok şey var. Hemen akla gelenleri şöyle bir sıralayalım:

Mevcut tarihî eserlerin korunmasının ötesinde, meselâ değişik asırlardaki şehir dokusunun ve yok olmuş önemli eserlerin maketleri meydanlarda sergilenebilir. Sokaklara şehrin tarihiyle ilgili adlar verilebilir. Şehrin bütün önemli tarihî şahsiyetlerinin hatıraları anma törenleri, sokak, okul isimleri, heykeller, v.s. ile canlı tutulabilir. Şehrin tarihi ve tarihî şahsiyetleri hakkında geniş araştırmalar yapıp bunlar yayınlanabilir. Bunun için araştırmacılar teşvik edilebilir ve önemli sonuçlar ortaya koyanlar ödüllendirilebilir. Kırşehir evlerinde, resmî veya sivil yapılarında Kırşehir'e özgü bir takım mimari ve sanat çizgileri yaşatılabilir, eski eserlerden -aynen taklit söz konusu olmadan- ilham alınabilir.

Kent kimliğini ve hafızasını korumak için, biraz da resmî makam ve kuruluşların yapabileceklerine temas edelim.

Yerel yöneticiler bilgi dağıtıcı, toplumu yönlendirici ve karar verici konumda oldukları için onlara elbette büyük görevler düşmektedir.

En başta, kent kimliğini doğru tanımlayarak fizikî, sosyal ve ekonomik mekânları bütüncül bir anlayışla ele almaları gerekir.

Tek tek yapı onarımı yerine tarihî dokunun değerini artıracak sistemler geliştirilmelidir. Tarihî yapılardan hiç olmazsa bir kısmının restore et-işlet-devret modeliyle yeniden hayat bulmaları ve değerlendirilmeleri mümkün olabilmektedir.

Restorasyon malzemesinin temininde kolaylık sağlayabilir ve bu arada ustaların yetiştirilmesini sağlayacak sistemler oluşturabilirler.

Ayrıca, yerel yönetimler, halkı bilinçlendirme çalışmalarına çok etkin bir şekilde katılabilirler.

Şehre tarihî derinlik kazandırma hususunda yapabileceklerine de biraz önce temas etmiştik.

Sözü daha fazla uzatmayacağım. Dilerim, bu konuşmamla, şehrinize ve onun öncelikle tarihî dokusuna bizzat sahip çıkmanın gerekliliği konusunda sizi değişik açılardan biraz daha düşündürmeyi ve teşvik etmeyi başarmışım.

Bu konuda sizin de söyleyecek çok şeyiniz olsa gerek. Ben de sizleri dinlemek ve fikirlerinizden yararlanmak isterim.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyor ve sözü size bırakıyorum.

KAYNAKÇA

AKTAŞ YASA, Azize, "Niçin Sanat Tarihi Eğitimi", **Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan**, Ankara, (basılacak).

KUBAN, Doğan, **Mimarlık Kavramları, Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş**, 2. Baskı, İstanbul 1980.

KUBAN, Doğan, "Tarihi Yok Etmeden Restore Etmek", **VII: Vakıf Haftası, Ankara 5-7 Aralık 1989**, Ankara 1990, s. 247- 252.

KUBAN, Doğan, "Cumhuriyet'te Çevre Duyarlılığı Nereye Ulaştı, Nereye Ulaşamadı?", **V. Türk Kültürü Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği**, (17-21 Kasım 2002, Ankara), baskıda.

ORTAYLI, İlber, "Türkiye'de Tarihi Kent Dokularının Korunmasında Kamu Otoritelerinin Rolü", **Türkiye'de Tarihi Kent Dokularının Korunması ve Geleceğe Taşınması Sempozyumu**, (8- 11 Şubat 2002, Kemer- Antalya, Ankara 2002, s. 108- 118.

TEMİR, Ahmet, **Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça- Moğolca Vakfiyesi**, Ankara 1959.

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi'ndeki Mezartaşları

Yrd. Doç. Dr. Gül TUNCEL

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi
Bölümü Öğretim Üyesi.

Özet

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi'ndeki on üç şahideli mezar, iki lahit şeklindeki şahideli mezar ve bir tane de sanduka biçimindeki mezar form ve bezeme özellikleri bakımından tanıtıldıktan sonra farklı merkezlerdeki Osmanlı mezartaşları ile karşılaştırmaları yapılarak Türk Sanatının gelişimindeki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Üsküp, Osmanlı, Mezartaşı, lahit, sanat.

Abstract

In Sultan Murat Mosque Graveyard, design and decorations of thirteen gravestones, two graves in the shape of coffin have been clarified and it was tried to identify their artistic characteristics and their place in Art History by comparing with the other Ottoman gravestones.

Keywords : Skopje, Ottoman, gravestones, sarcophagus, art

Bütün sanat dalları konusunda yeterli sayıda yayın ve araştırma bulunduğu bugün için söylememekle birlikte, özellikle sanat değeri taşıyan mezartaşları¹ konusunda büyük bir yayın boşluğunun varlığı dikkat çekicidir. Oysa ki mezartaşları², hem sanat hem de tarih bakımından çok zengin malzeme sunan kültür varlıklarıdır. İlgisizlik, ihmal veya bilinçsizlik sonucu hergün biraz daha kaybolan bu kültür değerlerimizden, Üsküp Sultan Murat Camii³

Haziresi'nde yer alan mezartaşları⁴ bu yazımız ile tanıtılmaya çalışılmıştır.

Üsküp'e 1996 yılında yaptığımız inceleme gezisi sırasında tespit ettiğimiz eserler fotoğraflarla belgelenmiş ve ölçüleri alınmıştır. Bu çalışmamızda her şahidenin sanat değeri gün ışığına çıkarılmaya ve eserlerin Sanat Tarihimiz'deki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda; Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi'nde yaptığımız araştırma sonucu belirlenen onüç şahideli mezar, iki lahit şeklindeki şahideli mezar ve bir tane de sanduka biçimindeki mezar üzerinde durulacaktır. Eserleri tanıtırken tarihi bilinenler kronolojik dizi içinde sıralanmış, tarihi bilinmeyenler ise başlık türlerine göre peş peşe tanıtılmıştır.

A- Şahideli Mezarlar⁵ :

Ş.1- Mermer mezartaşında⁶ birbirine paralel kenarlarla uzanan plaka şeklindeki gövde, konik bir boyunla kavuk görünüşündeki tepelik ile birleşir (Resim 1).

Gövdenin büyük bir bölümünü kaplayan kitabe metni, çevreleri tıraşlanan harflerin, zeminden kabartılması ile yazılmıştır.

Yazının üzerindeki zeminin kazınması ile meydana getirilen dikdörtgen şeklindeki panoda; eksendeki büyükçe stilize bir çiçeğin iki tarafına altlı üstlü işlenen stilize karanfil ve lale motifleri, karşılıklı simetri oluşturacak şekilde yüzeyden kabartılmıştır.

Dekoratif nitelikte süs unsurlarına yer verilmeyen boynun üzerindeki kavuğun beyzi formu üst bölümü ile sarık kısmı tamamen düz bir yüzeye sahiptir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

El-merhum el-mağfur el-muhtaç ila

Rahmet n

Ahmed beg kutuni

Zade Taha dame serauhu

Ruhu için el-fatiha

Sene

1098

Ş.2- Mermer başucu şahidesinde⁷ paralel kenarlarla yükselen levha biçimindeki gövde, silindirik bir boyunla kavuk görünüşündeki tepeliğe bağlanır. Gövdenin toprağa yakın alt bölümü daraltılmıştır (Resim 2).

Gövde, büyük ölçüde kitabe metnine ayrılmıştır. Yazı, harflerin çevresi kazınarak, birbirine paralel satırlarla kabartılmıştır. Tarih, gövdenin daralan alt bölümü üzerine işlenmiştir.

Kitabe metni üzerindeki gövde yüzeyine; sınırları bir çift kazıma çizgi ile belirlenmiş, beş yapraklı yarım çiçek tasviri işlenmiştir.

Kavuk biçimindeki tepelikte, beyzi görünüşlü üstteki bölüm ile sarık yüzeyinde dekoratif unsurlara yer verilmemiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Kad..... el-merhum

el-mağfur

Kuturlu zade

Ferhad bey

İbn Ahmed bey

Ruhu için el-fatiha

Sene

1189

Ş.3- Mermer başucu şahidesinde⁸ paralel kenarlarla uzanan plaka biçimindeki gövde, pahlı bir geçişle ulaşılan boyunla, sikke görünüşündeki tepeliğe birleşir (Resim 3).

Gövde yüzeyi büyük ölçüde kitabe metnine ayrılmıştır. Yazı, birbirine paralel silme bordürleri ile sınırlanan panolara onbir satır halinde kabartılarak işlenmiştir. En üst ve en alt satır, yarım daire görünüşündeki birer niş içindedir. Boyun yüzeyinde, eksene yerleştirilen ve gövdede kitabe metnine kadar uzanan, iki tarafı kazıma çizgi ile belirginleştirilmiş sathi bir silme ucuna, sınırları kazınarak çizilen daire içinde, sekiz dilimli yıldızdan meydana gelen bir rozet kabartılmıştır.

Kitabe metni altında yer alan gövde yüzeyinde, yarısı toprak altında kalan, daire içinde bir çarkı felek işlenmiştir.

Tepelikte yer alan sikke yüzeyi, merkezdeki noktadan aşağı inen yarım silindirik on iki profil ile eşit bölümlere ayrılmıştır. Bu silmelerden dördü, arasında kalan ikişer taneye oranla daha uzun tutulmuştur. Sikke, tabana paralel enli bir profille çepeçevre kuşatılmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Huvel Hellakul Baki

..... dane idi hayfa eceli cahil için

eyledi rihleti fenadan muhip bu candan

rahmeti badi eyle Şafii Muhammed ol

ravza-i firdevsi ağılada ola hem ona mekan

..... on iki imam deyu ederdı canı fida

saki Kevser suna ona şerabi cavidan

gaşşı cihandan geldi avazi baki vefatı yar için

ruhi Halim beg ibni Mahmud beg

aslına oruç edip revanı

ruhu için el-fatiha sene 1264

Ş.4- Mermer mezartaşında⁹, yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka şeklindeki gövde, iki yan kırımlı dalla sınırlanan iri bir rozetle taçlanmıştır (Resim 4).

Gövdenin tamamını kaplayan kitabe metni, harflerin etrafındaki zemin çukurlaştırılarak birbirine paralel altı satır halinde kabartılmıştır.

Gövdeyi çevreleyen yarım silindirik profil, basık kemer formu ile kitabeyi üstten kuşatır. Sathi görünüşlü ince iki silme arasında uzanan fisto frizi, kitabe metnini dıştan sınırlandıran profil ile birleşir.

Tepeliğin eksenine yerleştirilen on altı kollu iri bir rozetin merkezine; etrafı daire şeklindeki ince bir profille konturlanan onbir yapraklı bir çiçek kabartılmıştır. Rozetin alt kolları altında uzanan plaka şeklindeki yüzey, iki yandan, uçları dışarı dönük "C" şeklinde kıvrımlı birer yaprakla sınırlanmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüvel baki

El-merhume el-mağfure

El-muhtaç ila rahmetillah

Şekire binti Abdullah

Ruhu için

El-fatihe 1272

Ş.5- Başucu şahidesinde,¹⁰ yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen levha biçimindeki gövde, üstten iri yıldız motifi ile kuşatılmıştır (Resim 5).

Gövdeyi üç taraftan sınırlandıran içteki yüksek, dıştaki sathi profil çifti üzerine oturan testere dişi görünüşündeki friz, kitabeyi üstten sivri kemer formuyla kuşatır. Bu frizin tepelik tarafına bakan yüzüne, zemini balık kılıcı şeklinde taranmış selvi dalı kabartılmıştır.

Gövdenin tamamını kaplayan yazı, harflerin etrafındaki zeminin çukurlaştırılması ile meydana getirilen yüzeye, birbirine paralel satırlar halinde kabartılmıştır. Düz yüzeyli sathi bir profille alttan sınırlanan kitabenin birinci satırı, sivri kemer görünüşündeki niş içine alınmıştır.

Tepelik yüzeyine; merkezi çarkı felek biçiminde işlenen onaltı kollu iri yıldız motifi kabartma olarak işlenmiştir. Kolları profillerle belirginleştirilen bu yıldız motifin alt kollarını kaplayan yüzeyi her iki yandan, kolları dışa dönük "C" şeklinde kıvrımlı birer iri yaprakla sınırlanmıştır. Yüzeyi kazıma çizgilerle hareketlendirilen bu yapraklardan biri büyük ölçüde kırıktır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Eyüraniyeli olup
Saike hicretle üsküp'te
Kezarinde eyyam iken
Pence-i ecele zebun
Olarak azim gülşeniray
Cenan olan sabık
Üsküp cinayet
Başkatibi Necip
Efendinin halilesi
Zehra..... hanımın
Ruhu için el-fatiha
Sene 1303

Ş.6- Mermer başucu şahidesinde¹¹, paralel kenarlarla yükselen levha görünüşündeki gövde, iri yıldız motifi ile taçlanmıştır (Resim 6).

Şahidenin gövde yüzeyi, tamamen kitabe metnine ayrılmıştır. Gövdeyi üç taraftan sınırlandıran içteki, yarım silindirik dıştaki sathi profil çifti üzerine oturan testere dişi şeklindeki friz, kitabeyi üstten sivri kemer formuyla kuşatır. Yazı, soldan sağa meyilli silme kuşakları ile meydana getirilen pano şeklindeki yüzeylere ondört satır halinde kabartılmış ve başlangıç satırı, üçgen biçiminde bir niş içine alınmıştır.

Tepelik yüzeyine; merkezi sekiz yapraklı ufak bir çiçek biçiminde işlenen, çok kollu iri yıldız motifi kabartma olarak işlenmiştir. Kitabeyi üstten kuşatan frize teğet konumla yerleştirilen yıldız motifinin kolları kazıma çizgilerle belirginleştirilmiştir.

Kitabenin üzerinde yer alan levha biçimindeki yüzey, her iki yandan, kolları dışa dönük kıvrım yapan iri birer dalla sınırlanmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

senin kırımı seyredup ve zan etme vahımdır her
can gözünü aç bak
servet ve ikbale mağrur olma
feyzi ilim la yuessir
Hatırandan çıkmasın bir lahza zair fikir sun
..... istersen
ya ilahi afvu gufran
..... senin için
.....
.....
.....
.....
1307

Ş.7- Mermer şahidenin¹² yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen levha biçimindeki gövdesi, kesik konik görünüşlü fesle taçlanır (Resim 7).

Büyük bir bölümü kitabeye ayrılan gövde yüzeyi, sathi görünüşlü profille taş kenarlarında

sınırlanmıştır. Yazı, soldan sağa meyilli düz silmelerle ayrılan panolar içerisine kabartılarak yazılmıştır ve üstten yatay doğrultuda uzanan bir kademelin orta bölümde meydana getirdiği basık kemer şeklindeki bir formla sınırlanmıştır. En üstte yer alan kitabe satırı, harflerin etrafındaki zeminin tıraşlanması ile oluşturulan elips biçimi kartuş içinde yer alır.

Kitabe üzerindeki kazınarak oluşturulan yüzey, karşılıklı simetri teşkil eden yaprak kıvrımlarının kabartılması ile bezenmiştir. Boyun ile kesik konik görünüşlü fes yüzeyinde süs unsuruna rastlanmaz.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Ah minel mev
Emri hakla türlü amraz geldi..... tenime
bulmadı sıhhat vücudum sebep oldu mevtime
akıbet ayırdı ecel rahmet gönderdi canıma
okuyup bir fatiha irsali edenler ruhuma
mulazim evvel Abidin efendinin mahdumu
ve mektebi harbiye şahane muntehi sınıf
talebesinden Muhammed Latif efendinin
ruhu için el-fatiha
sene 1318

Ş.8- Mermer mezartaşında¹³, yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen gövde, silindirik bir boyunla kavuk biçimindeki tepelik ile birleşir (Resim 8).

Gövde, büyük ölçüde kitabeye ayrılmıştır. Yazı, harflerin etrafında zemin çukurlaştırılarak birbirine paralel satırlar halinde kabartılmıştır.

Baklava şeklindeki prizmatik Türk üçgenlerinden meydana gelen bir kuşakla boyuna geçilmektedir. Süs unsurlarına yer verilmeyen boyunun üzerindeki kavuğun, sarık bölümü, kazıma çizgilerle profilendirilmiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

el-merhum el-mağfur
ila rahmetillah
muani Memiş

ibn aslan

bu

Mermer başucu şahidesinin¹⁴, paralel kenarlarla yükselen plaka biçimindeki gövdesi, bir boyunla takke görünüşündeki başlık ile birleşir (Resim 9).

Gövdenin alttan itibaren büyük bir bölümü kitabeye ayrılmıştır. Yazı, etrafı tıraşlanan harflerle, birbirine paralel satırlar halinde yüzeyden kabartılmıştır. Kitabenin üzerinde yer alan gövde bölümüne; kazınarak çukurlaştırılmış daire içinde on yapraklı stilize bir çiçek motifi kabartılarak işlenmiştir.

Boyun ve tepelikte yer alan başlık yüzeyinde dekoratif unsurlara yer verilmemiştir. Başlığın alttan itibaren altıda birlik bölümü, yatay doğrultuda uzanan kazıma çizgi ile belirginleştirilmiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

el-merhum el-mağfur
ila rahmeti rabbiha
el mağfur leman
bir aslan
ruhu için

Ş.10- Başucu şahidesinde¹⁵, yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka biçimindeki gövde, bir boyunla püsküllü fes görünüşündeki tepelik ile birleşir (Resim 10).

Kitabe, üstten yatay doğrultuda uzanan, çift kademeli profil kuşağının orta bölümünde meydana getirdiği basık kemer şeklindeki bordürle diğer üç taraftan ise, plastik kenar bordürü üzerine oturan testere dişi şeklindeki bir friz ile kuşatılmıştır.

Beş satırlık yazı, sathi görünüşlü düz silmelerin meydana getirdiği panolar içerisine, yatay sıralanan harflerle kabartılmıştır. En üst kitabe satırı, harflerin etrafındaki zeminin çukurlaştırılması ile oluşturulan elips şeklinde bir kartuşla kuşatılmıştır.

Kitabe üzerinde yer alan gövde yüzeyine; karşılıklı simetri oluşturacak şekilde zeminden kabartılan kıvrımlı dallar işlenmiştir.

Gövdeden enli bir kenar bordürü ile ayrılan boyunda ve fes yüzeyinde süsleyici nitelikte unsurlar yer almaz.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüvel hayyül baki

Erkani harp Kol

Ağası Asım efendinin

Begini Hüseyin Mir Ahmed

Ruhu için el-fatiha

Fi 30 Kanuni Sani Sene

Ş.11- Mermer malzemeyle yapılan başucu taşının ince, uzun plaka görünüşlü gövdesi, üstte kesik koni şeklindeki tepelikle son bulur (Resim 11).

Kitabe, yatay doğrultuda uzanan, profil çiftinin orta bölümde meydana getirdiği basık kemer formu ile üstten sınırlanmıştır. Yazıyı yanlardan konturlayan, yarım silindirik profil üzerine oturan yaprak dizilerinden meydana gelen friz, altta yarım daire biçimini almıştır.

Kitabe metni, harf çevrelerinin kazınması ile derinleştirilen yüzeyler üzerinde kabartma sekiz satır halinde soldan sağa hafif meyille yazılmıştır.

Kitabe üzerinde yer alan gövde yüzeyinde; eksene yerleştirilen stilize bitkisel tasvirin her iki tarafına, karşılıklı simetri teşkil edecek şekilde yüzeyden kabartılan kıvrımlı dallar işlenmiştir.

Gövdeden pahlı bir yüzeyle boyuna geçilir. Düz yüzeyli enli bir silme ile gövdeden ayrılan boynun yüzeyinde ve tepelikte dekoratif nitelikte unsura rastlanmaz.

Mermer ayakucu taşının üçgen şeklindeki tepelikten itibaren aşağıya doğru hafifçe daraldığı görülür. Gövdenin üst bölümüne on dilimli yıldız şeklinde iri bir rozet, konturları kazınarak zeminden kabartılmıştır.

Şahidenin kitabesi okunamamıştır.

Ş.12- Başucu taşında, paralel kenarlarla uzanan plaka biçimindeki gövde, üstten yıldız şeklinde iri bir rozetle taçlanmıştır (Resim 12).

Kitabe metnini her iki taraftan sınırlandıran, içteki yarım silindirik dıştaki sathi, profil çifti üzerine

oturan, testere dişi şeklindeki friz, sivri kemer formu ile yazıyı üstten sınırlar. Gövdenin tamamını kaplayan yazı, soldan sağa meyilli silme kuşakları arasına kabartılan satırlarla düzenlenmiştir. Kitabenin alt satırları toprak altında kaldığından okunamamıştır.

Tepelikte, taşın eksenine yerleştirilen on sekiz kollu yıldız şeklindeki iri bir rozetin göbeğine on altı kollu çiçek tasviri kabartılarak işlenmiştir. Kolları profillerle ortalanan rozetin alt bölümünü içine alan levha biçimindeki yüzey, her iki yandan uçları dışarı bakan "C" şeklindeki iri yapraklarla sınırlanmıştır. Bu yapraklardan biri, gövdenin üst bölümü ile birlikte kırılarak yok olmuştur.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüvel baki

Merhume-i mağfure memduhe hanım ricali

Devleti aliye'den Kosova vilayeti mektupcisi

Raif efendinin Kerimesi olup hali

Sebatatında büyük hemşire zul-dostu.....

Ederak zirve-i minberiyle maasir

Muradi rabbinin bir vak'a-i nalih

eyledi

..... iken akit ve izdivaç ve

Ş.13- Mermer başucu şahidesinde¹⁶ yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka şeklindeki gövde, ortadaki daha geniş ve yüksek üç dilimli tepelikle taçlanır. Ortadaki dilimin üzerinde baklava görünüşünde ufak bir plaka yer almaktadır (Resim 13).

Kitabenin bulunduğu kısım yüzeysel bir niş halindedir. Bu nişin üst kısmı dik köşeli dörder kademe ile yükselerek zirveye ulaşan ve ana hatları ile bir üçgenin ikiz kenarları görünüşünde bir kavsara gibi düzenlenmiştir. Köşeliklerinde ise simetrik birer üçgen, kenarları ince kazıma çizgilerle konturlanarak düz yüzeyler halinde yerleştirilmiştir.

Kavsaranın yukarısındaki alınlık bölümünde simetrik bir düzen görülmektedir. Kavsaranın zirvesi üstünde, yedi yapraklı tasvir edilen yarım bir çiçek motifi vardır ve çevresi bir çift profille kuşatılmıştır. Daha yukarıda ise yarım daire şeklindeki bir yüzeyin ortasına, içinde sekiz kollu yıldız motifi bulunan bir

rozet, bunun yanlarına da stilize karanfil ve üçer dilim halinde görünen yaprak motifleri zeminden kabartılarak işlenmiştir.

Alınlıkta, yarım daire şeklindeki ortadaki bölümün sağına ve soluna birer daire içinde konturları ince profillerle belirtilen altı kollu yıldızlardan meydana gelen mührü Süleyman motifleri yerleştirilmiştir. Bu motiflerin altına da, karşılıklı simetri teşkil edecek şekilde kıvrımlı dallar içinde birer çiçek motifi zeminden kabartılarak işlenmiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Huvel Hellakul baki
Kutarı zade Ahmed
Bey zevcesi
Merhume ve mağfure
.....

B- Lahit Şeklindeki Şahideli Mezarlar¹⁷ :

L.1- Baş ve ayakucu şahidesi bulunan kare prizma şeklindeki lahitin¹⁸ üzerinde kare biçiminde bir boşluk yer almaktadır (Resim 14-17). İçbükey ve dışbükey bir profil çiftinden oluşturulmuş kaide ile zemine oturan lahidin üzerinde düz yüzeyli silmelerle sınırlanmış bir kapak tablası bulunmaktadır.

Kare biçimindeki yüzeylerde birer, dikdörtgen görünüşündeki uzun yüzeylerde de üçer tane rozet, daire şeklindeki kazıma çizgilerle bir ya da iki çerçeve içine alınarak stilize çiçek tasvirleri ile bezenmiştir. Uzun yan yüzlerden birinde, ortadaki hariç baş ve ayak ucu taraflarındaki rozetlerin içine çevresi kazınarak birer mühr-ü Süleyman motifi işlenmiştir. Lahit yüzeylerinde rozetlerin haricinde dekoratif unsurlara yer verilmemiştir.

Başucu Şahidesi :

Üste disk şeklinde bir tepelikle taçlanan şahide, kesik konik görünüşlü bir boyunla, birbirine paralel kenarlarla uzanan plaka şeklindeki gövdeye bağlanır. Bu gövde yüzeyi, Lahitin kapak tablasına doğru iyice daralarak iner.

Gövde, tamamen kitabeye ayrılmıştır. Yazı, soldan sağa meyilli silmeler arasındaki panolar

halinde görünen yüzeylere zeminden kabartılmıştır. Gövdenin sağ üst köşesini içine alacak şekilde, oluşturulan üçgen şeklindeki alana; ucunda beş yapraklı bir çiçek bulunan iri bir dal işlenmiştir. Kitabe en alttan bir çift yaprak motifi arasındaki stilize çiçek tasvirleri ile sınırlanmıştır. Kitabeyi taş kenarlarında her iki yandan sınırlandıran yüzeyi burmalı plastik kenar bordürleri, bombeli bir yüzeyle kürevi ufak birer kabaraya ulaşır.

Boyun yüzeyini ortalayacak şekilde yerleştirilen sathi görünüşlü düz silmenin altında kalan alan, dekoratif açıdan değerlendirilmiştir. Burada, ince silmelerle sınırları çizilen ikizkenar üçgen şeklindeki yüzeyin eksenine iri bir selvi motifi, her iki tarafına da simetrik konumla ters “U” biçiminde profiller işlenmiştir. Eksene yerleştirilen ikizkenar üçgenin, eşit kenarlarına sivri ucu aşağıya bakan birer üçgen, simetrik konumla profillendirilerek işlenmiştir.

Ayakucu Şahidesi :

Yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka şeklindeki gövde, üstten tegetli kemer şeklinde kesilmiştir. Taşın, üst bölümünde zeminden kabartılarak işlenen iri bir rozetten başka süsleyici nitelikte herhangi bir unsura yer verilmemiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir :

ol vezirinindir on sekizinin görse
Ayşe hanım işbu renimse hanımın kerimesi
Valide için müşfikdir kırkına yoktur mahal
Dedi ya rab kırkımla isterim ben hamdimi
Eyledim bir devranı kuzu gibi sineme
Kalemim ebdanım suretime gına geldi
..... muvafiktir dua emri kazaya dert
önüne ya rab dürlü çeledi
mah-i rahmet'te hitap eder hakkı öldü mazhara
gel otur bana rahmet oku ruh-i Ayşe hanımı
ruhu için fatiha
sene 1188

L.2- Kare ve dikdörtgen taş blokların bir araya gelmesinden oluşan lahitin¹⁹ üzerinde kalın bir kapaktaşı yer almaktadır.

Başucu şahidesinde yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka şeklindeki gövde, bir boyunla kesik konik görünümlü fes biçimindeki tepelik ile birleşir (Resim 18-20).

Taş kenarlarında, sathi görünümlü, düz yüzeyli silme bordürleri ile konturlanan kitabe metni, soldan sağa meyilli profillerle meydana getirilen on panoya zeminden kabartılarak işlenmiştir. Yazı, bir silmenin meydana getirdiği kıvrımla üstten kuşatılmıştır. Bu profil ile boyun arasında kalan yüzey, her iki yandan helezoni kıvrım oluşturulan çıkıntılarla sınırlanmıştır. Bu bölümün yüzeyi, eksene yerleştirilen beş yapraklı bir çiçeği simetrik konumla üstten çevreleyen yapraklı dalların zeminden kabartılması ile süslenmiştir.

Tepelikteki fes yüzeyinde dekoratif unsura yer verilmemiştir.

Ayakucu taşında, yukarıya doğru genişleyerek yükselen levha görünüşündeki gövde, omuz biçimi bir çıkıntı yaparak bir boyunla, köşeleri hafif pahlanmış kare biçimindeki tepelikle birleşmiştir. Gövde ortasında bir eksen gibi uzanan hayat ağacı, yanlara doğru açılıp aşağı doğru sarkan topaç şeklinde iri salkımlarla birlikte tasvir edilmiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Huvel baki

Eyvaj kem mülkün fenalarında yoktur hiçbir

Daim gelen ayrılıkta kismet bekadır hikmeti

Şadan eder soldurur ahir gel geç

Lutfuna mağrur olma kem baki değildir şehri.....

El-merhum ve mağfur Argop muhacirlerinden Çerkez hacı

Selman efendi bin Hafız

Ahmed efendi ruhuna el-fatiha

Sene 1321 sene 1322

C- Sanduka Biçimindeki Mezar Kütlesi²⁰ :

S.1- Sanduka biçimindeki mermer mezar kütlesi²¹, beşik çatı şeklindedir. Baş ve ayakucunda yer alan üçgen bölümler düz yüzeyli enli silmelerle sınırlanmıştır (Resim 21).

Mezar kütlesinin üçgen şeklindeki bölümü yatay doğrultuda uzanan kazıma bir çizgi ile iki bölüme, uzun kenarı ise enine ve boyuna uzanan kazıma çizgilerle oniki dikdörtgen şeklinde, bir tanede üçgen biçiminde panolara ayrılmıştır. En üstte yer alan, düz yüzeyli üçgen şeklindeki panonun dar kenarı yanına, yaprakları profillerle belirginleştirilmiş ve dıştan daire şeklinde bir kazıma çizgi ile konturlanmış iri bir çiçek motifi işlenmiştir. Gövde yüzeylerinde kazıma çizgi ile sınırları çizilen panolara yine yüzeyden kazınan harflerle kitabe yazılmış, ancak aşınma nedeniyle okunamamıştır.

Karşılaştırma ve Değerlendirme:

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi'nde onüç şahideli mezar (Ş.1-13), iki, Lahit şeklinde şahideli mezar (L.1-L.2), bir tane de (S.1) Sanduka şeklinde mezar kütlesi tespit edilmiştir.

A- Şahideli Mezarlar :

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi'nde yer alan onaltı başucu şahidesinden yedi tanesinin tarihleri tespit edilebilmiştir (Ş.1, H.1098/M.1686; Ş.2, H.1189/M.1775; Ş.3, H.1264/M.1847; Ş.4, H.1272/M.1855; Ş.5, H.1303/M.1885; Ş.6, H.1307/M.1889; Ş.7, H. 1318/M.1900) Buna göre incelediğimiz şahidelerin tarih sınırları H.1098/M.1686-H.1318/M.1900 seneleri arasındadır.

Malzeme bakımından şahidelerin tamamı mermer kullanılarak yapılmıştır.

Form bakımından incelediğimiz şahideler farklılık göstermektedir. Sekiz adet şahide de (Ş.1-Ş.3, Ş.7-Ş.11) yukarıya doğru paralel kenarlarla uzanan (Ş.1-Ş.3, Ş.8, Ş.9), üç adet mezartaşında ise, yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen (Ş.7, Ş.10, Ş.11) plaka biçimindeki gövde yüzeyi birer boyunla kavuk, sikke, fes, takke görünüşündeki tepelikle taçlanmıştır. Dört adet şahide de ise daha farklı görünüşte form görülmektedir. Bunlardan, birbirine paralel kenarlarla uzanan (Ş.6, Ş.12) veya yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen (Ş.4, Ş.5) plaka görünüşündeki gövde, üstten yıldız

şeklindeki iri bir rozetle taçlanmıştır. Merkezlerine iri çiçeklerin kabartıldığı rozetlerin alt tarafta kalan kollarını içine alan levha biçimindeki yüzey, her iki yandan uçları dışarı bakan “C” şeklindeki iri yapraklarla konturlanmıştır. Birbirinin adeta kopyesi diyebileceğimiz sözkonusu dört şahidenin tarih sınırları (Ş.4, H.1272 /M. 1855; Ş.5, H.1303/M.1885; Ş.6, H.1307/M.1889) H.1272/M.1855-H.1307/M.1889 yılları arasındadır. Bu gruba giren sadece bir şahidenin (Ş.12) tarihi bilinmemektedir. Ancak söz konusu şahidenin de aşağı yukarı tarihleri bilinen şahidelerle yakın tarihlerde yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

Bir adet şahide de (Ş.13) form bakımından farklılık dikkatimizi çekmektedir. Burada yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka biçimindeki gövde, ortadaki daha geniş ve yüksek üç dilimli tepelikle taçlanmıştır.

Tepelik bakımından eserleri irdelediğimizde; kavuk üç (Ş.1, Ş.2, Ş.8); sikke bir (Ş.3); fes, üç (Ş.7, Ş.10, Ş.11); başlık, bir (Ş.9); yıldız biçimindeki iri rozet, dört (Ş.4-Ş.6, Ş.12); üç dilimli tepelik bir (Ş.13) adet şahide de karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu mezartaşlarının tamamında gövde levha görünüşündedir.

Boyun, eserlerin bir kısmında yukarıya doğru hafifçe daralarak (Ş.1, Ş.3, Ş.11), bir kısmında da paralel kenarlarla (Ş.2, Ş.7-Ş.10) yükselmektedir. Dört adet eserde (Ş.4, Ş.5, Ş.6, Ş.7) gövde üzerinde yer alan yıldız biçimindeki rozetin alt kolları altında uzanan plaka şeklindeki yüzey, iki yandan, uçları dışa dönük “C” şeklinde kıvrımlı birer yaprakla sınırlanmıştır. Sadece bir adet şahide de (Ş.13) boyuna hiç yer verilmeden, üç dilimli tepeliğe geçilmektedir.

Gövde, incelediğimiz şahidelerin tamamında plaka görünüşündedir. Bunlardan bir kısmı paralel (Ş.1-Ş.3, Ş.6, Ş.8, Ş.9, Ş.12) bir kısmı da yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen levha (Ş.4, Ş.5, Ş.7, Ş.10, Ş.11, Ş.13) şeklinde görünüşe sahiptir.

Başucu şahidelerinin tamamında gövde yüzeyi kitabe ile değerlendirilmiştir. Mezartaşlarının bir kısmında (Ş.1, Ş.2, Ş.4, Ş.5, Ş.8, Ş.9) yazı, harflerin etrafındaki zeminin çukurlaştırılması ile meydana gelen bir tanesinde de (Ş.13) düz görünümlü yüzeyden kabartılan harflerle birbirine paralel satırlar halinde

yazılmıştır. Bu eserlerden dört tanesinde (Ş.1, Ş.2, Ş.8, Ş.9) gövde, taş kenarlarında silme bordürleri ile sınırlanmamıştır. Bu gruba giren dört şahideden üçünde (Ş.1-Ş.3) yazı, alttan itibaren gövdenin büyük bir bölümünü kaplamaktadır ve kitabe metni üzerinde yer alan gövde yüzeyi; eksenindeki büyükçe stilize bir çiçeğin iki tarafına stilize karanfil ve lale motifleri simetrik bir konumla yüzeyden kabartılarak (Ş.1), sınırları bir çift kazıma çizgi ile belirlenmiş beş yapraklı yarım çiçek tasviri işlenerek (Ş.2) veya kazınarak çukurlaştırılmış daire içinde on yapraklı stilize bir çiçek motifi kabartılarak (Ş.9) süslenmiştir. Bir şahide de (Ş.8) gövde yüzeyi, baklava şeklindeki prizmatik Türk üçgenlerinden meydana gelen bir kuşakla boyundan ayrılmaktadır. Gövde yüzeyinin alttan itibaren büyük bir bölümünün yazı ile değerlendirildiği şahideler, (Ş.1, Ş.2, Ş.8, Ş.9) üstten kavuk (Ş.1, Ş.2, Ş.8) ve başlık biçimi (Ş.9) tepeliklerle taçlanmıştır.

İncelediğimiz dört adet şahide de (Ş.4-Ş.6, Ş.12), gövdeyi üç taraftan sınırlandıran içteki plastik, dıştaki sathi profil çifti üzerine oturan testere dişi (Ş.5, Ş.6, Ş.12) veya fisto (Ş.4) şeklindeki friz, kitabeyi üstten sivri kemer (Ş.5, Ş.6, Ş.12) veya basık kemer (Ş.4) formuyla kuşatır. Yazı, bunlardan ikisinde (Ş.6, Ş.12) soldan sağa meyilli silme kuşakları ile meydana getirilen pano şeklindeki yüzeylere satırlar halinde kabartılmıştır. Bu gruptan bir eserde (Ş.4), kitabe satırları profillerle sınırlandırılmadan, bir tanesinde de (Ş.5) en üst satır alttan düz yüzeyli sathi bir profille konturlanarak gösterilmiştir. Bu dört şahide de (Ş.4-Ş.6, Ş.12) gerek gövde, gerekse tepelik yüzeyi işleniş bakımından çok büyük paralellik söz konusudur. Bunlardan tarihi bilinen üçünün tarih sınırları H.1272-M.1855/H.1307-M.1889 tarihleri arasındadır. Tarihi bilinmeyen bir şahidenin de (Ş.12), benzerlerine yakın bir tarihte yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

Şahidelerin bir kısmında yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka biçiminde gövde üstten, fes görünüşünde tepelikle taçlanmıştır (Ş.7, Ş.10, Ş.11). Yanlardan düz yüzeyli kalın bir silme (Ş.7), plastik kenar bordürü üzerine oturan testere dişi şeklinde bir friz (Ş.10) veya yarım silindirik profil üzerine oturan yaprak dizilerinden meydana gelen bir bordürle sınırlanan şahidelerden ikisinde (Ş.10, Ş.11)

kitabe, yatay doğrultuda uzanan bir profil çiftinin, orta bölümde meydana getirdiği basık kemer şeklindeki bordürle üstten kuşatılmış ve kitabe üzerinde yer alan gövde yüzeyi; karşılıklı simetri teşkil edecek şekilde zeminden kabartılan kıvrımlı dallar işlenerek süslenmiştir. Üstten fes görünüşündeki bir tepelikle taçlanan bir mezartaşında da (Ş.7), kitabenin yer aldığı gövde yüzeyi, sathi görünüşlü profille taş kenarlarında sınırlanmış ve yazı yatay doğrultuda uzanan bir kademenin orta bölümde meydana getirdiği basık kemer formu ile üstten kuşatılmış ve boyuna kadar olan gövde yüzeyi, diğer iki şahideninkine (Ş.10, Ş.11) oranla daha yalın yaprak kıvrımları ile bezenmiştir.

Üstten sikke ile taçlanmış bir (Ş.3) şahide, paralel kenarlarla uzanan plaka görünüşünde bir gövdeye sahiptir²². Yazı, birbirine paralel silme bordürleri ile sınırlanan panolara satırlar halinde kabartılmıştır. En üst ve en alt satır, yarım daire görünüşündeki birer niş içindedir. Boyun yüzeyinde; eksene yerleştirilen ve gövde de kitabe metnine kadar uzanan, iki tarafı kazıma çizgi ile belirginleştirilmiş sathi bir silme ucuna, sınırları kazınarak çizilen daire içinde sekiz dilimli yıldızdan meydana gelen bir rozet kabartılmıştır. Gövdeden boyuna pahlı bir geçişle ulaşılan bu eserde sikke yüzeyi, tepeden aşağıya inen yarım silindirik on iki profille eşit bölümlere ayrılmıştır. Bu silmelerden dördü, aralarında kalan ikişer taneye oranla daha uzun tutulmuştur ve tepelik yüzeyi tabana paralel enli bir profille çepeçevre kuşatılmıştır.

İncelediğimiz şahidelerden birisi (Ş.13), diğerlerine oranla daha farklı forma ve süslemeye sahiptir. Bu mezartaşında, kitabenin bulunduğu bölüm yüzeysel bir niş halindedir ve nişin üst kısmı dik köşeli dörder kademe ile yükselerek zirveye ulaşan ve ana hatları ile bir üçgenin ikiz kenarları görünüşünde bir kavsara gibi düzenlenmiştir. Köşeliklerine, simetrik birer üçgen. kenarları ince kazıma çizgilerle konturlanarak düz yüzeyler halinde yerleştirilmiştir. Kavsaranın üzerindeki alınlık kısmında simetrik bir düzen dikkatimizi çekmektedir. Burada ortaya çevresi bir çift profille kuşatılan yedi yapraklı, yarım bir çiçek motifi kabartılmıştır. Tepeliği üstten sınırlandıran yan dilimlere daire içinde, konturları ince profillerle belirtilen altı kollu yıldızlardan meydana gelen mührü süleyman motifi,

ortadaki dilime de sekiz kollu yıldız motifi şeklinde rozet işlenmiştir.

Kitabelerdeki bilgilere göre üstten kavuk, sikke, başlık gibi tepeliklerle taçlanan şahideler erkeklerle, yıldız biçiminde rozet ve çiçek görünüşünde tepeliğe sahip olanlarda bayanlara aittir. Fakat yazı metninde usta adı ve imzası işlenmediğinden sanatçıların kimliği hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır.

İşleniş niteliği bakımından daha ziyade alçak kabartma görülmekte sadece yıldız biçimindeki rozet tasvirlerinde (Ş.4, Ş.5, Ş.6, Ş.12) daha plastik bir görünüş dikkat çekmektedir.

B- Lahit Şeklinde Şahideli Mezarlar :

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi'nde baş ve ayakucu taşları bulunan iki lahit şeklinde mezar (L.1, L.2) yer almaktadır. Bunlardan birinin (L.1) tarihi H.1188/M.1774 dür. Diğerinin (L.2) üzerinde H.1321/M.1903 ve H.1322/M.1904 olmak üzere iki tarih vardır.

Malzeme bakımından farklılık söz konusudur. Bir tanesinde (L.1) taş diğerinde (L.2) mermer malzeme kullanılmıştır.

Lahitlerden birisi (L.1) kare prizma şeklindedir ve üzerinde kare biçiminde bir boşluk yer almaktadır. İçbükey ve dışbükey profil çiftinden meydana gelen kaide üzerine oturan lahidin, ince silmelerle sınırlanmış bir kapak tablası bulunmaktadır. Dikdörtgen uzun yüzeylerde üçer, kare yüzeylerde birer tane rozet, daire şeklindeki kazıma çizgilerle bir ya da iki çerçeve içine alınarak stilize çiçek tasvirleri ile bezenmiştir. Dikdörtgen biçimindeki yan yüzlerden birinde, baş ve ayakucu taraflarındaki rozetlerin içine çevresi kazınarak birer mühr-ü Süleyman motifi yerleştirilmiştir.

İkinci Lahit (L.2) şeklindeki mezar, kare ve dikdörtgen biçimindeki taş bloklardan meydana gelmiştir ve üzerinde kalın bir kapak taşı vardır. Yan kenarları meydana getiren yüzeylerde dekoratif unsurlara rastlanmaz.

Lahit şeklindeki mezarın başucu şahidesinin paralel kenarlarla uzanan plaka biçimindeki gövdesi, kesik konik görünüşlü bir boyunla disk şeklindeki tepeliğe bağlanır. Gövdenin tamamını kaplayan kitabe metni, soldan sağa meyilli bordürler arasında uzanan panolara zeminden kabartılarak yazılmıştır.

Lahit şeklindeki mezarlardan ikincisinde (L.2) yer alan başucu şahidesinde yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen levha görünüşündeki gövde üstten Fes biçimi bir tepelikle taçlanır. Gövde yüzeyini büyük ölçüde kaplayan kitabe, soldan sağa meyilli profiller arasında uzanan panolara, zeminden kabartılarak yazılmıştır. Kitabenin üzerinde yer alan gövde yüzeyi; eksene yerleştirilen beş yapraklı çiçeği üstten kuşatan simetrik konumlu dal ile bezenmiştir.

Lahit şeklindeki mezarlarda, ayakucu taşları da mevcuttur. Bunlardan birisinde (L.1) yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen levha görünüşündeki gövde üstten teğetli kemer biçiminde tepelikle taçlanmıştır ve taş yüzeyinde üst bölüme; ortasında iri bir çiçeğin yer aldığı rozet zeminden kabartılarak işlenmiştir. Lahit şeklindeki mezarlardan diğerinin (L.2) ayakucu taşında, yukarıya doğru genişleyerek yükselen levha görünüşündeki gövde, omuz biçimi bir çıkıntı yaparak, bir boyunla, köşeleri hafifçe pahlanmış kare biçimindeki tepeliğe birleşir. Gövde ortasında bir eksen gibi uzanan hayat ağacı, yanlara doğru sarkan topaç şeklinde iri salkımlarla birlikte tasvir edilmiştir.

Lahit şeklindeki mezarlarda, işleniş niteliği bakımından daha ziyade alçak kabartma söz konusudur ve kitabe metninde usta adı belirtilmediğinden sanatçıların kimliği hakkında da bilgi sahibi olunamamaktadır.

C- Sanduka Şeklinde Mezar :

İncelediğimiz eserler arasında bir tane (S.1) Sanduka şeklinde mezar kütesi yer almaktadır ve bu beşik çatı şeklinde bir görünüşe sahiptir. Gövde yüzeylerine kazıma çizgi ile yazılan kitabe metni aşınma dolayısıyla okunamadığından tarih tespit edilememiştir.

Mermer malzemeyle yapılan sanduka şeklindeki mezar kütesinin üçgen biçimindeki bölümleri, taş kenarlarında enli silmelerle sınırlanmıştır. Dörtgen biçimindeki yan kenarlardan birisinin üst köşesine, daire biçiminde bir rozet içinde iri çiçek tasviri işlenmiştir.

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi'nde tespit ettiğimiz şahidelerle form ve dekoratif özellikler bakımından, benzer özellikler sunan pek çok mezartaşına Anadolu ve Balkanlar'da rastlamaktayız.

Çalışmamızda incelediğimiz paralel kenarlarla veya yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka biçimindeki gövdeye sahip üç mezartaşı (Ş.1, Ş.2, Ş.8) üstten kavuk biçiminde tepelikle taçlanmaktadır. Gövde yüzeyinin büyük bir bölümünü kaplayan kitabe metni, harflerin etrafındaki yüzeyin traşlanması ile zeminden kabartılan harflerle yazılmıştır. Bu şahidelerle form ve süsleme bakımından benzerlik taşıyan mezartaşlarına Bulgaristan'da Niğbolu'da²³, İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresi'nde²⁴ ve İstanbul Sokollu Türbesi Haziresi'nde²⁵ rastlanmaktadır.

Sultan Murat Camii Haziresi'nde yer alan şahidelerden birisinde (Ş.3), paralel kenarlarla yükselen levha biçimindeki gövde, pahlı bir boyunla sikke görünüşündeki tepeliğe bağlanır. Boyun ile gövdenin üst bölümü arasında uzanan iki tarafı kazıma çizgi ile belirginleşmiş sathi bir silme ucuna, sekiz dilimli yıldızdan meydana gelen bir rozet kabartılmıştır. Gövdenin büyük bir bölümünü kaplayan kitabe metni, birbirine paralel silme bordürleri arasında uzanan panolara zeminden kabartılan harflerle yazılmıştır. H.1264/M.1847 tarihli bu taş, kitabesinden anlaşıldığına göre bir beктаşı²⁶ mezartaşıdır. Kalkandelen'deki Harabati Baba Tekkesi²⁷ ile İzmir Yağhaneler'deki²⁸ pek çok beктаşı şahidesi ile sikke biçimindeki tepelik, plaka gövde ve kitabe üzerinde yer alan rozetlerin işleniş bakımından çok büyük paralellik göstermektedir. Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi'nde yer alan yirmüç adet benzer şahidenin tarih sınırları H.1194/M.1780-H.1330/M.1911 yılları arasındadır. Çalışmamızda incelediğimiz bu beктаşı şahidesi (Ş.3) de H.1264/M.1847 tarihi ile Kalkandelen'deki tarih sınırları içindedir. Bu şahide de, Bektaşiliğin sembolü, sikke şeklindeki tepelik ile boyun ve gövdenin üst bölümü üzerinde görülen oniki dilimli yıldız şeklinde işlenen rozettir. Tepeliğin yüzeyinde bulunan on iki profil, oniki imama²⁹ işaret etmektedir. Sikke yüzeyinde yer alan oniki profilden dört tanesi, arada ikişer tane atlanacak şekilde diğerlerinden daha uzun tutulmuştur. Bu dört profilde Bektaşiliğin dört kapısına işaretir. Dört kapıdan birincisi "şeriat", ikincisi "tarikat", üçüncüsü "marifet", dördüncüsü de "hakikat" kapılarını sembolize etmektedir³⁰.

Çalışmamızda incelediğimiz dört adet şahidenin (Ş.4-Ş.6, Ş.12) plaka görünüşündeki gövdesi, üstten yıldız biçiminde iri rozetlerle taçlanmıştır. Rozetlerin alt kolları altında uzanan levha şeklindeki yüzey, her iki yandan uçları dışarı bakan “C” kıvrımlı plastik yapraklarla sınırlanmıştır. Eyüp Sultan Hz. Halid Türbesi Haziresi’nde yer alan bir şahide³¹, gerek plaka biçimindeki gövdeye sahip olması, gerekse tepeliği oluşturan iri rozetin işlenişi bakımından çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Üstten yıldız biçimi iri rozetle taçlanan ve gövde yüzeyinde kitabe yerine kıvrık dal ve çiçeklere yer bir verilen bir ayakucu şahidesi de, Eyüp Camii ve çevresinde yer almaktadır³².

Sultan Murat Camii Haziresi’nde yer alan dört adet şahide de (Ş.7, Ş.10, Ş.11 ve L.2’nin başucu taşı) paralel kenarlarla veya yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka biçimindeki gövde, üstten fes³³ şeklindeki tepelikle taçlanır. Söz konusu taşlarla benzer örneklere İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresi’nde³⁴, İstanbul Eyüp Camii çevresinde³⁵, Eyüp Sultan Türbesi Haziresi’nde³⁶, İzmir’de Şemsi Baba Tekkesi’nin yanındaki Haziresi’de³⁷ ve Eyüp Sultan Mehmet Vusuli Efendi Türbesi Haziresi’nde³⁸ rastlamaktayız.

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresi’nde yer alan Lahit şeklindeki mezarlardan birinin (L.1) kare ve uzun dikdörtgen şeklindeki yüzeylerinde, daire şeklindeki kazıma çizgilerle bir ya da iki çerçeve içine alınan rozetler işlenmiştir. Uzun dikdörtgen kenardaki üç rozetten³⁹, baş ve ayakucu taraflarındaki iki tanesinin içine mühr-ü Süleyman motifi⁴⁰ yerleştirilmiştir. Benzer örneklere İstanbul Hz. Halid Türbesi Haziresi’nde⁴¹ ve Eyüp Camii çevresinde de⁴² görmekteyiz.

Üsküp Sultan Murat Camii Haziresine 17. YY son çeyreğinden başlayarak 20. YY. başlarına kadar defin yapıldığı ve buradaki mezar taşlarının diğer bölgelerdeki Osmanlı mezar taşlarına paralel üslup özellikleri taşıdığı anlaşılmaktadır.

Notlar

- 1- Mezar taşları ile ilgili genel bibliyografya için bkz., B. Karamağaralı, **Ahlat Mezar taşları**, Ankara 1972, s.269-275; A. Ödekan, **Türkiye’de 50. yılda yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile ilgili Yayınlar Bibliyografyası (1923/73)**, İstanbul 1974, s.414-423; G. Tunçel, **Batı Anadolu Bölgesinde Camii Tasvirli Mezar Taşları**, Ankara 1989, s.253; H. Türmenoğlu, **Mezar-Mezarlık ve Mezar taşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi**, Ankara 1989; D. Karaçağ, **Bursa’daki 14-15 Yüzyıl Mezar taşları**, Ankara 1994, s.181-184; S. Başkan, **Karamanoğulları Dönemi Konya Mezar taşları**, Ankara 1996, s.84-85. Anonim, “Elements Pour Une Bibliographie Internationale Sur Les Cimetières Et Les Traditions Funéraires Dans Le Monde Turc Et Islamique, **Türk ve İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri Hakkında Uluslararası Bir Kaynakça Denemesi**”, Cimetières Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, **İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri II**, Ankara 1996, s.211-255.
- 2- Mezar taşlarının kitabelerindeki yazı hk.bkz., U. Derman, “Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız”, **Turing Otomobil Kurumu Belleteni**, 49/329, İstanbul 1975, s.36-47; M. Haseki, **Plastik Açından Türk Mezar taşları**, İstanbul 1976, s.35-36; Ş. Boyraz, **Türkiye’de Mezar Taşı Sözlüğü**, Ankara 2003.
- 3- Üsküp Sultan Murat Camii hk. bkz., A. Nikolovski, D. Cornakov, K. Balabanov, **The Cultural Monuments of The Socialist Republic of Macedonia**, Üsküp 1971, s.31, 32; E. H. Ayverdi, **Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri**, Yugoslavya, III. Cilt. 3. Kitap, İstanbul 1981, s.265-268; L.Bogoevic-Kumbaraci, **Osmanliski Spomenici vo Skopje**, Üsküp 1998, s.16-22.
- 4- Üsküp Sultan Murat Haziresi’nde yer alan mezar taşlarının kitabe metinlerini okuyup, Latin harflerine aktaran Tahsin Saatçi’ye yardımları için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.
- 5- Şahideli mezarlar, Ş.1, Ş.2.... kısaltmasıyla gösterilmiştir ve ölçülerinde ilki yükseklik, ikincisi enidir. Gövdesi yukarıya doğru genişleyen mezar taşlarında, alt kısmın eni önce, yukarı kısmın eni daha sonra olmak üzere iki ayrı rakam halinde

- verilmiştir. Daha sonraki ölçü ise taşın kalınlığını göstermektedir.
- 6- Şahide ölçüleri = 117 x 30 x 4, Kavuk üst çevre : 57.5 cm
- 7- Şahide ölçüleri = 99 x 22 x 3.5 cm, Kavuk üst çevre : 51.5 cm.
- 8- Şahide ölçüleri = 190 x 41 x 10 cm, Sikke üst çevre : 76 cm.
- 9- Şahide ölçüleri = 115,5 x 35,5-39 x 4 cm.
- 10- Şahide ölçüleri = 139 x 33,5-37 x 5 cm.
- 11- Şahide ölçüleri = 90 x 36,5 x 5 cm.
- 12- Şahide ölçüleri = 123 x 25,5 – 33,3 x 6,3 cm.
- 13- Şahide ölçüleri = 67 x 16 x 8 cm.
- 14- Şahide ölçüleri = 55,5 x 16-17 x 9.6 cm.
- 15- Şahide ölçüleri = 79 x 24,5 – 27-5 x 3.5 cm. Fes üst çevre = 41.
- 16- Şahide ölçüleri = 101x 43,5-49 x 8 cm.
- 17- Lahit şeklindeki mezarları en, boy, yükseklik ölçüsü ile vermekteyiz.
- 18- Lahit şeklindeki mezarın ölçüleri : 80 x 223 x 64 cm.
Başucu şahidesinin ölçüleri : 125 x 26 x 5 cm.
Ayakucu şahidesinin ölçüleri : 137 cm. (yükseklik)
- 19- Başucu şahidesinin ölçüleri : 143 x 34 –39 x 8 cm.
Ayakucu şahidesinin ölçüleri : 120 x (29-37) x 8 cm.
- 20- Sanduka biçimindeki mezar kütesinde önce uzun kenar daha sonrada yükseklik verilmiştir.
- 21- Ölçüler : 138 x 47,6.
- 22- Üstten sikke ile taçlanmış Bektaşî mezar taşının, Kalkandelen (Tetova) Harabati Baba Tekkesi Haziresi'ndeki benzer şahidelerle mukayesesi için bkz., G. Tunçel, "Kalkandelen (Tetova) Harabati Baba Tekkesi Haziresi'ndeki Mezartaşları", **Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan, C.II, Ankara 2001, s.697-724.**
- 23- M. Kiel. "Little-Known Ottoman Gravestones From Some Provincial Centres in the Balkans Eğriboz/Chalkis, Niğbolu / Nikopol and Ruscuk/Russe", **Cimetières Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I.** Ankara. 1996, s.319-322, (s.327, Foto 7).
- 24- Benzer özellikler sunan mezar taşı için bkz: N. Ülker, "İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII. Ve XIX Yüzyıl)", **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I.** Ankara 1988, s.11-42, (s.37, Resim 9, 10).
- 25- İki benzer şahide için bkz., Ö. Barışta, Eyüp Sultan'dan Bazı Çocuk Mezar Taşları" **I. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler** (İstanbul basım yılı yok), s.172-180, (s.178, Foto 15, 16).
- 26- Bektaşilik hk. kapsamlı bilgi için bkz., Y.Z. Yörükân. "Anadolu Alevileri ve Tahtacılar", **İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası**, Sene : 2, Sayı : 8, İstanbul 1928, s.109-150; Aynı yazar, "Tahtacılar", İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Sene : III, Sayı 12, İstanbul 1929, s.61-80; Sene: III, Sayı 12, İstanbul 1929, s.55-80; Sene: IV, Sayı : 14, İstanbul 1930, s.73-80; Sene: IV, Sayı 15 İstanbul 1930, s.66-80; Sene: IV, Sayı 17, İstanbul 1930, s.72-80; Sene:V, Sayı 19, İstanbul 1931, s.66-80; Sene:V, Sayı 20, İstanbul 1931, s.57-80; C.Suner, **Melamilik ve Bektaşilik**, Ankara 1975; A.Y. Ocak, "Bektaşilik", Türkiye Diyanet Vakfı. **İslam Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul 1992, s.373-379; B. Temren. "Bektaşî Geleneklerinde Balkanlara İlk Geçiş: Sarı Saltuk Söylencesi", **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi (Yaz-98/6)**. Ankara 1998, s.99-105; E.A. Zachariadou (Çev: O. Arıkan, E. Güntekin, T. Altınova), **Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699**, İstanbul 1999.
- 27- Kalkandelen'deki harabati Baba Tekkesi'nde otuzbir adet Bektaşî şahidesi tespit edilmiştir, tamamı sikke biçiminde tepelikle taçlanan mezartaşlarından sekiz tanesi silindirik, 23 tanesi de plaka görünüşünde gövdeye sahiptir. Plaka biçiminde gövdeye sahip şahidelerin benzerliği hk. bkz, G. Tunçel. "Kalkandelen (Tetova) Harabati Baba ...", s.719-724; Resim 10-31.
- 28- İzmir Yağhaneler'deki Bektaşî mezartaşları hk. bkz., N. Ülker, "İzmir Yağhaneler'deki Bektaşî Mezar Kitabeleri (XIX ve XX. Yüzyıl)", **IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs)**, Ankara 1987, s.1-37.
- 29- Bu konuda bkz., Y.Z. Yörükân, a.g.m, s.69; C. Suner, a.g.e, s.38,70.
- 30- Bu dört kapıdan Şeriat kapısı, doğru itikad; Tarikat kapısı, tarikatın gerektirdiği işlerde uzun yıllar hizmet vermek; Ma'rifet kapısı, Allahı tanımak

- başkalarının ayıbını örtmek; Hakikat kapısı, hakikat nuru ile insanın kendinden geçip Allah'ın sırrının sırrına ermek anlamlarını ifade etmesi hk. bkz, C: Sunar, a.g.e., s.166; E. Korkmaz, "Hacı Bektaş Veli Öğretisi Dört Kapı Kırk Makam", **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)**, Ankara 1999, s.207-240 (s.209, 212-238).
- 31- Bkz, V. Çetintaş, "İstanbul Eyüp Sultan Hazreti Halid Türbesi Haziresi'nde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)**, İstanbul 2000, s.372-379 (s.375'de en üstte yer alan fotoğraftaki plaka şeklindeki gövdeye ve rozet görünüşündeki tepeliğe sahip şahide).
- 32- Benzer ayakucu şahidesi hk. bkz, T. Çoruhlu-Y. Çoruhlu, "İstanbul'da Bulunan Gemici/Denizci Mezar taşlarına Dair Bir Değerlendirme", **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (5-7 Mayıs 2000)**, İstanbul 2000, s.76-89 (s.79, Resim 5'de öndeki sanduka şeklindeki mezarın baş ve ayakucu taşları arasından görünen şahide).
- 33- Osmanlı Dönemi Fes Örnekleri hk. Bkz., S. Gül, "Feshane Fabrikası ve Halıları", **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, (8-10 Mayıs 1998)**, İstanbul 1998 s.320-323, (s.321, Resim 3). Fes tarihçesi ve tipolojisi için bkz, H. Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarındaki Başlıklar", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, (28-30 Mayıs 1999)**, İstanbul 2000, s.205-225, (s.211-213);
- 34- N. Ülker, İzmir-Hacı Mahmud..., s.36, Foto. 5; s.38, Foto. 15; s.40, Foto. 23; s.41, Foto. 24.
- 35- Bkz., T. Çoruhlu, "Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Hançerli Lahitler ve Taş Sandukalar", **I. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler** (İstanbul basım yılı yok), s.43-59 (s.56 sol üst köşedeki fotoğraf); Ayrıca T. Çoruhlu-Y. Çoruhlu", "İstanbul'da Bulunan Gemici, s.79, Resim 5; Gövdenin "C-S" şeklinde kıvrımlı dal ve yapraklarla sınırlandığı fes şeklindeki tepelikli şahide için bkz: T. Çoruhlu-Y. Çoruhlu, "İstanbul'da Bulunan Gemici...., s.87, Resim 25.
- 36- Bkz., E. Güven, "Eyüp Sultan Türbesi Haziresi'nin Önemine Dair Bir İnceleme", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler** (11-13 Mayıs 2001), İstanbul 2002, s.234-239 (s.238, Foto 13; s.239, Foto 19).
- 37- Bkz., N. Ülker, İzmir Yağhaneler'deki ..., s.31, Resim 12.
- 38- Benzer şahide için bkz., K. Biçici, "Eyüp Sultan Mehmet Vusuli Efendi Türbesi Haziresi", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)**, İstanbul 2000, s.490-501 (s.499, Foto 22).
- 39- Benzer rozet tasvirlerini mukayese için bkz., V. Çetintaş, İstanbul Eyüp Sultan Hazreti Halid, s.378, Foto. 12 ve s.377, çizim 7'de mezar taşlarında kullanılan değişik rozet motiflerine yer verilmiştir. Ayrıca, T. Çoruhlu, "Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Hançerli, s.43, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 55 de Eyüp Sultan ve çevresindeki lahitlerin üzerindeki rozet tasvirleri. Ayrıca bkz., A. Doğanay, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Naturalist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri" **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (8-10 Mayıs 1998)**, İstanbul 1998, s.260-267 (s.261, Foto 1, 3a; s.262, Foto 4, 6; s.263, Foto 8; s.264, Foto 10, 11; T. Çoruhlu-Y. Çoruhlu, "İstanbul'da Bulunan Gemici / Denizci Mezar taşlarına, s.85'de Res. 21, s.87'de Res. 26, s.89'da Res. 31; M. Haseki, a.g.e., s.15'de Foto 19, s.28'de Foto 48.
- 40- Mühr-ü Süleyman motifinin yorumu hk. Bkz, J.C. Cooper, **An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols**, (Reprinted). Leipzig 1995, s.159, 179, 180; N. Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)", **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya 1993, s.207-230, (s.207); M. Kuşoğlu, "Türk Sanatında Mühr-i Süleyman", **İlgi**, Yıl 24, S.61, İstanbul 1990, s.32-35; S. Bayram "Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar**, Güner İnal'a Armağan, Ankara 1993, s.61-72.
- 41- V. Çetintaş, İstanbul Eyüp Sultan, s.377, Foto 8'deki Mühr-ü Süleyman motifi.
- 42- Bkz. A. Doğanay, a.g.m., s.262, Foto 5.

Resim 1 : Şahide 1

Resim 2 : Şahide 2

Resim 3 : Şahide 3

Resim 4 : Şahide 4

Resim 5 : Şahide 5

Resim 6 : Şahide 6

Resim 7 : Şahide 7

Resim 8 : Şahide 8

Resim 9 : Şahide 9

Resim 10 : Şahide 10

Resim 11 : Şahide 11

Resim 12 : Şahide 12

Resim 13 : Şahide 13

Resim 14 : Lahit Şeklinde Mezar 1

Resim 15 : Lahit Şeklinde Mezar 1

Resim 16 : Lahit Şeklinde Mezar 1

Resim 17 : Lahit Şeklinde Mezar 1

Resim 18 : Lahit Şeklinde Mezar 2

Resim 19 : Lahit Şeklinde Mezar 2

Resim 20 : Lahit Şeklinde Mezar 2

Resim 21 : Sanduka Şeklinde Mezar 1

Orhon Bölgesi (Vadisi) ve Yazıtları İle İlgili Bir Kaç Söz

Doç. Dr. Haldun EROĞLU

Akdeniz Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antalya.

Özet:

Orhon yazıtları Türk tarihinin kaynakları arasında ilk ve en önemlisidir. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren yoğunluk kazanan Türkoloji çalışmaları içerisinde Orhon yazıtları önemli bir yer tutar. İslam öncesi Türk tarihi ile ilgili çalışmalarda daha önceleri Çin kaynakları önemli bir yer tutarken Orhon yazıtlarının ortaya çıkması ile birlikte Türk tarihi, Türklerin yazıya döktükleri yazıtlardaki bilgiler ışığında yeniden yazılma sürecine girmiştir. Orhon yazıtlarının gün ışığına çıkması ile birlikte anlaşılmaktadır ki, Türkler sadece savaş yapan ganimet elde eden göçebe bir millet değil, milattan önceki dönemlere dayanan köklü bir medeniyetin de yaratıcılarıdır. Bu bakımdan Orhon vadisi ve yazıtları bu çerçevede yeniden ele alınarak Türk kültür ve medeniyetinin varlığının ispatı olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Orhon Yazıtları, Bilge Kağan, Köl-Tigin, Bozkır Geleneği.

Abstract

Orkhon inscriptions are the first and the most important ones among the sources of the Turkish history. Orkhon inscriptions have an important place in Turkologic researches. Formerly, the Chinese sources were important for the history of Turks before the adoption of Islam. However, after the decipherment of the Orkhon inscriptions, a new trend has begun in searching the history of Turks. After studying these inscriptions, it was understood that

Turks were not greedy nomads, but they were the creators of a civilization which has its roots in ancient times. In this respect, the Orhon valley and the inscriptions should be reevaluated as a proof of the Turkish culture and civilization.

Keywords: Orkhon Inscriptions, Bilge Kaghan, Köl-Tigin, Steppe Tradition.

Türkler, yaklaşık iki bin beş yüz yıllık bilinen tarihleri yazı ile kayıt altında olan ender milletlerdendir. Türklerin soysal, kültürel, siyasî ve askerî hayatları ile ilgili ilk kayıtlar Çin resmi hanedan yıllıklarıdır. Hun tarihi ile ilgili bahsedilen Çin kayıtları farklı zaman ve çalışmalarda farklı araştırmacılar tarafından kullanılmış ve Hun tarihine ışık tutulmuştur. Türk tarihinin önemli kaynaklarından olan Çin hanedan yıllıklarının Türk diline çevirisi maalesef henüz tamamlanmış değildir. İlk defa olarak 2004 yılında Türk Tarih Kurumunun “Başlangıçtan Günümüze Türk Dünyası Tarihi” adlı projesinde bahsedilen bu Çin yıllıklarından (hanedan tarihlerinden) biri olan **Han Shu** tarihinde yer alan Hsiung-nu (Hun) Türkleri ile ilgili bölümlerin Çince’den Türkçe’ye çevirisi gerçekleştirilerek yayınlanmıştır.¹ Bu çalışmada, Hun tarihi ile ilgili siyasî, askerî, sosyal, ve kültürel bilgiler yer almaktadır. Türk tarihi ile ilgili bilgilerin Çin kaynaklarından öğrenilmesi ne kadar objektif olur kaygısı bir tarafa bırakılırsa var olan ilk ve tek kaynak olması adı geçen kaynak gurubunun önemini etkin kılmaktadır.

Çin kaynaklarının öneminin devam etmesinin yanında Türk tarihinin özellikle beşinci yüzyıldan sonraki dönemlerinin tarihi için ortaya yeni bir kaynak gurubu daha çıkmıştır. Orhon yazıtları olarak adlandırılan, Bilge Kağan ve Köl-Tigin’e yazıtlar ne yazık ki bilim alemi tarafından çok geç keşfedilmiştir. Orhon yazıtlarından ilk defa Alaeddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihangüşâ adlı eserinde bahsetmekle birlikte² kimsenin dikkatini çekmemiştir. Türk yazıtlarını dünyaya tanıtan ilk kişi Pultava savaşında Ruslara esir düşen İsveçli Johann von Strahlenberger’dir. Ruslar tarafından Sibirya’ya sürülen von Strahlenberger’e bu bölgede serbestçe

gezme izni verilmiş ve 13 sene bu bölgelerde kaldıktan sonra 1722 yılı sonrasında vatanına dönen İsvaçli asker anılarını kaleme aldığı eserde ilk defa olarak Türk yazıtlarından bahsederek yazıtlardan bazı örnekleri eserinde göstermiştir.³ Daha sonraları birçok bilim adamı tarafından Türk yazıtlarından bahsedilmesine rağmen bu yazıtların kime ait olduğu ve neleri içerdiği konusunda bir bilgi ortaya konamamıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru (1893) Kopenhag Üniversitesinden Vilhelm Thomsen ilk defa Türk yazıtlarında geçen Tengri, Türk, Köl-Tigin gibi kelimeleri okumayı başarmıştır. Rus bilgin Radloff, 1895 yılında yazıtların tercümesini yayınlamış ve hemen sonra da Thomsen, Fransızca olarak yazıtların çevirisini yaparak yayınlamıştır.⁴

Kök-Türk yazıtları Türkiye’de ise ilk defa Necip Asım tarafından *Orhun Abideleri*⁵ adı ile 1330 (1912) tarihinde, ikinci defa Hüseyin Namık Orkun tarafından 1936-1941 yılları arasında dört cilt olarak *Eski Türk Yazıtları* adı ile ve son olarak Talat Tekin tarafından *Orhun Yazıtları* adı ile yayınlanmıştır.

Orhon Vadisi Türk tarihi için ayrı bir öneme sahiptir. Hun-Kök-Türk-Uygur geleneğinin doğduğu ve geliştiği bu bölge Türk tarihinin ortaya çıktığı ve geliştiği yer olarak kabul edilmektedir. Bölgedeki Türk anıtları bahsedilen bu kaynağın yazılı belgeleridir. Ancak bu zamana kadar *Orhon Yazıtları/Yenisey Yazıtları/Kök-Türk Yazıtları* gibi adlarla anılan bu kaynak eserler sadece Türk tarihini anlatan yazılı belgeler olarak biline gelmektedir.

Bu çalışmada adı geçen yazıtların içeriğinin İslam öncesi Türk kültür tarihi ve daha geniş bir kapsama *Türk medeniyeti*’nin niteliklerinin neler olduğu üzerine durulacaktır. Yazıtların, on sekizinci yüzyılda varlığına şahit olduğundan bu zamana kadar sadece Türk tarihinin ilk yazılı belgeleri olması ve bu bilgilere istinaden Türk tarihinin, özellikle Kök-Türk dönemi, yeniden ve kendi yazılı belgelerine dayanarak yazılması açısından son derece değerlidir. Bu bakış açısı ile Kök-Türk ve Uygur dönemi Türk tarihini yeniden ele alarak inceleyen ilk Türk tarihçisi Prof. Dr. Saadetin Gömeç’tir.⁶ S.

Gömeç, çalışmalarında Türk tarihinin bu dönemlerini özellikle Türk yazıtlarını esas alarak yeniden yazma başarısını göstermiş ve bu konudaki önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Bu çalışmaya kaynak olarak Türk tarihi ile ilgili önemli eserler değerlendirilecek fakat asıl önemli veriler yazarın gözlemleri olacaktır. Bu gözlemler, Başbakanlığa bağlı Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının (TİKA) Türkiye dışındaki Türk dünyası ile ilişkileri sağlayan ve yürüten kurum olarak 1992 yılında Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı ile imzalanan ve 1994, 2001 yıllarındaki anlaşmalar doğrultusunda “*Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi (MOTAP)*” adı ile başlatmış olduğu projesi ile Türk kültürü ve medeniyetinin kaynağı olan ve Moğolistan sınırları içerisinde bulunan *Khoşo-Tsaydam (Orhon)* bölgesindeki Kök-Türk *Kağanı Bilge Kağan* ve kardeşi *Köl-Tigin*’in anıt mezarlar ile *Nallayh* bölgesinde bulunan *Tonyukuk* anıtının kazı çalışmaları amacıyla düzenlediği kazı çalışmalarına katılarak elde edilmiştir. MOTAP 4. saha çalışmasında yer alan 8 kişilik Türk Bilim Heyeti Prof. Dr. Saadetin Gömeç (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi) başkanlığında, Prof. Dr. Hasan Bahar (Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi), Prof. Dr. Salih Çeçen (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), Yrd. Doç. Dr. Tayfun Çay (Selçuk Üniversitesi Mühendislik Fakültesi), Yrd. Doç. Dr. Haldun Eroğlu (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), Araş. Gör. Remzi Kuzuoğlu (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Okutman Yüksel Dede (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) Burcu Gündoğdu (Ankara Üniversitesi Mühendislik Fakültesi) ile TİKA görevlisi Ahmet Refik Çetinkaya’dan (Teknik Yardım Uzmanı), oluşmaktaydı. Daha sonra bu heyete Dr. L. Gürkan Gökçek (Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) de katılmıştır. Moğol Bilim Heyeti ise 6 kişiden oluşmaktaydı. Bu projenin 2003 yılında gerçekleştirilen çalışma programı 3 Temmuz -31 Ağustos 2003 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Yukarıda da değinildiği gibi bu makale bu tarihler arasında yürütülen çalışmalar sırasında elde edilen gözlemlerin bilimsel bir nitelik kazandırılarak

bir tarihçi gözü ile yeniden ele alınmasından oluşmaktadır ve bölgenin tarihi, sosyal ve kültürel yapısı, coğrafi durumu, iklimi, anıtların şu anki durumu anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bakımdan Türk kültürünün doğduğu bölgenin tarihi, coğrafyası, sosyal ve kültürel değerleri ile ilgilenen herkes için Türkistan coğrafyasının bir bölümünü oluşturan Orhon bölgesi ile ilgili bilgiler önemli olsa gerektir.

Bu çalışmaya konu olan gözlemlerin elde edildiği Moğolistan seyahatinin başlangıcı 3 Temmuz 2003'tür. Uzun yolculuktan sonra 4 Temmuz günü Moğolistan'ın dümdüz coğrafyasına uçaktan bakarken **Bozkır**'ın ne demek olduğu hakkında fikir sahibi olmak mümkün. Uçsuz bucaksız Moğol bozkırının sanki hiç sonu gelmeyecek kadar uzun ve geniş bir coğrafya olduğu hissine kapılmamak elde değil.

Bozkır ve onun yarattığı hayat şartları Türk tarihi araştırmacıları için çok önemli bir olgudur. Bu olguyu anlamadan Türk tarihinin İslam öncesi dönemini algılamak ve bu konuda fikirler ileri sürmek bilimsel açıdan çok sağlıklı olmayacaktır. İslam öncesi Türk tarihi ve Orhon bölgesi denildiğinde akla ilk gelen bozkır hayatıdır. Bozkır, sözlük anlamı olarak coğrafi bir tanımlamayı ifade eder. Ferruh Sanır, coğrafi terim olarak bozkırı şöyle tanımlar "Dünyanın iki yarımküresinin orta kuşaklarında genel olarak ağaç yoksulu, ya da tümüyle ağaçsız, fakat aralıksız olarak otlarla kaplı, yarı nemli veya yarı kurak, yazın sıcak, kışın soğuk olan iklime özgü bitki örtüsüdür. Bozkır, ormanla çöl arasında geçiş tipidir. yıllık yağış toplamı 300-600 mm'dir. Yağışlı mevsimde otlar filizlenir, yeşerir, büyür, çiçeklenip tohum döker ve kurur. Akarsular, periyodik (sadece yağışlı mevsimde) akışlıdır. Yıl boyunca akanların kaynakları daha bol yağışlı yörelerde, sözgelimi yüksek dağlar üzerinde ya da arasındadır. Bozkırlar, insan tarım yaşamına girmeden önceki çağlarda çok sayıda hayvanın yaşama alanıydı. Zamanımızda daha çok yer altında yuvalanan hayvanların (özellikle kemiricilerin) barınağıdır ve tahıl üretim alanına, evcil küçük baş hayvanların otlağına dönüşmüştür."⁷ Sözlük karşılığı olarak bu tanımla anlam bulan bozkır üzerinde yaşayan milletlerin bozkır kültürü adı ile

adlandırabilecek bir hayat biçiminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Coğrafi sebeplerden kaynaklanan bu hayat tarzı ve şartı ile ilgili olarak Radloff'un verdiği bilgi son derece önemlidir. Radloff bozkır, bozkır insanı ve onların hayat şartları ile ilgili şunları yazar; "Göçebeliğin geniş bozkırlarda maksatsız bir serserilik olduğunu sanmayın. Plansız olarak belki Kuzey Sibiry'a'nın ormanlarında Tunguzlar dolaşmaktadırlar. Onlar tesadüfen bol av ganimetine rastladıkları yerde ancak kalırlar. Göçebeler yalnız geyik besleseler dahi hayvanlarının yemlerini düşünmek ve sürülerine zarar vermeyecek alanlara göçmek zorundadırlar. Kırgızlar'da olduğu gibi büyük ölçüde hayvan besleyen kavimlerin plansız dolaşmaları tasavvur edilemez. Her hayvan besleyicinin hayvanları için en uygun yeri seçmesi gerekir. O zaman tabiatıyla komşuların menfaatleri ile çatışır... Bu, sonucunda toprağın kesin bölümünü icap ettirir; bir oymak veya oba belli bir araziye kendi mülkü olarak bakar ve buraya komşuların tecavüzüne tahammül edemez. Seçilen topraklar, oymağın cüzü olan obalar arasında paylaşılır...bozkır'daki hayvan besleyici için uygun kış ve yaz konağı da önemlidir. Zira gelişmiş her hangi bir yer, zikri geçen mevsimleri geçirmeğe elverişli olmayabilir. İlkbahar ve sonbahar nerede olsa geçirilebilir. Mallar ilkbaharda beslenecek otu ve suyu her yerde buldukları gibi sonbaharda da yağın yağmurlar dolayısıyla yeteri kadar taze ot biter. Kış ve yazın bulunması gerekli yerin kesin şartları vardır, bunlara uyulmazsa mal telef olur. Kışın mevsimin şiddetine karşı barınabilmek için, ormanlık yahut rüzgarlardan masun derin bir vadi seçmek gerekir. Aynı zamanda burasının ağaç ve meralarının bol, karı az yatan bir yer olması şarttır. Yazın ise bunun aksine sulak ve aynı zamanda açık bir yer olması tercih edilir. Bunun için göllerin ırmakların kenarlarında ve haşerattan masun olan yerler elverişlidir."⁸

Bir coğrafyanın ve bu coğrafya üzerinde yaşayan milletlerin hayat şartları ile ilgili Radloff'un kaleminden yansıyan bu ifadeler yeterli gibi görünse de birkaç cümle eklemek yerinde olacaktır. Uçsuz bucaksız düz ve çıplak bir arazi olan bozkırın kendi hayat şartlarından kaynaklanan sosyal, ekonomik ve

coğrafi gelenekleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu doğal şartlar, bozkırda yaşayan milletlerin de bu gelenekleri ve hayat şartlarını düzenleyen sosyal, ekonomik, siyasi ve askerî unsurların hemen tamamını bünyesinde barındırmasına neden olmaktadır.

Bozkır halklarının sosyo-ekonomik yapısı açısından hayvancılık hayatı bir yer kaplar. Bozkır insanının hayatında hayvancılık sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda hayatını sürdürebilmesi ve karnını doyurması için de birinci derecede kaynaktır. Diğer taraftan bu yapı bozkır insanının günlük hayatının da ayrılmaz bir parçası olmuştur. Günlük ihtiyaçları olarak hayvanın etinden faydalanırken içecek olarak yine onun sütünden istifade edilmektedir. Özellikle at sütünden elde edilen *Kımız* bu bakımdan önemle belirtilmelidir. Diğer yandan bozkır insanının giyim kuşama ve günlük ihtiyaçlarının karşılanması da hayvancılık geleneğinden gelmektedir. Bunun yanı sıra ulaşım ihtiyaçlarının karşılandığı kaynak da yine bu hayvancılık kültürünün eseridir. Uçsuz bucaksız bozkır coğrafyasında ulaşım ve savaş unsuru olarak atın önemi göz ardı edilemez. Dolayısıyla bütün bu ileri sürülenlerden de anlaşılacağı gibi hayvancılık bozkır insanının doğal sirkülasyonunun olmazsa olmaz bir parçası durumundadır. Bundan hareketle bu durum bozkır geleneği olarak tanımlanabilecek hayat biçimini ifade eden bir olguyu da yarattığı kabul olunmalıdır.

Bozkır geleneğinin sosyo-ekonomik yapısının beslediği bir diğer unsorda komşu kabileler yada devletlere karşı düzenlenen saldırılar ve buralarda gerçekleştirilen yağmalarla elde edilen ganimetlerdir. Bu ganimetler başta yiyecek olmak üzere bozkır halkının giyim, ev ve ziynet eşyasının yanı sıra, altın, para ve Çinlilerden alınan cariyelerden oluşmaktaydı. Bu ganimet geleneğinin bozkır insanının uzun kış şartlarında yegane geçim kaynakları olduğunun altını çizmek gerekir. Bu açıdan bozkır geleneğinde ganimet anlayışı sadece savaş unsuru olarak değil sosyal ve ekonomik açıdan da bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir.⁹ Bozkır kültüründe ve özellikle konar-göçer hayat tarzında en önemli özellik savaşabilme becerisidir. Bu beceri bozkır

halklarının yaşamaları için gerekli olan bir koşuldur. Bozkırda savaşılmadığında saldırıp ganimet elde edemez ve yapılan saldırılara karşılık verilemezdi. Böylelikle hem yiyecek ihtiyacından hem de yaşama şansından yoksun olma ihtimaline maruz kalınmaktaydı.¹⁰ Bu bakımdan Bozkır kültüründe savaş vahşi ve barbarca bir hayat tarzı değil insani bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

Yukarıda anlatılmaya çalışılan ve bugün dahi hala Moğolistan'da bir çok yönüyle bu yaşam biçiminin devam ettiği seyahat boyunca gözlemlenmiştir. Uzun ve yorucu yolculuk sonrasında Moğolistan'ın başkenti Ulanbatur'da bir gece konaklanmak gerekti ve bu fırsattan istifade bir şehir turu düzenlendi. Ulanbatur şehri, Moğolistan'ın en büyük yerleşim yeri. İki buçuk milyonluk ülkenin yaklaşık yedi yüz bin kişilik nüfuzu burada yaşıyor kışın bozkırda yaşayamayan ailelerinde gelmesi ile bu sayının bir milyona çıktığı söyleniyor. Anlaşıldığı üzere ülke nüfusunun yarıya yakını burada yaşıyor

Öğleden sonra Ulanbatur'a yaklaşık bir saatlik uzaklıkta Nallayh bölgesinde bulunan Tonyukuk anıtına gezi düzenlendi. Nalayhh'in bozuk yollarında ilerlerken göze çarpan ilk şey Moğol göçebe çadırlarının yol boyunca devam ediyor olmasıydı. Şehrin hemen kenarında başlayan çadır evleri çok etkileyici. Öğrendiğimize göre Moğolların şehir merkezleri dışında Bozkırda yaşayanların büyük bir kısmı hâlâ bu çadır evlerde yaşıyorlar. Ulanbatur'a yaklaşık bir saat uzaklıktaki Nallayh bölgesindeki bulunan Tonyukuk Anıtının bulunduğu yerde insanın burnuna keskin bir şekilde gelen kekik kokusu karışmış çayır kokusu geliyor. Daha doğrusu bu bozkırın kokusu. Dümdüz bir ovanın ortasında sadece Tonyukuk anıtı var. Etrafını küçük tepeciklerin çevirdiği bu ova bomboş. Bu bozkırda dikkati çeken ilk şey, anıtlarda da belirtildiği gibi, Türk hakimiyet anlayışının en önemli belirtisi olarak *yukarıda mavi gök aşağıda yağız yer ortasında kişi oğlu yaratılmış*¹¹ olduğu gerçeğidir. Bunun dışında hiçbir şey yok coğrafyada. Sanki sonsuz bir boşluk hissediliyor. Tonyukuk'un, Orhon bölgesinde bulunan Kök-Türk İmparatorluğundan ayrılarak buraya neden geldiği henüz tam olarak açıklanabilmiş değil ancak bazı görüşlere göre Bilge

Kağan'ın şehirler kurarak yerleşik hayata geçmek istemesi üzerine Tonyukuk'un yoğun muhalefeti ile karşılaşmıştı. Daha sonraki dönemde Tonyukuk bu duruma itirazını göstermek üzere birlikten ayrılarak bozkır geleneğinin ürünü olan hayat tarzını devam ettirmek üzere boyu ile birlikte yollara düşmüştü. Nitekim Tonyukuk bu isteğindeki gerekçe şüphesiz bozkırdan kaynaklanan hayat şartlarından ileri geliyordu. Yerleşik hayata geçiş iki açıdan tehlikelerle doluydu. Birincisi; eğer şehirler kurularak buralarda yaşanmaya başlanırsa konargöçer diğer boyların muhtemel saldırılarına maruz kalacaklardı. Çünkü kendileri de özellikle yerleşik unsur olan Çinlilere karşı bir çok sefer düzenlemişlerdi. Böylece saldıran ve yağma yapan değil, saldırılan ve yağma edilen olma ihtimalleri ortaya çıkacaktı. İkincisi; coğrafyanın yerleşik unsur için gerekli olan tarım ürünlerinin yetiştirilmesine pek uygun olmamasıydı. Yerleşik düzene geçilmesi ile birlikte Bozkırın savaşçı ruhu yerini miskin ve tembelleğe bırakacak böylece ganimet ve yağma yapmak imkansızlaşacağından uzun kış günlerinde yiyecek sıkıntısı kendini gösterecekti. Aslında bu tartışmalar sadece Tonyukuk ve Bilge Kağan ile aralarında değil uzun yıllar Türk toplumu içerisinde sürdürüle gelmekteydi.¹²

5 Temmuz 2003 sabahı Saat 11.30'da Orhon Vadisine yolculuk başladı. Yaklaşık altı yedi saatlik bir yolculuk ve 450 km'lik bir mesafe ve bu seyahat doğa şartlarına uygun arazi araçları ile yapılabilecek. Çünkü bu coğrafyada başka türlü bir araç kullanılması çok zor. Yol aldıkça görülüyor ki yollar çok bozuk. Bozkırın ortasında uzun bir yol sanki karşıdaki tepelere geldiğinde insan yol bitecek hissine kapılıyor. Ancak her tepeye geldiğinde aynı duygu tekrarlanıyor. Sanırım bozkırın özelliği bu. İlk dikkati çeken özellik Moğol göçebelerinin çadırları. Bu çadırlar hemen şehrin dışından itibaren başlıyor. Nallayh 'a giderken de bu manzara ile karşılaşmıştı. Ancak Nallayh ile tam ters istikamette bulunan Orhon Vadisine giderken gördüğümüz çadırlardaki farklılık etrafı ahşap ile çevrilmiş olması. Fakat bozkıra doğru yol alındıkça tahta çitler yavaş yavaş azalıyor, sonunda tamamen yok oldu ve yem yeşil bozkırın ortasında sadece bembeyaz Moğol çadırları

görölmeye başlandı. Ancak şehirden uzaklaştıkça çadır sayılarında azalma ve çadırlar arasındaki mesafede artma göze çarpıyor. En fazla birkaç çadır bir arada bulunuyor bunun dışında çadırlar birbirlerinden uzaklara kurulmuş. Moğolistan'ın kasabalarını bir bir geçerken görülen manzara hayret verici bir hal alıyor. Tek katlı ahşap ve köhne yapılardan oluşan Moğol kasabaları ve buralarda yaşayan bozkır insanları.

Karayolu çok kötü ara sıra yol dışına çıkılarak toprak yolda seyahat etmek zorundasınız. Yolculuğun dördüncü saatinden sonra Çinliler tarafından yapılan bir karayoluna ulaşıyoruz, bu yol çok güzel. Ancak kısa bir yolculuktan sonra yoldaki yeni yapım çalışmaları nedeniyle yine toprak yoldayız biraz önce de değinildiği gibi bu yolda arazi araçları çok gerekli.

Nihayet Orhon vadisine götürecek yaklaşık 50 km'lik Orhon vadisi yoluna giriliyor. Yol toprak ve çok bozuk. Bütün coğrafyanın sadece yeşil çayırdan oluştuğunu bunun dışında hiçbir bitki yada ağaca rastlamadığımızı ilave etmeliyim. İşte bu bozkırın havasını tam anlamıyla ciğerlerimize çekerek ilerlerken yol kenarında bir at iskeleti ile karşılaşılıyor. Kışların çok soğuk geçtiğini ve yiyecek bulamayan hayvanların telef olduklarını, bu manzaralar ile daha sık karşılaşacağımızı öğreniyoruz. Saat 6.30 civarında iki ay boyunca kalacağımız kampa varıyoruz. Yaklaşık altı buçuk saat süren bu uzun yolculuk boyunca en küçük bir ağaç bile göze çarpmadı.

Anıtlardan toplanan taşların koyulduğu ve daha sonraları müze olarak kullanılması düşünülen deponun hemen önünde kalınacak çadırlar var. Moğol çadırları yuvarlak ve beyaz keçeden yapılmış. Çadır kapısı ahşaptan yapılmış. Çadırın içi 15-20 m2 civarında. ve ortasında iki direk var. Direklerin üstünde açık bir alan var ve dışarıdan iple bağlanmış bir bölme ile kapanıyor. Direklerin tam ortasında eski bir soba var ve gecelerinin çok soğuk olduğunu öğreniyoruz. Moğol inanışına göre çadırların iki direği arasından geçmek uğursuzluk sayılmış. Moğollar, direklerin sağ tarafından erkeklerin, sol

tarafından ise kadınların geçtiğini aksi durumun uğursuzluk sayıldığını söylüyorlar.

Orhon coğrafyası uçsuz bucaksız bir görüntü sergiliyor. Gözünüzün alabildiği yerlere kadar görebiliyorsunuz. Dümdüz bozkırda küçük tepcikler var ve bakıldığında bu küçük tepceğin yeryüzünün son noktası olduğu hissine kapılmamak elde değil. Ancak tepenin üzerine gelindiğinde anlıyorsunuz ki burası henüz başlangıç çünkü karşınıza yeni tepcikler çıkıyor ve son olarak düşündüğünüz yeni bir görüntü karşınıza çıkıyor. Bu manzara ile daha önce de karşılaşmıştık Tonyukuk anıtının olduğu bölge de aynı özellikleri taşıyor. Anlaşılan Bütün Moğolistan coğrafyası aynı. Aynı olan bir diğer durum da burada da sadece dünyanın yer ve gök'ten ibaret olduğu hissi. En küçük bir yükseklikte ne bir ağaç ne bir bitki var. Sadece tepciklerin üzerlerinde taşlar var. Ve anlaşılıyor ki Türk hakimiyet anlayışının şekillenişinin sebepleri arasında coğrafya ilk sıralarda yer alıyor. ***Yukarıda mavi gök aşağıda yağız yer ve ortada sadece kişi oğlu yaratılmış*** sözleri coğrafyanın milletlerin düşüncülerine etkilerini yansıtması bakımından çok önemli olduğu ortaya çıkıyor.

Koşa Saydam gölü ve Orhon Nehri arasında bulunan Orhon Vadisinin, bölgedeki susuzluk göz önüne alındığında ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Orhon Nehri dışındaki en yakın diğer su kaynağı 30-35 km ötedeki Ogi gölü.

Orhon Vadisinin girişindeki alanın orta yerinde Bilge Kağan anıtı yer alıyor. Bilge Kağan ve Köl Tigin anıtları içerisinde bulunan bütün heykeller proje kapsamında yaptırılan müze/depoya toplanmış durumda ancak sadece Köl Tigin yazıtı şu an dışarıda ve dikili durumda bulunuyor.

Bilge Kağan anıtının mimari özellikleri; Bilge Kağan anıtı 36x72 lik dikdörtgen şeklinde etrafı kerpiç duvar ile çevrelenmiş bir yapı. Duvarın üzerinde kiremitlerle örtülmüş çatı bulunmakta ve anıtın dış duvarını çevreleyen bir su kanalı yer almaktadır. Anıtın giriş kapısında birbirlerine doğru bakar durumda bulunan iki koç heykeli yerleştirilmiş. Daha sonra anıtın giriş kapısı yer alıyor. Girişte ilk karşılaşılan kaplumbağa ve onun üzerinde yer alan

yazılı taş. Yazıt ve kaplumbağa bölümünden sonra karşımıza bark çıkıyor. Barka giden yolda kenarlarında heykellerin olduğu düşünülen bir yürüyüş yolu var. Barka birkaç merdiven çıkılarak giriliyor. Barkın ortasında Bilge Kağan ve hanımı İl Bilge Hatun'un heykelleri yer almakta. Heykellerin duruş biçimleri ise birbirlerine yüzleri dönük şekilde olduğu varsayılıyor. Anıtta barktan sonra sunak taşı (kurban taşı) geliyor. Kısacası Bilge Kağan anıt mezarı bengü (yazıt) taşı, bark ve sunak taşı ve onu çevreleyen duvar olmak üzere üç ana unsurdan oluşmakta. Bilge Kağan anıtında yer alan bütün taşlar 2001 yılı kazı çalışmaları sırasında toplanarak depoya konmuş durumda. Bengü taş ise dört parça durumda iken depoda birleştirilerek tekrar ayağa kaldırılmış. Anıt günün şartları düşünüldüğünde çok ileri bir mimarî şaheser olduğu anlaşılıyor. Anıt simetrik bir mimari yapıya sahip. Anıtın giriş kapısı doğuya bakıyor. Yazıtların doğuya bakan yüzü Kök-Türkçe ve batıya bakan kısmı Çin yazısı ile yazılmış. Mimari bir özellik olarak sunak taşı, bark, kaplumbağa ve kapı girişinin orta noktaları aynı. Yani aynı eksen üzerinde. Bu eksenlerin devamında giriş kapısının hemen önünden başlayarak 3250 metre olduğu hesaplanan ve yaklaşık araları 2 ila 5 metre mesafeli balballar sıralanmış. Balbalların anıtın sahibinin öldürdüğü düşman sayısı ile eşit olduğu¹⁵ ve bu balbalları gören düşmanların korkuya kapılmalarının, dostların ise güven duymalarının hedeflendiği ileri sürülüyor. Bilge Kağan anıtındaki balbalların bazılarının yüzeylerinde Kök-Türk birliğine bağlı boyların damgaları işlenmiş. Ayrıca balbal sayılarına bakıldığında aslında hiyerarşik bir düzeninde olduğu ortaya çıkıyor. Kağandan sonra gelen kişilere ait anıt mezarlarda balbal sayılarının azaldığı görülmektedir.

Bilge Kağan anıtlarında 2003 yılında yapılan çalışmalarda Türk tarihi açısından çok önemli sayılabilecek bir buluntu ortaya çıkarılmış durumda. Bu arkeolojik buluntu, anıtı çevreleyen duvarın üzerindeki bir çatı kiremit parçası. Kiremitin yüzeyinde üç adet atlinin resmedildiği çok açık bir biçimde görülebiliyor. Her ne kadar yazıtta bu anıtın duvarlarını resimlerle süsletildiği yazılmış olsa da henüz bu güne kadar bununla ilgili bir bulguya

rastlanmamıştı. Metinde bu durum “Ben ebedi taş diktim. Çin hakanından ressam ve heykeltıraşlar getirttim. Köl-Tigin’in türbesini süslettim. Çinliler benim sözümü kırmadılar. Çin hakanının has sanatçılarını gönderdiler. Onlara olağanüstü bir türbe yaptırıtım; içine ve dışına olağanüstü resim ve heykeller koydurttum. On-Ok oğullarına ve yabancılarına kadar herkes bunları görüp öğrenin”¹⁴ cümleleri ile açıklanmaktadır. Ancak daha önce Kök-Türk sanatı ile ilgili olarak her hangi bir belgeye yada resme rastlanmış değildi. Bu ilk olması bakımından ve Kök-Türk dönemi sanatı açısından da çok önemli bir buluştur. Kiremitte bulunan üç tane atlının ilki kiremitin orta kısmında koşar durumda. Onun arkasında duran fakat kiremitin ucu birazcık kırık olduğu için atın kuyruğu ve arka kısmı tam olarak belirgin olmayan ikinci atlı kahraman var. Bu atlının elinde yay olduğu hissi veren bir alet var. Bu atlının ok atar gibi duran bir pozisyonda olduğu görülüyor. Üçüncü atlı ise her iki atlının hemen altında kiremitin altında ve orta kısmına denk gelen yerde, düşmanına bir silahla bir cisim atıyormuş gibi bir pozisyonda bulunuyor. Fırlattığı şey ise kare gibi bir cismin ucuna bağlanmış bir ip veya zincire benzer bir uzantı. Arkada olan iki atlının sanki önde giden atlıyı öldürmeye çalıştığı zannını veren bir figür olarak karşımıza çıkıyor. Kısacası yazıtta da anlatıldığı gibi bu savaş sahnesini andıran bir resim. Bu kiremit parçasının bulunduğu bölgede daha başka üzerinde resim bulunan kiremit parçalarının bulunabileceğini düşünülebilir ancak başka bir resimli kiremit bulunamadı.

Bilge Kağan anıtının yaklaşık bin metre kuzeyinde ve Bilge Kağan anıtının ölçüleri ile aynı özelliklere sahip Köl-Tigin anıtı yer alıyor. Bilge Kağan anıtı ile Köl-Tigin anıtı tamamen aynı mimari özelliklere sahip. Köl Tigin anıtı içerisinde yer alan bütün heykeller toplanarak depoya kaldırılmış durumda fakat sadece bengu taş dikili durumda ve onun Çince yüzü doğuya bakıyor. Çünkü bu anıt da tıpkı Bilge Kağan anıtı gibi yıkılmış ve Çinliler tarafından Çince yazılı tarafı doğuya bakar şekilde dikilmiş. Asıl ilginç olan bu yapıların yıkılış şekli ve buldukları durum. Sanki bir hırs alırcasına yıkılmış olduğu anlaşılıyor. Uygurların mı, Moğolların mı

yoksa Çinlilerin mi yaptığı tam bilinmiyor. Ancak görünen şu ki bu yapılar bir akın sırasında yada saldırıda kesinlikle tahrip edilmiş bir görünüm sergiliyor. Çünkü bütün yapı harap olmuş. Bu yapılarda bulunan her şey sanki kırılmış durumda. İnsan ve hayvan heykellerinin başları kırılmış durumda. Hemen hemen bütün insan ve hayvan heykellerinin başları yok. Bu iki anıtta bulunan heykellerden 14 adeti insan heykeli ve bunlardan üç tanesi düz bir taşın yüzeyine insan resmi yapılmış taş baba denilen heykellerden. Taş baba heykellerden ikisi sağlam birisinin de başı kopuk fakat bu depoda duruyor.onun dışında geri kalan 11 adet yontularak insan biçimi verilmiş heykelin tamamının başları yok.

Burada belirtmek gerekir ki aslında bu coğrafyada yaşayan Türklerin diğer bir medeniyet göstergeleri de taş oymacılığıdır. Buradan hareketle bozkır kültüründe en önemli unsurun taş olduğunu burada belirtmek yerinde olacaktır. Bozkır şartları taş oymacılığını ön plana çıkarıyor. Abidelerde de taş oymacılığının en güzel örneği göze çarpıyor. Özellikle Bilge Kağan ve hanımı İl Bilge Hatun olduğu düşünülen heykellerdeki işçilik çok güzel. Oturur durumda bulunan bu heykeller, diğer heykellerden daha güzel ve daha özenle yapıldığı ilk bakışta anlaşılıyor. Ancak Bilge Kağan ve hanımının heykelinin de başları yok. Bilindiği gibi Köl-Tigin heykelinin başı var ve Moğollar tarafından koruma altına alınmış ancak sergilenmiyor. Onun dışında anıtlarda bulunan insan heykellerinin başlarının kırılmış olması tesadüf olmamalı. Aynı şekilde 6 tane hayvan heykelinin hepsinin başları kayıp. Diğer taraftan Bilge Kağan ve Köl-Tigin anıtında bulunan diğer heykel ve iki adet kaplumbağa heykellerinin de başları yok. Heykellerin başlarının olmayışının iki sebebi olabilir. Birincisi bu heykellerin başları yağma ve yıkım sırasında kasten koparılarak Kök-Türklerle duyulan hırs ve nefretin yansıması. İkincisi de bu heykel başlarının bu bölgede yaşayan Moğol ve Türkler tarafından zamanla koparılarak saklanmış olması. Ancak eğer böyle olsaydı bir şekilde bu heykel başları ortaya çıkabilirdi. Ancak henüz bu heykel başlarından hiç birinin bulunamamış olması yağma sırasında parçalandığı sonucunu doğrular

niteliktedir. Ayrıca bir taşın başını oluşturan parçanın koparılarak saklanması da pek mümkün değil. Heykellerin başları Kök-Türklerden hırs almak amacıyla savaşlarda kırılmış olunması kuvvetle muhtemel. Ayrıca anıtın giriş kısmının duvarları da içe doğru yıkıldığı anlaşılıyor ki bundan da anıtın kuvvetli saldırılara maruz kaldığı sonucu çıkıyor.

Bölgenin iklim şartları çok sert. Gündüz hava sıcaklığı 40 dereceye kadar yükselirken geceleri 5-10 dereceye kadar düşüyor. Gün içerisinde hem rüzgar hem yağmur ve fırtına hem de yüksek sıcaklığı yaşamanız mümkün. Güne üç-dört kat giysi ile başlanan bozkır'da saatler ilerledikçe üstünüzdeki kıyafetleri teker teker çıkarmak zorunda kalıyorsunuz. Bazı günler sabah saatleri ortalığı kaplayan sis görüş mesafesini sıfıra indiriyor. Ancak bir saat içinde sis ortadan kalkıyor. Yaz aylarında öğle saatleri hava çok sıcak oluyor. Akşama doğru tekrar üşümek için bir kaç kat kıyafet giymek ihtiyacı hissediyorsunuz. Hava 11'e doğru kararıyor. Bozkır'da gökyüzünün görüntüsü de bambaşka Gök size sanki bir bulut gösterisi sunuyor. Masmavi gökyüzü ve onun hemen altından geçen bembeyaz bulutlar yer yüzüne o kadar yakın ki sanki elinizi uzatınca yakalayabilecekmisiniz hissine kapılıyorsunuz. Gök'ün burada kazandığı anlamın önemini daha iyi anlaşıyor. Türk hakimiyet anlayışının en önemli özelliği hakimiyetin Kök Tengri tarafından kutsanmış Türk Kağanına verilmiş olması. Bununla ilgili satırlar yine Bilge Kağan tarafından dile getirilmektedir. *"üze kök tengri asra yağız yer kılındukda ekin ora kişi oğlı kılınmış kişi oğlınla üzeeçüm apam bumın kagan istemi kagan olurmuş olurupan türük buuniri ilin törüsün tuta birmiş iti birmiş / üstte mavi gök alta yağız er yaratıldığında ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine atalarım dedelerim Bumın Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkını devletini ve yasalarını yönetivermiş düzenleyivermiş"*¹⁵ Bu anlayışın ortaya çıkmasında en önemli etken coğrafya ve ona bağlı olarak ortaya çıkan hayat şartları olsa gerektir. Gök'ün yer ile olan imtizacı, var olan ihtişamı, iklimden kaynaklanan yağmuru, karı, fırtınası, şimşekleri, rüzgarı, güneşin sıcaklığı,

doğa olaylarını açıklayamayan insanoğlunu her şeyin kaynağı olarak gördüğü Gök'e karşı ilahi bir anlam yüklemesi olarak yeni bir algılama biçimi ve hakimiyet anlayışının ortaya çıkmasına sebep oluyor. Dolayısıyla bir çok bilinmezliklerin ortaya çıktığı yer olarak algılanan ve iyi ya da kötü her şeyin geldiği yer anlayışının varlığı, doğal olarak Gök'ün yeryüzündeki hakimiyetin kaynağı olarak düşünülmesine ve Türk kağanının Gök tarafından kutsanan bir kişilik haline dönüşmesine sebep olmuştur.¹⁶ Bu kutsiyet, İslamî dönemdeki Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi *"es-sultânü zıllullahi fi'l-âlem"*¹⁷ anlayışının İslam öncesi dönem Türk hakimiyet anlayışının biraz farklı şekli olduğu ilk bakışta anlaşılabilir. Şüphesiz bu anlayışın ortaya çıkmasındaki en önemli sebep hanedanın ve kağanın siyasî meşruiyet çabası olarak da değerlendirilebilir ki orta zamanlar ve öncesi hanedanlıklar tarihinde siyasî meşruiyet tebanın hanedana ve kağana bağlılığı açısından böyle bir yola başvurusu kabul edilebilir bir gerçektir.

Bölgede esen rüzgar insanı uçuracak kadar sert ve uzun süreli esiyor. Bir sabah başlayan rüzgar bazen akşama kadar aralıksız bir şekilde esmeye devam ediyor. Yağmur aniden başlıyor. Gün içerisinde havada bir tek bulut bile yokken bir saat içerisinde bütün gökyüzü kap kara bulutlara kaplanıyor ve bardaktan boşalırçasına bir yağmur yağmaya başlıyor. Bozkır'da yağmaya başlayan yağmur aralıksız devam ediyor ve ne zaman döneceği belli olmuyor. Bazen bir hafta bile aralıksız devam eden bozkır yağmurlarına şahit olunur. Rüzgar sebebiyle oluşan toz bulutu yağmur ile birlikte çamur deryasına dönüşüyor. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra kara bulutlar tekrar gözden kayboluyor ve çok güzel güneşli hava yeniden kendini gösteriyor. Yağmur dinlikten kısa süre sonra çamurdan iz kalmıyor ve toprak yine kum halini alıyor. 2002 yılında bölgede hiç yağmur yağmamış ve çok sıcak olmuş, hatta kuraklık baş göstermiş bu sene havanın geçen seneye göre serin olduğu söyleniyor. Bölgede yaşayan yerel göçebeler kış aylarının çok sert geçtiğini yağın karın 7-8 ay toprağın üstünde kaldığını ve hayatın çok zor olduğunu söylüyorlar. Bu dümdüz coğrafyanın

bütünüyle kar altında kaldığını düşününce bembeyaz bir dünya hayal etmek pek de zor değil. Gerek kış gerekse yaz aylarında bölge ikliminin yaşanmaz derecede zor olması bölge insanının göç etmek zorunda olduğu gerçeğini ortaya çıkarıyor. Kışın kar altında geçen soğuk günler yazın ise kavurucu sıcaklar bozkır insanının hayatını olumsuz yönde etkiliyor. Bu açıdan göçebeler yaşadıkları çadırları iklim şartlarına göre daha rahat yaşayabilecekleri yerlere taşımak zorunda kalıyorlar. Bozkırın bu kadar çok yağmur almasına rağmen Orhon vadisinde ormanlık alan bulunmamakta. Orhon vadisinden yaklaşık 140 km uzaklıkta bulunan ve Orhon şelalesi olarak da adlandırılan bölgede bazı tepelerin üzerinde ormanlık alanlar var ama bunlara ormanlık bölge demek pek yerinde değil. Ancak burada Köl-Tigin yazıtında geçen *Ötüken dağları* tabirine hemen dikkat çekmek gerekmektedir. Yazıtta: *"bunca diyara kadar ordularımı yürüttüm ve anladım ki, Ötüken ormanı daha iyi bir yer yok imiş Türk halkının yurt edileceği ve yönetileceği yer Ötüken ormanı imiş Bu yerde oturup Çin halkı ile ilişkileri düzelttim."*¹⁸ cümlesi bu bölgedeki dağ kavramının sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Yazıtta geçen cümleden anlaşıldığına göre bölgede var olan Ötüken dağları acaba gerçekten büyük bir ormanlık alan mıydı? Böyle bir alan vardı fakat bugüne kadar geçen yaklaşık bin üç yüz yıllık zaman dilimi içerisinde yok mu oldu? Yoksa Ötüken olarak metinde geçen Türk yurdu anıtların bulunduğu Orhon bölgesinden farklı ve çok uzak bir bölge miydi? Ya da yazıtların tercümesindeki farklılıklardan mı kaynaklanıyordu? Nitekim T. Tekin metindeki bu kelimeyi orman değil de dağ olarak tercüme etmiş,¹⁹ aynı şekilde ünlü Türkolog L. Ligeti, *Ötüken dağı* olarak kaydetmiştir.²⁰ Ancak dağ olarak tercüme edilirse o zaman bu sorun ortadan kalkar. Ancak her iki durumda da Ötüken olarak adlandırılan ve hala tam olarak yeri tespit edilemeyen bölge ile ilgili şu açıklamayı yapmak gerekmektedir. Köl-Tigin yazıtında geçen Ötüken bölgesi kuvvetle muhtemel ki anıtların bulunduğu Orhon bölgesidir. Nitekim iki Kök-Türk hükümdarının anıtlarının burada bulunması en önemli kanıttır. Diğer taraftan Kök-Türkler'den hemen sonra bölgede hüküm süren

Uygurların başkentleri olan Karabalgasun (Orda Balğ) şehri Orkhun vadisinde ve Bilge Kağan ve Köl-Tigin anıtlarına 10-15 km mesafede yakın bir yerdedir. Bu şehrin kale kalıntıları bugün halen üstünü kaplayan toprak tabakasına rağmen gözle görülür durumdadır. Bu delillerden hareketle Türk yurdu Ötüken'den kastedilen bölgenin Orhon bölgesi olduğu ileri sürülebilir. Fransız Türkolog Jean Paul Roux'da aynı fikri taşır ve Ötüken'in Orhon bölgesi olması ihtimalini ileri sürer.²¹ Nitekim anıtta geçen bir cümle bu görüşü destekler niteliktedir. Bilge Kağan, Köl-Tigin Anıtını neden buraya diktirttiğini yine kendisi şu sözlerle açıklamaktadır. *"Burası yakın bir yer olduğundan böyle kolay erişilebilir bir ebedi taş yazdırtım. Onu görüp öylece bilin ve öğrenin."*²² Bugün dahi Türklerin anayurdu konusunda bir çok fikrin ileri sürülmektedir. Bu konuda ileri sürülen görüşlere göre Türklerin anayurdu olarak; Altay dağları, Tanrı dağları-kuzeybatı Asya sahası, İrtiş-Uralar arası veya Altaylar-Kırgız bozkırları, Baykal Gölü'nün güneybatısı yada Altayların doğusu ve son olarak da Altaylar-sayan dağlarının güneybatısı (Tuva Abakan bozkırları) gösterilmektedir.²³

Anıtların hemen yanında bulunan küçük bir tepeciğe çıkınca Bilge Kağan ve Köl-Tigin anıtlarının bulunduğu Orhon vadisi tamamen görülebiliyor. Ancak dikkati çeken ilk şey anıtların bu geniş vadinin en dar iki tepesinin arasında yer alıyor olması. Bilge Kağan ve Köl Tigin anıtlar Orhon vadisinin geniş düzlüğüne açılan geçiş kapısında inşa edilmişler. Bu noktadan anıtların yaklaşık 1-2 km batısından geçen Küçük Orhon diye bilinen Orhon nehrinin bir kolu görülüyor. Anıtların doğusunda ise daha önceleri kapladığı alan belli olan fakat şimdi çekilmiş durumda bulunan Koşa Saydam Gölü görülmekte. Göl eski haliyle hemen hemen anıtlara yakın bir alana kadar yayılmış fakat şu an çekilmiş durumda Buradan da anlaşılıyor ki anıtlar Koşa Saydam gölü ile Orhon nehri arasında ve vadinin geniş düzlüğüne açılan noktanın tam ortasında yer alıyor. Geniş Orhon vadisinin koruyuculuğunu yapar durumda olduğu hissine kapılmamak elde değil.

Orhon bölgesinde dikkati çeken bir diğer özellikle bölgede bulunan kurgan(mezar)lar. Bölgede sayısız kurgan var ve hemen her tarafta bir kurgana rastlanılıyor. Yüksek bir tepeye çıkıp etrafınıza bakındığınızda toprağın altında kalmış fakat çıplak gözle dahi görülebilen kurgan alanlarını görme imkanına sahipsiniz. Anıtların 5-6 km uzağında bulunan bu kurgan bölgedeki kurganların hepsinden daha büyük. Bütün Orhon vadisine hakim bir tepede kırık taş parçalarının oluşturduğu bir tepe üzerinde ve baktığımızda bütün Orhon vadisine hakim bir alanda yer alan kurgandan anıtların olduğu alanı göremiyorsunuz. Çünkü küçük bir tepe buna engel oluyor. Bu kurganın aslında Bilge Kağan'a ait mezarın olma ihtimalinden bahsediliyor. Hem bütün ovaya hakim hem çok büyük ve hem de hiçbir kurganda olmadığı kadar kırılmış taş parçaları var. Bu kurganda kazı yapılmışa benziyor çünkü bu taş yığınının tam ortası çukur ve bu çukurun içinde de küçük çukurlar var ki bu da resmi olmayan kazıların yapıldığına yada define avcılarının akınına uğramış olduğuna işaret ediyor. Bu kurganın bulunduğu yer bu vadinin en yüksek tepesi olarak kendini gösteriyor.

Diğer taraftan Orhon vadisinin girişinde Bilge Kağan ve Köl-Tigin anıtının hemen yanında sıra ile altı adet anonim kurganlar yer almakta. Bu kurganlar, Bilge Kağan Anıtı ile başlayan Köl_Tigin anıtı ile devam eden alanda sanki bütün vadi girişini kaplıyormuş izlenimini vermekte. Bölgede Bilge Kağan ve Köl-Tigin anıtlarından başka daha bir çok kurgan bulunmakta. Anonim Kurgan olarak ta adlandırılan bu mezarların ebatları küçük fakat hemen her kurgan da balballar bulunmakta. Bu kurganların varlığı Orhon vadisinin girişi olarak adlandırılan ve Bilge Kağan ile Köl-Tigin anıtlarının da bulunduğu bu iki tepenin arasındaki yaklaşık 10 km kadar alanın Kök-Türklerin önde gelenlerinin mezarlarının bulunduğu kutsal bir bölge olması kuvvetle muhtemel. Anonim kurganlar olarak adlandırılan bu mezarların da anıt mezar olduğunu biliniyor. Daha önce yapılan bir anonim kazısından da ceset veya kemik çıkmamış. Dolayısıyla anlaşılıyor ki bu mezarlar sadece anıt olarak yapılmış ve cesetler yok. Nitekim Çin kaynaklarının

yazdıklarında da bu bilgi sabittir. Çin kaynakları Kök-Türklerin ölümlerini yaktıkları, atını ve eşyalarını da onunla birlikte beraber ateşe attıklarını belirtmektedir.²⁴ Yakılan cesedin küllerinin Koşa Saydam gölüne veya Orhon nehrine ya da bu anıt mezarlara bırakılıyor olması kuvvetle muhtemel.

Bölgenin en önemli ve bilinen diğer iki şehri Karakurum ile Orda Balğ da denilen Uygurların başkenti Karabalğasun'dur. Karakurum, Cengiz Han'a başkentlik yapmış bir şehir ve hala yerleşim alanı olarak kullanılmakta. Ancak Karabalğasun tarihi niteliği dışında bir özelliği bulunmuyor. Şu an bu eski tarihi şehirde yerleşim yok. BU şehirlere yaptığımız ziyaret çetin bir yolculuktan sonra gerçekleşti. Üç gün yağın yağmur yolları ortadan kaldırmış durumda. Bozkırda araçların gide gele açtığı yollar kullanılıyor. Asfalt yol yok bu bakımdan yağın her yağmur yolları bozuyor. Bu üç günlük yağmur da yine yolları perişan etmiş ve araçların geçtikleri yollar yeni yol olarak kabul ediliyor. Bu açıdan anlaşılıyor ki bozkırda *yol kavramı* yerine *yön kavramı* var. Bozkırda en önemli yol bulma yöntemi güneş. Güneşin durumuna göre yön bulunabiliyor. Çünkü arazide her taraf aynı gibi gözüküyor. Hemen şurası dediğiniz iki nokta arasındaki mesafenin en az 5 km olduğunu öğrenince şaşırıyorsunuz. Görüş mesafesinin ne kadar olduğunu tam olarak söylemek mümkün değil ama düz bir yerde 15-20 km kadar olsa gerek. Karakurum'a giderken burada köy diye tanımlanan toplam dört ahşap evden oluşan bir yerleşim yerinden geçiyoruz. Hepsini toplasanız ancak bir ev kadar alan kaplayan ve her biri yaklaşık 15-20 metrekare olan tek odalı bu evler günümüz ilkel bozkır hayatının bütün gerçekliğini gözler önüne seriyor. Bütün ailelerin bir odada yaşadığı bu evler yerleşik Moğolların evleri olarak tanıtılıyor. Burada yaşayan insanların en azından kış günlerini nasıl geçirdiklerini düşünürken *zaman kavramı*'nın da hayat şartları gereği kış ve yaz olarak sadece aylarla yada mevsimlerle ifade edilmesinin ne kadar doğal olabileceğini ortaya koyuyor.

Buradan hareketle yaklaşık bir saatlik uzaklıkta bulunan Uygur başkenti Karabalğasun (Ordu Balğ) şehrine yine toprak yoldan gidiliyor. Yaklaşık 10 kilometre uzaklıktan Uygur başkenti kendini

gösteriyor. Şehir, dümdüz bozkırın tam ortasına kurulmuş. Hemen hemen bütün çevreyi çıplak gözle bile görebildiğiniz bir orta noktası burası bulunduğumuz yapı şehrin kalesi veya kağanlığın bulunduğu merkez olarak yapılmış. Zira şehir 3-4 kilometre dışarıya kadar uzanıyor. Uygurların yerleşik hayata geçtiklerinin en belirgin kanıtı bu şehir. ve bu kale. Kale yaklaşık 500x700 metrelik bir surla çevrili dikdörtgen bir yapı içeride de yine yaklaşık 400x600 metrelik iç duvar olarak da adlandırabilecek bir duvar daha var. Dış duvarın batıya bakan kısımları kısmen ayakta doğu, kuzey ve batı kenarları ise toprak altında kalmış fakat yükselteleri belirgin. Bu kale şehrin giriş kapısının doğuya baktığı da belirgin. Güneydoğu cephesinin keşiştiği noktada belirgin bir yükselti var ki buranın ibadet yeri olarak yapılmış olduğu ihtimalinden bahsediliyor. İç duvar olarak adlandırılan mekanın batı köşesinde bulunan ve halen kısmen de olsa ayakta duran bir noktanın üzerinden bütün bozkır göz alabildiğince görülebilir. Bu noktanın, kalenin içindeki kontrol noktası olma ihtimali yüksek. Yine iç duvarın her köşesinde ve ortasında yer alan ve diğer yükselti gibi toprak altında kalmış bulunan kalenin diğer kapalı mekanları çıplak gözle görülebilir. Kalenin dışında güney yönüne bakan cephede dördü kısmen ayakta diğer ikisi ise yıkılarak toprak altında kaldığı belli olan altı adet gözetleme kuleleri bulunuyor. Yıkıntı halindeki gözetleme kulelerinin ayakta kalan kısmından anlaşıldığına göre duvarların ortalarında delikler bırakılmış bu delikler ile hem doğu hem güney yönü gözetlenebilir. Bütün kale duvarları hemen hemen yok olmak üzere yağın yağmur ve esen rüzgar kaleyi tamamen yok etmek üzere. Anıtların bulunduğu yer ile Karabalgasun şehrinin arasında aslında sadece küçük bir tepelik bulunuyor. Bu açıdan Orhon vadisini tanımlarken Uygurların başkenti olan Karabalgasun şehrini de içine alan alanın ifade edilmesi gerektiğini belirtmek gerekir. Bu açıdan anıtların bulunduğu yerin Orhon vadisinin girişi olduğunu tekrar edersek. Karabalgasun şehrinin de Orhon vadisinin son noktasındaki düzlüğün üzerinde kurulduğunu söylemek yerinde olur.

Koşa Saydam Gölü: göl Orhon vadisinin başladığı nokta olarak belirlenebilecek bir yer bu gölden sonra anıt mezarların bulunduğu mezarlık alan ve dümdüz bir bozkıra açılan girişten sonra ise Orhon yani Türk Yurdu Ötüken kendini gösteriyor. Gölün daha önceleri hemen hemen anıtların 3 km yakınına kadar geliyor olduğu anlaşılıyor. Çünkü anıtların balbalları yaklaşık bu noktaya kadar uzanıyor. Ancak şu an çok fazla çekilen göl çok küçük bir alanı kaplıyor. Daha öncede kaydedildiği gibi anıtların yakınındaki tepelerden bakıldığında gölün yayıldığı alanın aslında şu an bulunduğundan geniş olduğunu görebilirsiniz. Ancak kuraklık sebebiyle şu an bulunduğu küçük alanla sınırlı kaldığı görülüyor. Nitekim 1997 yılında da buraya gelen bilim adamları gölün yayıldığı alanın şimdiden daha geniş olduğundan bahsediyorlar. Burada bulunduğumuz zaman içerisinde yağın yağmurlardan dolayı bölgede su miktarının arttığı gözlemlenebilir. Daha önceleri düşük bir debide akan Orhon nehrinin debisinin arttığı görülüyor. Yine aynı şekilde Koşa Saydam gölünün suyunun da artmış olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan yüksek tepeden bakıldığında da Orhon vadisinin çeşitli yerlerinde su birikintilerinin olduğu gözlemleniyor. Yağın yağmurlardan sonra vadi, göller bölgesini andıran bir görünüme bürünmüş durumda. Ancak daha sonraları artan sıcaklıklarla bütün bu su birikintilerinin yok olduğuna şahit olunuyor.

Sonuç olarak; Orkhun yazıtları ile ilgili bugüne kadar ortaya konulanlardan sadece taş kazınmış tarihi belgeler olduğu izlenimi uyandırılmıştır. Ancak özellikle son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar ve buna bağlı olarak yürütülen diğer faaliyetler çok önemli iki tarihi gerçeği ortaya koymaktadır. Birincisi; Orhon yazıtları olarak adlandırılan bu yazılı belgelerin gelişigüzel yada tesadüfen yazılmış belgeler olmadığı, buna benzer bir çok yazılı belgenin hem Orhon bölgesinde hem de Türklerin yaşadığı diğer bölgelerde bulunduğu, bu tarz yazılı taşlarla dönemin taş oymacılığı ve yazıcılığının çok üst seviyelere geldiği, bununla birlikte yazılı taş oymacılığının bir gelenek olarak kabul edildiği çok açık bir biçimde kendini göstermektedir. Buna bağlı olarak ikinci ve daha da önemli olanı ise; bu yazılı belgelerin bozkırın ortasında sıradan yerlere değil planlı programlı bir şekilde belirli yerlere ve

ebedi kalması amacıyla dikilmiş olduğu, daha da önemlisi mimarî özelliği olan bir yapının içerisinde yer alması gerçeğidir. Bu mimarî bütünlük Türk kültür ve medeniyetinin ilk örnekler olması bakımından çok önemli yapılarıdır. Dolayısıyla Orhon yazıtları sadece yazılı taşların bulunduğu ve Türklerin tarihi ile ilgili bir takım bilgileri içerir tarihi metinler değildir. Bundan öte bir anlam taşımaktadır. Bu anlam, “göçebe” olarak adlandırılan ve bir medeniyet yaratmadığı fikirleri ileri sürülen Türklerin bozkır ve onun yarattığı olumsuz hayat şartlarına rağmen, insanlık tarihi açısından çok önemli bir medeniyet göstergesi olması bakımından son derece önemlidir. Bu bakımdan A. Toynbee tarafından ortaya atılan “göçebelik nazariyesi”²⁵ nin geçerliliğini yitirdiği en azından Türklerin bu genelleme içerisine sokulamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. Bugün önemi yeni yeni anlaşılın bu yapıtlar Türklerin dünya kültür mirasına katkılarının en kuvvetli mirası olarak buldukları Moğolistan bozkırının ortasından olanca ihtişamları ve güçleri ile isbat-ı vücud etmektedirler. Kaldı ki bahsedilen bu kültür varlıkları zaman içerisinde gerek sert doğa şartlarına, gerek değerini bilmeyen insanların tahribatına ve de gerekse yüzyıllar boyu savaşların ortasında kalmış olmaları dolayısıyla büyük tahribata uğramıştır. Kök-Türk yapıtları bütün bu özelliklerinin yanı sıra mimarî açıdan Çin yapı biçiminden de izler taşımaktadır. Özellikle anıtların üzerini örten çatıların Çin mimarî tarzına benzerliği kendini göstermektedir. Ancak burada özellikle kültürlerin karşılıklı etkileşimi ve bu yapıların inşasında Çinli ustaların ağırlıklı olarak yer almaları bunda en önemli etken olmalıdır.

Notlar

- 1 **Han Hanedanlığı Tarihi (Hsiung-nu (Hun) Monografisi)**, (terc. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun) TTK yay. Ankara 2004.
- 2 H. Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, TDK yay., Ankara 1994. s. 18.
- 3 L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, (çev. Sadrettin Karatay). TDK yay., Ankara 1998. s. 195vd.
- 4 H. Namık Orkun, a.g.e., s.18, Talat Tekin, **Orhun Yazıtları**, TDK yay., Ankara 1988. s. 17.
- 5 Necip Asım, **Orhun Abideleri**, (yay. haz. Hamid Sadi). İstanbul 1330.

- 6 S. Gömeç'in bu konuda kaleme aldığı şu iki esere bakılabilir. **Kök-Türk Tarihi**, Ankara 1999 ve **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Atatürk Kültür Merkezi yay. Ankara 1997.
- 7 Ferruh Sanır, **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, Gazi Kitabevi, Ankara 2000, s. 47-48.
- 8 Radloff'un bu görüşleri için bkz. Laszlö Rasony, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay. Ankara 1988. s. 48-49.
- 9 İslam öncesi dönemde ortaya çıkan bu ganimet kültürü Türk tarihinin ve özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kendini Akıncı-Uç geleneği olarak göstermektedir. İslamî dönem ile birlikte ise buna İslamî cihat anlayışı da eklenerek Osmanlı'nın gelişimindeki en önemli unsur olan **Gaza** anlayışının ortaya çıkmasına imkan verdi. Nitekim, Osmanlı'yı gayrimüslim Bizans'a karşı besleyen ana unsurlar ganimet anlayışından kaynaklanan akıncı Türkmen ruhu ile İslamî cihat anlayışıdır.
- 10 Bozkır halklarının savaşçılıkları ile ilgili bkz. Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, (çev. Galip Üstün), İstanbul 1997, s. 71vd.
- 11 “üze kök tengri asra yagız yer kılındukta ekin arakişi oğlu kılınmış” Kök-Türk Anıtlarında geçen bu tanımlama için bkz. H. Namık Orkun, a.g.e., s. 29, T. Tekin, a.g.e., s. 9.
- 12 Jean Paul Roux, a.g.e., s. 28.
- 13 L. Ligeti, a.g.e., s. 200.
- 14 T. Tekin, a.g.e., s. 5.
- 15 T. Tekin, a.g.e., s. 8-9.
- 16 Türkler'de Gök'ün ifade ettiği anlam ve yeri için bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, MEB, yay. c. II, İstanbul 2001. s. 11-97.
- 17 Tursun Bey, **Târih-i Ebu'l-Feth**, (haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 15.
- 18 H. Namık Orkun, a.g.e., 23-24.
- 19 T. Tekin, a.g.e., 3.
- 20 L. Ligeti, a.g.e., s. 200.
- 21 Jean Paul Roux, a.g.e., s. 34.
- 22 T. Tekin, a.g.e., s. 7
- 23 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1993, s. 47, L. Rasony, a.g.e., s. 2vd.
- 24 L. Ligeti, a.g.e., s. 330.
- 25 Bu nazariye ile ilgili olarak bkz. İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi yay. İstanbul 1993, s. 32-35.

XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseynzâde'nin Yeri

Sevil GARASOVA

Azerbaycan Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü
Araştırma Görevlisi.

Özet

Azerbaycan'ın toplumsal, siyasi, edebî ve estetik fikir tarihinde çok önemli yeri olan büyük insanlardan biri de Ali Bey Hüseynzâde'dir. Bu makalede Ali Bey Hüseynzâde üzerine yapılmış çalışmalara özet olarak yer verilmiş, ona karşı olan çelişkili bakış açıları ve nedenleri irdelenmiştir. Büyük fikir adamının temas ettiği sorunlardan biri de Avrupalılaşıma ve Azerbaycan edebiyatına Avrupa edebiyatının etkisidir. Genel olarak Azerbaycan-Avrupa edebiyatı ilişkileri sistemidir. Güncelliğini korumakta olan bu konu, makale içerisinde daha kapsamlı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Ali Bey Hüseynzâde, fikir, Azerbaycan, Avrupa, edebiyat.

Abstract

Ali Bey Hüseynzâde is an important person, who has got an important place in social, political, literary and aesthetic idea history of Azerbaijan. In this article, works about Ali Bey Hüseynzâde are given place as a summary, contradictory ideas against him and reasons are studied. Being european and influence of European literature to Azerbaijan literature is one of the problems about which this important person concerned. Azerbaijan- European literature relations system has been studied with general literature views by Ali Bey Hüseynzâde. This

topic which is still very popular were taken up more comprehensive in this article.

Keywords : Ali Bey Hüseynzâde, idea, Azerbaijan, European, literature

Azerbaycan'ın sosyal, siyasî, edebî ve estetik fikir tarihinde çok önemli yeri olan büyük insanlardan biri de Ali Bey Hüseynzâde'dir (1854-1940).

Çok yönlü ve karmaşık bir yazı hayatı olan Ali Bey Hüseynzâde, matematik, doğa bilimleri, tıp, edebiyat, felsefe üzerine kapsamlı ve derin eğitim görmüş, Doğu-Batı manevî değerlerini şahsında toplamış ender fikir adamlarımızdan biridir.

Kültür ve maneviyat tarihimize büyük filozof, eleştirmen, gazeteci, şair, yazar, çevirmen olarak girmiş olan Ali Bey Hüseynzâde, her şeyden önce özgürlük habercisi, millî kimlik ve ulusal kurtuluş savaşçısı özelliğiyle tarihimizin en büyük düşünürlerinden birisi olmuştur.

Batı'nın Hurtman, Schopenhauer, Voltaire, Montesquieu, Furrye, Smith, Becker, Ricardo gibi filozof ve bilginleri ile Doğu'nun Firdevsî, Nizamî, Rumî, Hâfız, Nevâî, Fuzulî gibi büyük isimlerini bir düşünce ve imgede bir araya getiren , onların düşüncelerini derinlemesine benimseyerek düşünce süzgecinden geçiren Ali Bey Hüseynzâde, kuşkusuz ki yeni dönemin yeni fikir adamıydı.

Mirzâ Fethali Ahundov'la başlayan bu yeni yol, yalnızca Azerbaycan için değil, tüm doğu ülkeleri için sığınak, ümit ve kurtuluş yoluydu.

Azerbaycan'ın büyük tiyatro yazarı, maarifçisi (eğitimcisi), filozofu Mirzâ Fethali Ahundov, yeni ideal kültür ve uygarlık anlayışının kurucusu olarak Avrupa'ya yönelik yolun başında gelir. Edebî, bilimsel, sosyal ve politik konuları içeren eserler ve hayatının sonuna kadar sürdürdüğü zor sosyal, politik mücadele, M.F. Ahundov adını Doğu-Batı uygarlığı sentezinin, bugünkü dille ifade edersek, "kültürlerin diyalogu"nun manevi babası olarak ebedileştirmiştir.

Ali Bey Hüseynzâde ve onlarca maarifçi demokrat için düşünce, fikir kaynağı olan M.F.

Ahundov, günümüzde S. Huntington'un ortaya attığı "kültürlerin çatışması" felsefesine, daha 150 yıl önceden hazırlayarak dünyaya tanıttığı demokrasi, karşılıklı hoşgörü anlayışı ile karşılık vermiştir. Çok daha önceden verilmiş olan bu cevap, misyonerlik ve oryantalizm, Hint-Avrupacılık ve kültür ırkçılığı, bağnazlık ve hurafecilik görüşlerine de bir ölüm cevabıdır.

Değerli edebiyatçı bilim adamı Yaşar Garayev'in aşağıdaki düşüncelerine katılmamak imkansızdır: "Kaderin hükmüyle, Ahundov'un hayatı ve faaliyeti iki manevî uygarlığın sentez oluşturmaya başladığı bir döneme ve ortama rastlar. Onun eserleri, bir yazar ve filozof olarak yenilikçiliği, hem yüzyılların millî ve manevî değerlerine hem de Avrupa ve Rus klâsiklerine dayanmaktadır. Firdevsî ve İbn-i Sîna, Nizamî ve Celâleddin Rumî, Abdurahman Camî ve Mahmut Şebüsterî, Vâkıf ve Vâzeh, İsmail Bey Kutkaşınlı ve A. Bakıhanov gibi Doğu filozof ve gerçek bir devamacısı olan Ahundov, Homeros ve Heraklit, Sokrat ve Platon, Shakespeare ve Molière, Spinoza ve Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Didro, Holbach, Darwin, Draper isimlerinin temsil ettiği batı kültürünü de çok yakından bilmiş ve onlardan faydalanmıştır."¹

Şüphesiz ki M.F. Ahundov'un dünya kültürü, demokratik düşünce, lâik devlet ve uygar toplum anlayışının en güzel ürünü çağdaş bağımsız ve demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Bu devlet yolunda mücadelenin temelini atan M.F. Ahundov, yalnızca kalemi, ustalığı ile değil, ölümsüz ekolü ile de yeni bir dönemin kurucusu olmuştur.

M.H. Ahundov ekolünün en büyük temsilcilerinden biri de Ali Bey Hüseyinzâde'dir.

Doğu'nun ilk demokratik devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin ideolojik temelini oluşturan insanların başında muhakkak Ali Bey Hüseyinzâde'nin de adı gelmektedir.

Şamil Veliyev'in değerli **Füyûzat Edebî Mektebi** adlı kitabına önsöz yazan büyük edebiyatçı Kemâl Talıbzâde, haklı olarak şöyle yazmaktadır: "Bu monografi **Füyûzat**'tan Azerbaycan Halk Cumhuriyetine doğru yükselen, aynı zamanda onun

temelini oluşturan millî ve edebî hareketin tam bilimsel ve kuramsal tablosunu çizmekle bu inancı bir kez daha doğrulamaktadır."²

"Pantürkizm sınırlarından dışarıya ilk adımı atan kişinin Azerî Ali Bey Hüseyinzâde olması bir rastlantı değildir. Petersburg'da tıp öğrenimi gördüğü sıralarda öncüsü olan Gaspıralı gibi o da panslâvizmden etkilenmiştir. Bu etki altında Türk halkına bir mesaj vermek üzere 1889'da İstanbul'a gider. Osmanlılar daha Türkçülük anlayışına yabancı olduklarında, bu sadece Rusya'dan gidenlerin üzerinde durduğu bir düşünceydi; fakat bu tür düşünceleri izlemek devletin resmî görüşüne aykırıydı."³

Bu düşünceyi dile getiren T. Swietochovski de Ali Bey Hüseyinzâde'nin farklı bir ülkü sahibi, ideolog olduğunu vurgular.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Ali bey Hüseyinzâde'nin sanatına yeni bir bakış şekli ortaya çıktı. A. Hakverdiyev, A. Şâik, C. Handan, M. Câfer, M. İbrahimov, K. Tâlibzâde, A. Mirahmedov, B. Nebiyev, F. Hüseyinov, Y. Garayev, E. Saraçlı, H. Mehmedov, I. Ağayev, O. Mehmedova, H. İsrailov, K. Aliyev, N. Şemsizâde, V. Guliyev, İ. Habipbeyli, V. Nebiyev, A. Mehmedov, Ş. Veliyev, K. N. Nerimanoğlu, A. Aliyeva (Kengerli), R. Mirza, N. Caferov, A. Halilov, S. Mehmedov, H. İbrahimli, A. Topalova v.b tarafından yapılmış araştırmalar Ali Bey Hüseyinzâde bilimi şeklinde de tanımlanabilir.

Yurt dışı araştırmacılarından Türk bilim adamları Ali Haydar Bayat, Bilge Ercilâsun ve Amerikalı Doğu bilimleri uzmanı T. Swietochowski isimlerinin özellikle belirtilmesi gerekir.

Yıllarca Ali Bey Hüseyinzâde'nin eserlerini özellikle inceleyerek öğrenen Ali Haydar Bayat'ın **Hüseyinzâde Ali Bey** adlı 400 sayfadan oluşan monografisi dikkate değerdir.⁴

Konuyla ilgili olarak değinilecek teorik, metine dayalı kaynaklar arasında bu alanda daha çok emek vererek Ali Bey Hüseyinzâde'nin 4 kitabını yayınlayan, orijinal araştırmalar yapan Ofelya Bayramova'nın, ayrıca adı geçen kitaplara önsöz

yazan A. Mirahmedov'un ve Y. Garayev'in isimlerini de vurgulamak isteriz.⁵

Füyûzat üzerine yeni metodolojik yönde geniş ve derin bir araştırma yapmış olan Ş. Veliyev'in bu konudaki monografik eseri de önemli çalışmalar arasında yer almaktadır.⁶

Hazırladığımız bu makalede amacımız, Ali Bey Hüseyinzâde'nin sanatının öğrenilmesi yönünde ayrıntılı bir bilgi vermek değildir; ancak Ali Bey Hüseyinzâde'nin eserlerine değişik bakış açılarının nedenleri ve özellikle de Ali Bey'in Avrupa edebiyatı hakkındaki görüşlerini sergileyen çeşitli araştırmaları üzerinde kısaca da olsa durmak, bazı konulara ışık tutmak gerekmektedir. N. Ceferov'un edebî mirasımızın öğrenilmesi için metodolojik yönden önemli olan aşağıdaki bilimsel düşüncesi önemlidir:

“Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı, çağdaş dünya ile ilişkilerinin kurulup geliştirildiği bu dönemde, Azerbaycan Bilimleri alanının ekonomik, sosyolojik ve politik yönlerinin daha çok dikkat çekmesi, gelenek sorunlarının unutulması anlamına gelmez. Azerbaycan bilimlerinin araştırma sınırları genişlemekte, sorunları sosyal deneyimin şartları ile daha çok bağdaşmakta ve çözümlene yöntemleri de gelişerek zenginleşmektedir. Sonuçta geleneksel sorunlara bakış şeklinin tekniği de gelişim göstermektedir.”⁷

Ali Bey Hüseyinzâde sanatına tek taraflı ve düşmanca bakış şekli geçen yüzyılın 80'li yıllarından itibaren bilimsel, teorik, ideolojik eserlerde geniş yer tutmuştur. Bunun nedeni kuşkusuz ki Sovyet ideolojisi sistemi ve Marksizm-Leninizm ülküsüydü.

İçerik olarak birbirine tamamen zıt olan Ali Bey Hüseyinzâde görüş sistemi ve Sovyet komünist sisteminin ideolojisini uzlaştırmak, onlar arasında uzlaşmayı sağlayacak ortak yön bulmak imkânsızdır.

28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu tarafından ele geçirilen Azerbaycan'da hüküm sürmeye başlayan Sovyet ideolojisinin Ali Bey Hüseyinzâde'ye düşmanca, tek taraflı bakış şekli 80'li yılların sonuna dek devam etmiştir.

Ali Bey Hüseyinzâde'ye tamamen tarafsız yaklaşım ise 1991'de Azerbaycan bağımsızlığına yeniden kavuştuktan sonra başlamıştır.

Böyle karmaşık ve çelişkili araştırmalar, inceleme yöntemi, hiç kuşkusuz Marksist-Leninist edebiyat bilimiyle, çağın ideolojik yönüyle ilgiliydi. Biz bu hususta ayrı ayrı kişileri, bilimsel kuruluşları suçlamak niyetinde değiliz. Ağır Sovyet rejimi, Stalin'in ceza, takip ve denetim sistemiyle ülkede tarafsız araştırmaların yapılmasının imkânsız hâle getirildiği herkesçe bilinmektedir.

Kaynakları bilme ve göstermenin, o düşünce ve maneviyatı imâ ve alıntılarla üstü kapalı şekilde ifade etmenin (Aziz Mirahmedov, Kemâl Talıbzâde) yanı sıra sırf ideolojik görüntüden yola çıkma (A.Nâzım, A. Sâdık, G. Mustafayev, İ. Rüstemov v.b) eğilimleri baş gösterdiği gibi, kaynakları bilmeden o dönemi, o dönemin A. Hüseyinzâde dahil büyük insanlarını da damgalayan, aşağılayan ve değişik şekilde gösteren yazılar yaygınlık kazanmıştı. Biz bunların üzerinde ayrıntısıyla durmadan bazı araştırmaların ışığı altında A. Hüseyinzâde'nin edebî ve fikrî kişiliğini değişik bakış şekilleri ile gözden geçirelim.

Devrim ve Kültür dergisinin sayfalarında A. Sâdık'ın, A. Nâzım'ın makalelerinde Pantürkizm ile suçlanan A. Hüseyinzâde, Z.V. Togan, A. Ağaoğlu, M. E. Resulzâde, A. Gubaydullin, M. H. Baharlı, B. Çobanzâde v.b millî ruhlu aydınlar, bilginler, gurbette yaşamak zorunda kalan fikir adamları sert bir şekilde aşağılanıyor, hakarete uğruyor ve onlarla ilgili şöyle yargısız infaz yapılıyordu: “İfşa etmeli ve onların her çıkışında ölüm darbesi indirilmeli”⁸

Bazen Ali Bey Hüseyinzâde tamamen alâkasız olarak gelişigüzel eleştiri ve aşağılanmalara hedef olmuştur. Örneğin, Azerbaycan'ın düz yazı ve tiyatro yazarı olarak görülen A. Hakverdiyev “Azerbaycan'da Tiyatro” adlı yazısında alâkası olmadığı halde kendi inceleme konusunu bir yana bırakarak aşağıdaki sözleri yazmayı bir borç biliyor:

“1905 devrimi her türden olan gazete, dergi ve kitap basılabilmesi için olanak sağladı. Bundan yararlanan Osmanlı Pantürkistleri Bakû'ye üç gazeteci; Ali Bey Hüseyinzâde, Ahmet Kemâl (Yeni

Füyûzat'ın baş editörü) ve Sabribeyzâde Halit Hürrem'i (**Şelâle** dergisinin baş editörü, S.G.) gönderdiler. Bu gazetecilerin yönetimi altında hemen hemen tüm genç yazarları etrafında toplayan **Füyûzat**, **Şelâle** adlı dergiler çıkarılmaya başlandı. Yalnızca az sayıda yazardan oluşan bir grup **Molla Nasreddin** dergisi etrafında toplanarak Azericeyi Osmanlılaştıranlarla açık ve sert şekilde mücadele etmekteydi. Bu mücadeleye rağmen Osmanlıca propagandası yapanlar kendilerinden sonra çok kötü bir yol bıraktılar ki bizim genç yazarlar şimdi bile ondan yakalarını tamamen kurtaramamışlardır.

Pantürkizm propagandası yapanlar, öğretmen ve profesör kimliğine bürünerek Azerbaycan'da, Sovyet döneminde de ortaya çıktılar; fakat kısa zamanda Azerbaycan'ın dil ve edebiyatının yakasını bırakarak kendi vatanlarına dönmek zorunda kaldılar.⁹

Filozof G. Mustafayev, 20. yüzyılın başında Azerbaycan'da İslâm ideolojisi ile ilgili monografisinde A. Hüseyinzâde ve A. Ağaoğlu'nun çalışmaları üzerinde de geniş ölçüde durmuştur.¹⁰

Kitap, Marksizm-Leninizm, bilimsel ateizm tarihi ve teorisi açısından yazıldığı için oradaki "Zenkovskiler ve Mehmetzâdeler (Mirza Bela Mehmetzâde kastediliyor-S.G), Azerbaycan'da 20.yüzyılın başlarındaki İslâmcılığı, Türkçülüğü ve onların propagandasını yapanların Ahmet Beylerin, Hüseyinzâdelerin, Topçubaşların faaliyetini renkli bir şekilde yansıtıyor."¹¹

Yazar, A. Hüseyinzâde'nin, A. Ağaoğlu'nun, A. Topçubaşı'nın mükemmel eğitim ve derin bilgilerini inkâr etmiyor; fakat, onların "Azerbaycan kapitalistlerinin ve ağalarının sınıfsal ideologu" olmalarını, gerici ve devrim aleyhinde çalışmalar yapmalarını sert bir şekilde eleştiriyor.

A. Hüseyinzâde'nin **Füyûzat** ve **Hayat**'ta yayınlanmış olan makalelerinin içeriğine, amacına, felsefesine açıklık getirmeksizin alıntılar yaparak aşığılama ve iftiralar yağdıran yazar, "A. Ağaoğlu, A. Hüseyinzâde, A. Topçubaşı, İ. Gaspıralı, A. İbrahimov ve başka bu tipte olan milliyetçilerin, propagandasını yaptıkları "Müslüman Türk

milliyetçiliği, Pantürkizm ya da Panislâmizmin eş anlamlısı olarak görülebilir." diyor.

A. Hüseyinzâde ve onun ülkü arkadaşlarını ırkçı, şovenist, tutucu, feodal-klerikal, gerici olarak tanıtan G. Mustafayev eleştirmek istediklerine dair bir tek bilimsel, çözümleyici sözcük bulamıyor. Bayağı, ideolojik çözümlemenin bariz örneklerinden birisi olan bu eserde Azerbaycan maarifçiliği, sahtekârlıkla bölünüyor, cepheleştiriliyor, damga vurmakla Sovyet bilimsel ateist görüş sistemine hak veriliyor.

Kuşkusuz ki G. Mustafayev'in, ayrıca filozof İ. Rüstemov'un¹² ilk kaynaklara başvurması, onlardan doğrudan örnekler sunması takdir edilecek bir durumdur.

A. Hüseyinzâde'ye yüzeysel ve tek taraflı bakış tarzıysa temelden yanlıştır dahası zaman ve tarih tarafından reddedilen Sovyet ideolojik konjonktürünün tipik örneklerinden birisidir. **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**'nin 10. cildinde, "A. Hüseyinzâde" başlıklı yazıda şöyle denilmektedir: "O (A. Hüseyinzâde- S. G), Azerbaycan'ın ve Azerbaycan edebiyatının bağımsızlığını inkar ediyordu. Azerbaycan'ın ilerici yazar ve aydınları A. Hüseyinzâde'nin gerici görüşleri aleyhinde sürekli mücadele vermişlerdir."¹³

Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Edebiyat Tarihi adlı kitaplarda A. Hüseyinzâde ve onun meslektaşlarına yanlış bakış tarzı, bayağı ideolojik yaklaşım açıkça görülüyor.¹⁴

Yerli yersiz büyük demokrat yazar Celil Mehmetkuluzâde ile kıyaslanan, iki kutup-şer ve hayırın başlangıcı olarak tanıtılan bu iki dâhi yazar, maarifçi, fikir ve sanat adamı zahîrî bir biçimde karşılaştırılmış, **Füyûzat- Molla Nasreddin** ikiliği edebiyat bilimi, tarih ve yazı dili gibi bilimlerin başlıca karşıtlığı olarak ortaya çıkarılmıştı ki bu ideolojik buzları da eritebilmek kolay değildi.

Mir Celâl ve Feridun Hüseyinov'un o dönemin ideolojik koşullarını yansıtan aşığıdaki düşüncelerinde sert bir şekilde karşılaştırma ve aşığılama tutumunun yanı sıra Ali Bey'in dünya

edebiyatı üzerine görüşleri ve ilgisi de şu şekilde sergilenmekteydi:

“**Füyûzat** dergisi de **Hayat** gazetesi gibi devrim karşıtı Pantürkist, Panislâmist ve kozmopolit bir yayın organıydı. Derginin aşağı yukarı her sayısında İslâm propagandası yapan yazılar yer alıyor, ‘kutsal yerlerin’, Osmanlı paşaları, yazar ve şairlerinin fotoğrafları yayınlanıyordu. Azerbaycan hayatı ise yok denecek kadardı. **Hayat** ve **Füyûzat Eğilimi** adlı başmakalede de ‘sanat için sanat’ görüşü gerçekçi edebiyatla karşılaştırılıyordu.

Ali Bey Hüseyinzâde, Hasan Sabri Ayvazov ve başkalarının **Füyûzat**’ta yayınlanan eserlerinde Azerbaycan halkının özgün edebiyatı, kültürü, dili ve bağımsız geleceği inkâr ediliyordu. **Füyûzat** dergisinin, Rus ve dünya edebiyatının klâsik yazarlarından L. Tolstoy; Goethe, Shakespeare, Viktor Hugo, Byron; Azerbaycan klâsik yazarlarından ise M. Fuzulî, A. Bakûhanov hakkında yazılara da yer ayırdığı, onları kendi ideolojik doğrultusuna uygun olarak değerlendirdiği doğru; fakat dergide başlıca yeri Osmanlı edebiyatından örnekler tutuyordu.”¹⁵

“Bir Osmanlı Türk’ü gibi yaşadı, bir Müslüman gibi öldü” (Mir Celal) düşüncesi, hiç kuşkusuz ki içinde bulunduğu dönemin vurmuş olduğu bir damga gibi tekrar ediliyor. “Edebî bölücülük olarak yorumlanan çoğulculuk ve değişik edebî-estetik yaklaşımlar, o dönemin büyük bilim adamlarına karşı sert, reddedici türden görüşler öne sürmeye haklı kılmaz.”

Büyük edebiyatçı, akademisyen Kemâl Talıpzâde, “20. yüzyıl Azerbaycan eleştirisi” adlı değerli monografisinde 20. yüzyıl Azerbaycan edebî eleştirisinin tarihi kökenlerini araştırmış, sözü geçen yüzyılda edebiyat eleştirisinin tutumunu yorumlamış, 1905-1907 yılları arasında edebiyat eleştirisinin akımlarını o dönemin ideolojisine uygun olarak üç bölümde geniş ölçüde incelemiştir:

1. Demokrat eleştirisi
2. Burjuva eleştirisi
3. Marksist eleştirisi¹⁶

“Burjuva eleştirisi” bölümünde A. Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzâde, Ali Merdan Topçubaşı gibi fikir adamları, yazarlar da çözümleme süzgecinden geçirilmiştir. Yazar, “burjuva eleştirisinin lideri ve esin kaynağı” olarak tanıttığı A. Hüseyinzâde’yi, **Füyûzat** dergisinde ve **Hayat** gazetesinde yayınlanmış olan yazılarından dolayı “idealist”, “burjuva teorisyeni”, “sembolist”, “dekadan” olarak el alsada, onu büyük edebiyatçı, filozof olarak tanıtmaktan da korkmuyor. Bu gizli “sevgi”, “itibar” sönmek üzere olan alev gibi külün altında saklanmıştır. Amansız rejimin yarattığı ortam, başının üstünde Demokles’in kılıcı gibi duran Marksist-Leninci ideolojinin arkasındaki **KGB** (Devlet Güvenlik Teşkilatı) dehşetleri ve Marksist-Leninci gerici topluluk ne olursa olsun A. Hüseyinzâde’yi, ayrıca A. Ağaoğlu’nu, A. Topçubaşı’nı tarafsız olarak ele almaya izin vermezdi. Tarafsız yaklaşım ve gerçeklerin gün ışığına çıkarılması Marksizm-Leninizm’in ifşası demektir.¹⁷

Aynı şeyi o dönemin değerli araştırmacısı Aziz Mirahmedov hakkında da söyleyebiliriz. Birçok makale ve kitaplarda A. Hüseyinzâde konusuna değinen, o dönemin basınına ilk kaynaklara dayanarak tekstolojik profesyonellekle inceleyen ve tanıtan değerli bilgin, çağın moda olan “efekt”lerinden tam olarak kaçınmasa da insaf ve vicdan çerçevesinde araştırma yapmaya özen göstermiş ve yapılan hatalara ilişkin içten itiraflarını merkezi basında dile getirmiştir.

Bu değerli bilim adamlarının devamcılarının⁸⁰. Mehmedli, A. Saraçlı, H. Mehmedov, N. Şemsizâde. Ş. Veliyev, V. Guliyev, R. Mirzâ, İ. Habibbeyli, R. Z. Handan v.b) tarafsız araştırmaları, Ali Bey Hüseyinzâde’nin yazılarına kazandırdıkları bilimsel ve tarihi aklanma, ışığını ve kaynağını bu bilim adamlarının sohbetlerinden, satır arası notlarından alır.

Değerli yazar ve eleştirmen Elçin’in teşebbüsü ve düzenlemesi ile yayınlanan ve çok önemli olan **Düşüncenin Kervanı** adlı kitapta o döneme kadar yasak sayılan iki konuyu, A “B. Hüseyinzâde ve A.

Ağaoğlu”¹⁸ konularını, A. Mirahmedov kaleme almıştır.

Kitap için önsöz yazar Elçin, biraz ölçülü, açık ve içten bir şekilde şöyle yazmaktadır: “A. Hüseyinzâde A. Ağaoğlu gibi çelişkili yazı hayatı olan ve Azerbaycan sosyal fikir tarihinde belirgin iz bırakmış kişilerin eserleri, özel ve düzgün dahası bilimsel açıdan ölçülü araştırma gerektiriyor. Çeşitli monografilerde, makalelerde, bildirilerde üç-dört cümle ve aynı ifadelerle onları eleştirmek ve bununla da tamamladığını sayarak onları göz ardı etmek kolaydır, ama tabii ki bilimsel yöntem değildir.

Bugün Azerbaycan sosyal fikri öyle bir düzeye ulaşmıştır ki Ali Bey Hüseyinzâde, A. Ağaoğlu gibi bilim adamlarının eserleri göz ardı edilmemelidir, aksine onların dünya görüşleri ve faaliyetlerindeki çelişkiler incelenmeli, tarafsız eleştiri ve takdirini bulunmalıdır.¹⁹

Bu kitaplar arasında **Ali Bey Hüseyinzâde** adlı etüdü bilimsel düzeyinin yanı sıra güncelliği ile de seçkindir. Ali Bey Hüseyinzâde’nin hayatından, eserlerinden ayrıntılı olarak bahseden yazar, ilgi çekici etüdünü öğüt verici bir cümle ile bitirir: “1940 yılında İstanbul’da vefat eden Ali Bey Hüseyinzâde’nin hayat yolu böyledir. Dolambaçlı, taşlı kesekli, inişli çıkışlı, yorucu! Uzun yılların düşünce, tereddüt, aldaniş ve üzüntüsünden sonra karanlıktan ışığa doğru yönelen, fakat yarıda kalan bir yol!”²⁰

12 Şubat 1992’de Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra gazeteci Elmira Ahandova’nın “Literaturnaya Gazeta” için Mirahmedov ile yaptığı röportajın başlığı şöyle: “Suçumu affettirmek istiyorum”. Ders alınması gereken bu röportajda A. Mirahmedov aslında kendisinin değil dönemin rejiminin suçunu affettirmek ister. Onun dile getirdiği çeşitli ilginç gerçekler o dönemin gerçek tablosunu çizmektedir.²¹

A. Mirahmedov şöyle der: “ Ve bu yüzden de edebiyat tarihini büsbütün başka şekilde yazdık, hatta klasik yazarlara bakış şeklini de değiştirdik. Büyük düşünür ve yazar olan Ali Bey Hüseyinzâde, halkın en “büyük düşmanlarından” birine çevrildi. Fakat

öyle bilim adamları da vardı ki hayatları pahasına olsa bile, bilimde gerçeği sonuna kadar korumaya gayret ettiler.”²²

Bize göre bu itiraf büyük bir adamının itirafıdır. Gerçekten de edebiyat tarihimizin “beyaz sayfa”larını okumada, okumak için kadro yetiştirmede bu değerli bilim adamı çok değer vermiştir.

Araştırmacı bilim adamı H. Mehmedov “Ali Bey Hüseyinzâde – Mirza Celil, **Füyûzat- Molla Nasreddin, Hayat- Molla Nasreddin** karşılaştırılmasını anlamsız bir sorun olarak değerlendirip şöyle yazmakta haklıdır: “**Molla Nasreddin**, bu eşsiz satirik yayın organı **Hayat**’la eş zamanlı olarak yayınlandığı beş ay boyunca aşağı yukarı her zaman Ali Bey Hüseyinzâde’nin ilgi alanındaydı. Doğrusu **Hayat**’ın sorunlarına bir **Molla Nasreddin** konusu daha eklendi.”²³

Aslında iki üslup, iki görüş, iki felsefe birbirine karşı değildir, birbirini bütünler ve bütün Azerbaycan ülküsünü, düşüncesini ifade eder.²⁴

Tanınmış, Amerikalı Azerbaycan Bilimleri uzmanı, Yakın Doğu ve Rusya tarihinin ünlü bilimcisi T. Swietochowski, makale ve kitaplarında Azerbaycan ve Türkiye siyasi tarihini, Azerbaycan’da ulusal kimlik ve Batı’ya yönelik fikir hayatını araştırırken defalarca Ali Bey Hüseyinzâde’nin eserlerine başvurmuştur.

Yazarın **Rusya ve Azerbaycan** isimli kitabında **Maarifçilik Hareketinden Siyasal Programlara Doğru** bölümü bu bakımdan özellikle değerlidir. Burada “aydınlar sınıfının yetişmesi ve Azerbaycan edebi sürecinin canlanması”, “Batı’nın meydan okumasına cevap: Panislamizm ve Pantürkizm-ideolojik uzlaşma; Azeri liberalizmi ve sosyalizmi” konuları geniş ölçüde yorumlanmıştır.²⁵

Çağının, ortamının evladı olan Ali Bey Hüseyinzâde, şüphesiz, aynı zamanda da bizim çağdaşımızdır.

Bağımsız ve demokratik Azerbaycan devletinin ideolojisi, edebiyatımızın çeşitli kuramsal soruları ile ilgili Ali Bey Hüseyinzâde’nin hesaba katılmayacağı bir konu neredeyse yok gibidir.

Bu büyük sorunlardan bir tanesi de Avrupalılaşıma, Azerbaycan edebiyatına Avrupa edebiyatının etkisi, genel olarak Azerbaycan-Avrupa edebiyatı ilişkileri sistemidir.

Eski Sovyet edebiyatı biliminde ve estetiğinde, başka yöntemle ve metodoloji ile kurulmuş edebiyatların karşılıklı etkisi ve ilişkileri artık değişmiştir. Özellikle Rus- Azerbaycan edebî ilişkileri üzerine bayağı sosyolojik yönde yapılan araştırmalara hemen hemen son verilmiş, edebî-estetik, bedîî-şiiirsel. Ayrıca beşerî-demokratik; özlü, sosyolojik, ideolojik çözümlemelere öncelik verilmiştir. İşte bu anlamda Ali Bey Hüseyinzâde'nin yazılarına açıklık getirme, daha derinlemesine çözümlenme yapma ön plana geçmiştir.

Çağdaş dönemde bağımsız demokratik Azerbaycan'ın Avrupa'ya uyum süreci, Avrupa konseyine üye devlet olarak üstlendiği görevler ve Avrupa Birliği'ne girme gibi stratejik hedef, sosyal bilimler için yeni yükümlülükler doğuruyor.

Bu şartlardan birisi de Azerbaycan'dan Avrupa'ya kapı açanların, edebî, bilimsel düşünce sahiplerinin bıraktıklarının yeni metodoloji, yeni bakış açısıyla öğrenilmesi, kavranmasıdır.

19. yüzyıldan başlayan ve önde gelen temsilcileri M F. Ahundov, H.B. Zerdabî, Mirzâ Kâzım Bey, S.A. Şirvanî, A. Hüseyinzâde, A. Ağaoglu, C. Mehmetkuluzâde, Ü. Hacıbeyli, A. Hakverdiyev, N.B. Vezirov, N. Nerimanov, M. E. Resulzâde, A. Toçubaşı olan maarifçi-demokrat mefkûre (ülkü) kuşağı Avrupa'nın manevî, bilimsel- teknik değerleri ile Azerbaycan-Doğu değerlerini bir araya getiren,yeni, bedîî-konseptual ve bilimsel-konseptual bir sistem oluşturmuşlardır.

Daha çok Rusya aracılığıyla gerçekleşen Avrupalılaşıma Kuşkusuz ki öncü nitelik taşımaktaydı. N. G. Çernişevski, N. A. Dobrolyubov, V. G. Belinski, A. S. Puşkin, L. N. Tolstoy, F. M. Dostoyevski, N. V. Gogol, İ. S. Turgenyev eserleri Azerbaycan maarifçiliği için değerli çağdaş bir ekol, Aynı zamanda Avrupa kültürüyle temas için deneyim köprüsü rolünü oynamıştır. Bu bakımdan demokratik Rus kültürünün, dünyaca ünlü Rus şiiirinin, düz

yazısının, eleştirisinin olumlu rolünü inkar etmek olanaksızdır.

Rus edebiyatının, genellikle Rus kültürünün dünyaya Avrupa'ya açılmada oynadığı olumlu rol de inkar edilemez. Ve bütün bu olumlu özellikler Rus imparatorluğunun sömürgeci niteliğinin, ideolojik sistemini inkar etmediği gibi Rus kültürünün bütün insanlık için genel olan önemini, Avrupa uygarlığına bir köprü olduğunu da inkar etmiyor.

Azerbaycan-Avrupa edebî ve kültürel ilişkilerinin, Avrupalılaşıma sürecinin sadece Rusya aracılığıyla gerçekleştiğini düşünmek yanlıştır. Türkiye aracılığıyla Avrupalılaşıma, Avrupa uygarlığı alanına girmenin önemini göz ardı etmek doğru değildir. Şinasî-Ziya Paşa-Namık Kemâl'in adıyla ilgi olan Tanzimat dönemi (1860-1895) Türkiye'de Avrupaî (Avrupa tarzında), Avrupa'ya dönük edebiyatın ortaya çıkma ve gelişme dönemidir.²⁶

Başlıca ilkeleri:

- Eski edebiyatı yıkmak, yerine sosyal hayatla, toplumla ilgili yeni ruhlı devrimci nitelikli çağdaş edebiyat (genellikle kültür, düşünce tarzı) getirmek;
- Basit halk diline dayalı edebiyat kurmak, bu edebiyat aracılığıyla sosyal-kültürel hayatı etkilemek, millî-manevî değerleri ön plâna alma;
- Millet sevgisi, vatan sevgisi, hürriyet, meşrutiyet ülkülerine ön ayak olmak bu ülkülerin geniş halk yığınları arasında yayılmasını sağlamak.

Temeli 1890'da atılmış olan Servet-i Fünûn dergisi ve aynı isimli edebî akım (T. Fikret, A. Mithat, A. Recâizâde, A. Hâmit, C. Şehabettin, H. Cahit v.b) Avrupa kültürüne uyumda önemli rol oynamıştır.²⁷

Gerek Tanzimat dönemi yazarlarının gerekse de Servet_i Fünûncuların Azerbaycan edebiyatı ve Azerbaycan edebiyatının da bu edebî-sosyal ekoller üzerindeki etkisi, genellikle karşılıklı etkilenme ile geçmiştir bu da başka bir ilgi çekici konudur. Bu

konunun bir yönü de Avrupa- Doğu, Avrupa- Türk edebî etkisi ve karşılıklı ilişki sorunlarıdır.

M.F. Ahundov ile başlayan çağdaş Azerbaycan edebiyatının özellikleri, edebî- estetik ilkeleri çok sayıdır. Bu ilkeler arasında, Avrupalılaşma, Avrupa kriterlerine uygun sanat ortaya koyma, Doğu-Batı kültürünün sentezi öncü niteliktedir.

Mirza Fethali'nin devrimci-demokratik görüş sistemi, yeni maarifçilik kriterleri Avrupa düşünce sistemi ile ilgilidir. Fakat Mirza Fethali için "Avrupalılaşmak, Doğu'nun manevi, Ekonomik değerlerinin inkarı değil, yeni zamana, yeni ortama uygun olarak doğrulanmasıdır. Skolastik Doğu'nun inkarı Asya'nın başlangıcının tamamen inkarı değildir."²⁸

Kuşkusu ki M.F. Ahundov Doğu'yu çıkmaza bunalıma, felâkete götüren her şeyi inkâr etmiş, fanatik düşünüş biçimine, boş inançlara karşı çıkmıştır.

M.F. Ahundov'un Avrupalılaşmak fikri devrimci nitelik taşır. İslâmî cehaletin, hurafenin tek alternatifi Avrupa düşüncesi, Avrupa bilimi, Avrupa teknolojisidir. Bu yol tek kurtuluş yoludur!

Doğu'yu yalnızca skolâstik olarak görmek tek yanlı bakış açısıdır. Kur'ân-ı Kerim'e, İslâm felsefesine, hatta M. Fuzulî'ye aşırı derecede tek yanlı yaklaşım, M. F. Ahundov'un görüş sisteminin en kuvvetli ve en zayıf yanıdır.

Kuvvetlidir; çünkü devrimcidir, keskindir.

Zayıftır; çünkü tek yanlıdır, birleştirici özelliklerden yoksundur.

Garip olan şu ki teoride bu kadar kesin olan Mirzâ Fethali, sanat deneyiminde birleştiricidir. M.F. Ahundov'un çağdaş Azerbaycan edebiyatının beşiği olan 6 komedisi- ünlü **Temsilat**, Doğu-Batı sanat değerinin sentezidir. "Aldanmış yıldızlar" adlı hikâyesi, en mükemmel Rönesans düz yazısından biçim ve içerik yönünden geri kalmadığı gibi aynı zamanda da klasik Doğu masal-destan-düz yazı, şiirsel sisteminin devamı niteliğindedir.

M.F. Ahundov'un Azerbaycan'ın fikir hayatına, sanat, bilim deneyimine serptiği tohumlar

Avrupa'ya, Avrupa kültürüne farklı bakış sistemi oluşturması tamamen doğal ve tarihsel bir süreçtir.

Bu bakımdan Rasim Mirzâ'nın aşağıdaki düşüncesine katılmamak elde değil: "Avrupa kültürüne bakış şeklinde farklı tutumlar, çoğulcu görüşler Azerbaycan kültürel ve sosyal ortamında esasen 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkar. Burada ilk önce Ali Bey Hüseyinzâde'nin her yönden sağlamlaşmış ve günümüze değin yaşamakta, yeniden kalkınmakta olan milli-kültürel gelişme anlayışını ve sözü geçen anlayışla Avrupalılaşmaya (çağdaşlaşmaya) kazandırılan anlamı da vurgulamak gerekir."²⁹

Gerçekten de Ali Bey Hüseyinzâde'nin "Batı Modeli" veya "Avrupalılaşmayı" ayrıca bir ilke olarak içine alan ideoloji sistemi, evrensel niteliği ile edebî-estetik alanda de kendisini doğruluyor.

Bu sistemin Mirza Fethali'den veya Cemâleddin Efgani'den gelen geleneksel ilkeleri ile Ali Bey Hüseyinzâde ile başlayan yenilikçilik ilkeleri mahiyet bakımından birleştirici, bütünleştirici nitelik taşıyor. Tabii ki söz konusu körü körüne birleşme değil daha çok çağla, mefkûre savaşıyla ilgili bölünmez sentezdir.

Ali Bey Hüseyinzâde'nin 19. yüzyılın sonundaki Avrupa'ya bakış şekliyle, 20. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarındaki Avrupalılaşma görüşü tabii ki aynı değildir.

Ali Bey'in sosyal ve siyasi anlayış sisteminin oluşmasının ve gelişmesinin doğrudan edebiyatla, basınla ilgili olması araştırma, çözümleme için zengin malzeme vermektedir.

Hem Çarlık Rusya'sı ortamında hem de siyasi mültecilik ortamında yaşayarak yazmak zorunda kalan Ali Bey Hüseyinzâde'nin talimi, çözümlemeli-teorik düşünceyle doğrulanan çok zengin deneyim ekolünden geldiği için tek parça, evrensel ve dinamiklidir.

Füyûzat dergisinin, **Hayat** gazetesinin sayfalarına, ayrı ayrı eser ve konuşmalara yansıyan, çözümleme için büyük ölçüde imkan sağlayan Ali Bey Hüseyinzâde sanatında Avrupa edebiyatına bakış şekli, Avrupa düşünce deneyiminin

benimsenmesi ve algılanması, Avrupa uygarlığına eleştirel yaklaşımın özü bu konunun geniş ve karmaşık olduğunu doğruluyor.

Günümüzde bile Avrupa'ya, Avrupa kurumlarına, Avrupa kültürüne bakış şeklinin tek açılı olmadığını göz önünde bulundurursak o zaman son iki yüzyıl boyunca sürmekte olan tartışmaların önemini anlamak zor olmaz.³⁰

Gerek sosyal ve siyasi bakımdan gerekse de kültürel- tarihî ve manevî-ahlâki bakımından Ali Bey Hüseyinzâde'nin ortaya koyduğu kısa ve çok anlamlı formül- "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Avrupalılaşmaktır".

Geçen yüzyılın başlarında olduğu gibi, günümüzde de diri, canlı ve hayatî olan bu sloganın (aslında anlayış sistemini) temeli daha 1906'da **Hayat**'ta atılmıştı: "Biz insanız: Mezhep ve kavmiyet insanlığı insaniyet hukukunu müdafaa ediniz. Mazlum olan sınıfları zalim sınıfların tecavüzünden azat etmeye çalışınız, müsavat-i tamme isteyiniz. Yersiz yurtsuz çiftçilerimize, köylülerimize yer, toprak talep ediniz. Fukara-i kasibemizin şerati taayyüşünü (yaşam şartlarını- çev.) tashihe (düzeltme- çev.) çalışınız."

"Biz Kafkaslılarız: Kafkasya ehlinin öz (kendi) umur-i idaresine (yönetme işi-çev.) kendisi bakabilmek için lâzım gelen muhtariyet (özerklik-çev.) talep ediniz.

Biz Müslüman'ız: Binaenaleyh (bundan dolayı-çev.) öz (kendi) akait-i diniyemize (dinimizin kurlarına-çev.), hürriyet-i vicdanımıza her ne lâzımsa onu isteyiniz, talep ediniz.

Biz Türküz: Dilimizin, lisanımızın terakkisine (gelişimine-çev.) mâni olan her nevi setlerin, duvarların yılmasına refolunmasına (ortadan kaldırılmasına- çev.) gayret ediniz."³¹

Görüşlerini yavaş yavaş geliştiren, yüreğinin sıcaklığıyla ısıtan Ali Bey Hüseyinzâde, ulusal kimlik bilinci ile Avrupa bilincinin, İslâmî değerler bilincinin sentezini tekrar tekrar incelemiş **Kaspi, İrsat, Terakki, Hakikât** ve tabii ki daha önceleri **Hayat** ve **Füyûzat**'ta yayınlanmış olan yazılarında, edebi ve sosyal, politik konuları ele alan makale ve

etütlerinde ortak değerleri savunmuş, Avrupa kültüründe "din ve kavmiyetlere değil tüm insanlığa özgü esas"ları ileriye kalkınmaya yönelten bilim adamlarının düşüncelerini, maarifçilik, aydınlatma anlayışını ön plâna almıştır. Batı'nın içinde erimek, Batı'ya tapmak, Avrupa tutkusu, aşağılık duyma gibi eğilimlere kesin olarak "hayır" demeyi başarmıştır.

Bu "hayır" sözcüğünü söyleyebilmenin yolu İslâmlaşmada varlığını sürdüren **Kur'an-ı Kerim** felsefesi, ahlâk, sosyal eşitlik ve manevî değerlerdir. Başka bir çözüm yolu ise Türk töresinde, Türk kimliğindedir. Türk devletçilik tarihinde, yazılı kaynaklarda ve folklorda korunan manevî servet, aile geleneği, yaşam tarzıdır.

Türklüğün kendine kapanmasını, töreden hukuka geçebilmesinin ayrıca İslâm'ın aşırı derecede siyasileşmesi sonucunda ortaya çıkan cehalet ve boş inançların ortadan kaldırılmasıysa sağlam Avrupalılaşmadır.

Bu dengeyi dâhice sağlayan Ali Bey Hüseyinzâde, Doğu'nun, Asya'nın kurtuluş yolunu başarılı bir şekilde bulmuştur.

Bu bakımdan Ali Bey Hüseyinzâde'nin **Füyûzat**'ın sayfalarında "İslâmlaşmak, Türkleşmek, Avrupalılaşmak" gayesine dayanarak ortaya koyduğu "Türk hissiyatı ile mütehassız (duygulanmış-çev.), İslâm diniyle mütedeyyin (inançlı- çev.) ve Avrupa medeniyet-i hazırasıyla mütemettin (kültürlü-çev.)" ülküsü ise Füyûzatçılık edebi ekolünün temelini atar. Ali Bey Hüseyinzâde'nin temsil ettiği **Hayat** gazetesi, özellikle **Füyûzat** dergisi Türkçülüğün sosyal, politik, edebî ve felsefî olayı olarak yükselir (O. Bayramlı).³²

Türk araştırmacı doktor İldeniz Kurtulan'ın "Azerbaycan bayrağını anlamlandıran üç başlıca etkenin ideologu Ali Bey Hüseyinzâde'dir" adlı makalesindeki bazı hususları vurgulamak, bu konuya açıklık getirmek bakımından ilgi çekiyor. Azerbaycan'ın mülteci demokrati Mirzâ Bala Mehmetzâde ile sıkı arkadaşlık bağları olan, Azerbaycan siyasi mülteciliğinin mücadele yolunu, ülküsünü iyi bilen yazar şöyle yazmaktadır: "1905 yılında Bakû'de çıkarılan **Hayat** gazetesinde

yayınlanmış olan makalesinde Azerbaycanlıların Türk olduklarını ve çağdaş Batı kültürünü kabullenmek istediklerini ileri süren Ali Bey Hüseyinzâde, üç etkenden oluşan formül ileri sürmüştür: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Avrupalılaşmak. Bu sloganı “Türk kanlı, İslam imanlı, Avrupa kıyafetli” şeklinde ifade edilmiş varyantı da vardır. Sonralar Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muasırlaşmak” şeklini alan bu temel prensibi hakkında Yusuf Bey Akçura **Türk Ocakları**’nın 1928’de basılan **Türk Eli** dergisinde şu satırlar yazılmıştı:

“Ali Bey’in bu üç etkenden oluşan formülü iyi bulunmuş uğurlu esaslardandır. Bu esaslar, Türk dünyasının her tarafına yayılmış, özellikle meşrutiyetten sonra İstanbul’da çok işlenmiştir. Örneğin; Ziya Gökâlp “Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muasırlaşmak” konusunda çok yazılar yazdı.”³⁵

Bu notlar, Ali Haydar Bayat’ın araştırmaları, T. Swietochowski v.b incelemeleri Azerbaycan bilim adamlarının (K. Talıpzâde, Y. Garayev, A. Mirahmedov, O. Mehmetli, R. Z. Handan, H. Mehmedov, Ş. Veliyev, V. Guluyev v.b) yalnızca Azerbaycan’ın değil aynı zamanda Türkiye’nin, aslında bütün Doğu’nun sosyal, siyasî, edebî-bedîi fikri üzerine güçlü etki yapan Ali Bey Hüseyinzâde’nin, kendi bağımsızlığı yolunda mücadele eden milletlere tam bir anlayış sistemi hediye etmiş olduğu hakkında görüşlerini doğrular.

Türk dünyasının büyük fikir adamı- “dilde, fikirde, işte birlik!” ilkesinin kurucusu olan İsmail Bey Gaspıralı daha 1906’da **Tercüman**’da Ali Bey Hüseyinzâde’ye hitaben şöyle yazıyordu: “Yirmi beş seneden beri bu meslek için arkadaş bekliyordum. Bunun için **Hayat**’ın vücudu bana büyük teselli oldu.”³⁴

“Türkçülüğün babası” olarak bilinen ve herkesçe kabul edilen Ali Bey Hüseyinzâde ile 1894’teki görüşmesinden çok etkilenen Ziya Gökâlp, ayrıca İ. Gaspıralı, A. İbrahimov, Y. Akçura, S. G. Aerin, A. Ağaoğlu, A. Toçubaşı Ali Bey Hüseyinzâde ekolünden şu veye bu şekilde

faydalanan, ona manevi bakımdan destek olan büyük fikir adamlarıdır.

Çarlık Rusya’sında yapılan Türk kongreleri, Bakû’de, Tiflis’te, Kazan’da, İstanbul’da yayınlanan gazete ve dergilerde uzun yıllar süren faydalı iş birliği, Bakû’deki I.Türkoloji Kurultayı (1926), büyük siyasî, bilimsel,edebî ekol olarak bu ideologları, adı geçen veya geçmeyen bilim ve sanat adamlarını bir araya getiriyor.³⁵

Sırf bu düşünce, mücadele bakımından Ali Bey Hüseyinzâde’nin Avrupa edebiyatına bakış şeklini, Avrupalılaşma görüşünün etki alanı, önemi ve onun günümüz için de çok önemli olan tarihi değerini öğrenmeye, bütün yönleri ve derinliği ile incelemeye büyük değer verenlere hak vermemek mümkün değildir.

Uyarılığın Doğu’dan Batı’ya götürüldüğünü ve iyi bilinen “Güneş Doğu’dan doğar” ifadesindeki felsefi gerçeği derinlemesine duyan ve esas alan Ali Bey Hüseyinzâde, doğu’nun sırf teknoloji uygarlığı bakımından geriliğini, çağın ihtiyaçlarını karşılayamamasını, laik eğitim, laik devlet, demokratik düşünce süreçlerinden çok geride kaldığını anlıyor ve bunlar olmadan sosyal gelişmenin mümkün olmadığını, yeni kültür tipinin doğabileceğini düşünemiyordu. Yalnız bir fikir adamı olarak Ali Bey, Avrupa uygarlığının çökmesinin de kaçınılmaz olduğu görüyor ve sosyal kuralları, gerçekleri bilmeden kültür stratejisi ortaya koymanın mümkün olmadığını biliyordu.

Ali Bey Hüseyinzâde’nin yalnızca Batı edebiyatına bakış şeklini değil, aynı zamanda edebiyata, kendi çağdaşlarına yaklaşımını anlamak bakımından çok büyük önemi olan Azerbaycan Edebiyatı Cemiyeti’nin 5 Mart 1926’da Bakû’de toplanan muhteşem toplantısında verdiği ve daha sonara lütfen yazarak adı geçen Cemiyet’e sunduğu söylevinin metnini olduğu gibi aktarmayı zorunlu buluyoruz.

“Bundan 20 yıl önce burada çalıştığım zaman edebiyatımızın geri kaldığını şuna ithaf etmişim ki bir parça aşk olarak hep Doğu eserine itihaz ediyoruz (sayıyoruz-çev.), daima Doğu’ya teveccüh

ediyoruz (yöneliyoruz- çev.) bundan dolayı Batı'ya yönelme gerekliliğine kail oldum (inandım-çev.). Ben ne edip ne şair idim, fakat Batı eserini numune ittihaz ederek gösterebilirdim ki bu yolda biraz çalıştım. Ağaç eğri idi aks cihetine ikmalî lâzım idi ki düzelsin, vakıa ağaç düzeldi fakat bir de yükselmesi icap ederdi. Hata ederek zannetmişim ki doğrudan yüksek şeylere müracaat etmek kâfidir. Hayır! Evvela aşağılara inmek lâzımdı. Bunu benden sonrakiler yaptılar. Bir gün sokakta bir çocuk gördüm, topla yonuyordu, topu yukarı attıkça top geri dönüp aşağı düşüyordu. Fakat topu evvela yere vurdukça top akabinde yükseliyordu. Esatirden meşhur bir hikâyeyi hatırladım:

Bir pehlivan, esatiri bir pehlivan diğer pehlivanlarla güreştikçe bunlar onun arkasını daima yere getiriyorlardı. Fakat yenemiyorlardı ve nihayet kendileri mağlup olup telef oluyorlardı. O pehlivanla güreşmeye hazırlanan yeni bir pehlivan bu hâl hikmetini bir hekime sordu, hekim dedi ki: o pehlivanın anasıdır, ayasıdır arkası yere geldikçe yerden kuvvet buluyor ve rakibini çekiyor. Onu yenebilmek için onun ayaklarını yerden kesmeli, sonra da havaya kaldırıp havada boğmalıdır! Ve hakikaten pehlivan ayakları yerden kesilince telef olup gitti.

Edebiyatta böyledir. Halka inmedikçe yükselmez. Evvelâ halka, köylüye, işçiye ve velhasıl büyük kitleye kadar inmeli; sonra bunlarla beraber yükselmeye çalışmalıdır. Büyük edipler, büyük âlimler ve hekimler çoğunun içinden çıkabilir. Yoksa tek tük yükselme, burjuvanın, aristokrasinin içinden yetişmez. Bütün millet en aşağı tabakaya kadar umumiyetiyle yükselmeli ki içinden edipler, şairler, sanatkarlar ve büyük büyük millet hadimleri çıksın!"³⁶

Ali Bey Hüseyinzâde'nin büyük düşünürlere özgü bu itirafının yazarın Batı uygarlığı, Avrupa edebiyatı ve maneviyatı anlayışını derinlemesine algılamaya, onun kültürel görüşlerinin önemini aydınlatmaya, Doğu-Batı uygarlıklarının zıtlıklarını ve diyalogunu kavramaya yol açacak çok geniş araştırmaların konusu olabileceği görüşündeyiz.

Notlar

- 1) Y. Garayev, **Tarih:Yakundan ve Uzaktan**, Bakû, 1996, s. 228.
- 2) Bkz: K. Talıbzâde, **Füyûzat'dan Azerbaycan Halk Cumhuriyetine Doğru** (Ş.Veliyev'in, "Füyûzat" Edebi Mektebi isimli eserine yazılmış önsöz), Bakû, 1999, s. 4.
- 3) T.Swietochowski, Ankara, 1988, s. 52.
- 4) Ali Haydar Bayat, **Hüseyinzade Ali Bey**, Ankara, 1998.
- 5) Bkz:E. Hüseyinzade, **Siyaseti-füruset** (derleyen, giriş ve açıklama yazar O. Bayramova), yine onun, **Kırmızı Karanlıklar İçinde Yeşil Işıklar** (derleyen, transliterasyon, giriş ve açıklama yazar O. Bayramova; önsöz, "Eli Bey'in irsi ve varisleri", yazar Y. Garayev), Bakû, 1996;yine onun **Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir** (derleyen, transliterasyon, giriş ve açıklama yazar O. Bayramova; önsöz "Türkiye'de Xidmet Nümunesi" yazar A.Mirehmedov, Bakû, 1997; E. Hüseyinzade, **Qerbin İki Destanında Türk** (derleyen, transliterasyon, giriş ve açıklama yazar O. Bayramlı; editörden "Heqiqetin Böyüğünü Deyen Senet Eseri" A. Mirahmedov'un yazdığı önsöz "Şerqin ve Eli Bey'in 4 destanında Türk"), Bakû, 1998.
- 6) Ş. Veliyev, **"Füyuzat" Edebi Mektebi**, Bakû, 1999.
- 7) N. Ceferov, **Azerbaycanşünaslığa Giriş**, Bakû, 2002, s. 9.
- 8) Bkz: A. Sadık, **Tarih Sahnesinde Müsavatizm, Pantürkizm ve Çürük Liberalizm Aleyhine.**(İnkılap ve Medeniyet), 1931, No:5, 11-12; A.Nâzım, **Türk Edebiyatşünaslığında Pantürkizm ve Kemalizm Aleyhine** (İnkılap ve Medeniyet), 1931, No:3-4.
- 9) Hakverdiyev, **Seçilmiş Eserleri**, II. cilt , Bakû, 1957, s. 402
- 10) Bkz: G. Mustafayev, **XX.Asrın Evvellerinde Azerbaycan'da İslam İdeologyası ve Onun Tenkidi**, Bakû, 1978
- 11) Bkz: G. Mustafayev, a.g.e: s. 402.
- 12) Bkz: İ. Rüstemov, **XX. Asrın Evvellerinde Azerbaycan'da Tabii-Elmi ve Felsefi Fikrin Vehdeti**, Bakû, 1992.

- ¹³ **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, X.cilt, Bakû, 1987, s. 282-283,
- ¹⁴ Bkz: **Azerbaycan Tarihi**, II. Cilt, Bakû, 1964; **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, II.cilt, Bakû. 1960
- ¹⁵ Mir Celal, Feridun Hüseyinov, **XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı**, Bakû, 1982, s. 65-66
- ¹⁶ Bkz: K. Talipzâde, **XX. Asır Azerbaycan Tenkidi**, 1996.
- ¹⁷ Bkz: **XX. Asrın Evvellerinde Edebi Hareket, Tenkidi Realizm**, Muhammed Hadi, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, II. Cilt, 513-560;763-829; Fikrin Karvanı, Bakû.
- ¹⁸ “Fikrin Karvanı” (Görkemli Azerbaycan Tenkidçi ve Edebiyatsünasları), (derleyen, redaktör ve önsöz yazarı: Elçin), Bakû, 1984.
- ¹⁹ **Aynı eser**, s. 64-79
- ²⁰ **Aynı eser**, s. 79
- ²¹ Bkz: Literaturnaya Gazeta, 12 Şubat 1992 (çeviren: edebiyat qezeti, 21 Şubat 1992)
- ²² **Aynı eser**,
- ²³ X. Memmedov, Ali Bey Hüseyinzâde, “Molla Nasreddin” Dergisi Hakkında, **Edebiyat Gezeti**, 3 Mayıs 1991.
- ²⁴ Ayrıntılı olarak bkz: Ş.V. Aliyev, “Füyûzat” **Edebi Mektebi**, Bakû, 1999.
- ²⁵ Bkz: Tadenz Swietochowski, **Rusya ve Azerbaycan Serhedyanı Bölge ve Geçit Dövründe** (İngilizce’den Azerice’ye çeviri), Bakû, 2000, s. 25-51.
- ²⁶ Bu konuda bkz.: N. S. Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, II.c., s. 990- 1078
- ²⁷ Bkz.: N.S. Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, II.c., s.1066-1090; Ş. V. Eliyev, **Gösterilen Eseri**, S. 43-152
- ²⁸ K. V. Nerimanoğlu, M.F. Ahunzâde, “Avrupa’ya Kapı Açanlar” sırasından), III. Sektör, No: 3, s. 30-33
- ²⁹ R. Mirza, **Türkçülüğün Babası (Ali Bey Hüseyinzâde’nin Fikir Dünyası)**, Bakû, 2000, s. 95.
- ³⁰ Bunun üzerine bkz.: Edvard Sait, **Oryantalizm (Sömürgeciliğin Keşif Kolu)**, İstanbul, 1991; T. Bacinoğlu, A. Bacinoğlu, **Modern Alman Oryantalizmi**, Ankara, 2001; T. Topur. **Dünya ve Türkiye-AB-Kıbrıs Üçgeni**. Ankara, 2002; Samuel T. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Ankara, 2001.
- ³¹ **Hayat Gazetesi**. 2 Haziran 1906
- ³² Bkz.: O. Bayramlı, “A.B. Hüseyinzâde’nin Hayatı ve Türkçülük Faaliyeti”, **Kırmızı Karanlıklar İçinde Yeşil Işıklar**, Bakû, 1996, s. 29.
- ³³ Bkz.: Doktor İldeniz Kurtulan, Azerbaycan Bayrağını Manâlandıran Üç Ümidi Amilin İdeologu Ali Bey Hüseyinzâde’dir, **Edebiyat Gazetesi**, 12 Haziran 1992.
- ³⁴ Bkz.: X.Memmedov, İ. Kasprinski’nin A. Hüseyinzâde’ye “Açık Mektubu”na, **Edebiyat Gazetesi**, 17 Haziran 1992
- ³⁵ Bu konuda bkz.: Doktor Necip Hablemitoğlu, **Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri (1905-1917)**, Ankara, 1997; Doktor Sebahattin Şimşir, **Azerbaycanlıların Türkiye’de Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)**, Ankara, 2000.
- ³⁶ **Edebi Parçalar**. 1926, No:1.

Azerbaycan'ın Muhacir Yazarı – Ümmül Banu (BANİN)

Töhre HANIM HÜSEYİNOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Araştırma Görevlisi.

Özet

XX. yy. Azerbaycan muhacir edebiyatının en ileri gelenlerinden biri de Ümmül Banu'dur. Ünlü yazar Ümmül Banu, düzyazı ve biyografi türünde olan eserleri ile tanınmaktadır. Ekim devrimi sonucu ailesi ile yurtdışına muhaceret etmek zorunda kalmış Ümmül Banu, Fransa'da yaşamıştır. Yazdığı orijinal eserlerinin yanı sıra birçok çevirileri ile de tanınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Azerbaycan, muhacir, yazar, roman, edebiyat.

Abstract

One of the most significant figures of the 20 th century Azerbaidjan emigrant literature is Ümmül Banu. Ümmül Banu is well-known for her prose and biographical works. Having had to migrate with her family as a result of Russian Revolution, she lived in France. She has been known for her numerous translations as well as for her original works.

Keywords : Azerbaijan, emigrant, writer, novel, literature.

Azerbaycan muhaceretini, onu doğuran sebepleri, Azerbaycan muhacirlerinin dışarıdaki çalışmalarını, Azerbaycan halkının tarihi ve modern hayatından bağımsız olarak ele almak asla mümkün değildir. 20. y.y. muhacereti Azerbaycan'ın manevi hatirasına şiir, nesir, drama, eleştiri ve edebiyat bilimi alanında bir çok değerli çalışmalar bahşetmiştir.

A.Yıldırım'ın, K. Yajceli'nin, A. Baycan'ın şiir arayışları, Ümmül Banu'nun,

S. Ağaoğlu'nun basın çalışmaları, A. Dağlı'nın drama eserleri faaliyeti, M. E. Resulzade, A. Ağaoğlu, A. Topçubaşı, A. Hüseyinzade, M. B. Mehmetzade, A. Caferoğlu,

A. Yurtsever, C. Hacıbeyli ve diğerlerinin eleştiri, edebiyat bilimi ve basın yayın alanındaki çalışmaları Azerbaycan muhacereti'nin edebi derinliği hakkında büyük bir izlenim bırakmaktadır.

Ünlü yazar Ümmül Banu'nun nesir ve biyografi alanındaki faaliyeti muhaceret edebiyatının en ilgi çeken tarafını oluşturmaktadır.

Ünlü petrol zenginleri olan Musa Nağıyev ve Şemsi Esedullayev'in torunu, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Ticaret Bakanı Mirza Esedullayev'in kızı Ümmül Banu, 1905 yılı ocak ayında doğdu. O, Kevser, Suriye ve Kübra isimli üç kız kardeşi ile beraber dadılarının himayesinde büyümekte, yurtdışından getirilmiş öğretmenlerden eğitim almaktaydı. Ekim devrimi ve Sovyet kuruluşu kendi akrabalarıyla birlikte onlara kendi topraklarında yaşamayı imkansız kılar. Önce Türkiye'ye daha sonra ise 1924 yılında Paris'e muhaceret ederler.

Vatandan bir hayli uzaklarda yaşayan, kendi halkı ile mütemediyen medeni ilişkileri olmayan Ümmül Banu kendi eserlerini Fransızca yazmakta ve Fransa'da "Banin" ismi ile ünlenmekteydi. Banin yaratıcılığının kendine has olması bir çok açıdan onun kaderinin sıra dışı olmasıyla yakından ilgiliydi. Modern edebiyatta yaratıcılığı biyografisi ile bu kadar sık temasta olan diğer bir ünlü yazar bulmak oldukça zordur.

1943 yılında o'nun "Nami" isimli ilk romanı yayımlanır. Konusu Azerbaycan hayatı olan bu eser, Fransız edebiyat alanında büyük yankı uyandırmasa da hakkında bazı olumlu fikirler söylenir. Bundan daha da heveslenen yazar 1945 yılında otobiyografi yanı ağır basan "Kafkas Günleri" romanını yazar ve yayımlatır.

Fransız toplumunun büyük bir ölçüde dikkatini çeken bu eser yazara büyük başarılar sağlar. Daha

sonra “Paris Günleri” (1947), “Ernst Yunger ile Görüş” (1951),

“Ben Tiryaki Seçtim” (1959), “Sonra” (1961), “Üvey Fransa” (1968), “Son Ümitin Seslenişi” (1971), “Ernst Yunger Farklı Simalarda” (1989), “Mariya Sana Neler Söyledi” (1991) eserleri yayımlanır.

Ümmül Banu, Fransa’da sadece ilgi doğuran roman yazarı olarak değil aynı zamanda iyi bir çevirmen olarak da tanınıyordu. O, Dostoyevski’nin “Başkasının Karısı” adlı eserini, “Tatyana Tolstoy’un Hatıraları”nı Rusça’dan, Ernst Yunger’in “Barış” romanını Almanca’dan, Gregoriy Marto’nun “Dostum Billizar” ve V.T. Vand’ın “Sen Pol’ün Gerçekten Söyledikleri” eserlerini İngilizce’den Fransızca’ya çevirmiştir.

Ümmül Banu bir çok yabancı dili mükemmel bir şekilde biliyordu, yüksek seviyede eğitim almıştı, bu da onun Avrupa’nın ünlü yazarlarının kalbine yol bulmasını, onların edebiyat alemiyle yakından tanışmasını sağlamıştır. Sartr, Yursenar, Malro, Bunin, Aragon, Triole, Monterlan, Kazansakis, Polkan, Prever, Tristan Sara, Lanqlua, Yunger gibi ünlü yazarlarla temasta olmak her yazarın sahip olabileceği bir şans değildi.

Yazarın istidatı gurbetteyken kendi toprağına, onun manevi değerlerine, Azerbaycan Halkına derin sevgi, vatan hasreti duygularından gidalanmaktaydı. Acaba insan kendi vatanını unutabilir mi? Ne kadar uzakta olursa olsun, vatan insanın kalbinde her zaman yerini korur. İdeolojiyi, sosyal düzeni terk etmek mümkündür, ama halkı, kendi toprağını bırakmak asla mümkün değildir. Böyle olmasaydı Ümmül Banu “Kafkas Günleri” gibi, hatta Fransızca yazılmış olsa bile kendinde derin milli ruh bulunduran bir eser ortaya çıkaramazdı.

Otobiyografik kaynak temelinde yazılmış bu kitap, yazarın bütün beşeri ve edebi tecrübesini bir araya toplamış, onun yıllar boyu izlenimlerinin, düşüncelerinin, şüphe ve kaygılarının genelleştirilmiş bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu arayışların başlıca amacı şundan ibarettir: İnsan hayatı, onun asıl

niteliği nedir; insanın kaderi hangi kanunların ve şartların esasında oluşmaktadır?

Bu felsefi anlayışın özü, klasik şark edebiyatı geleneklerinden kaynaklandığı için Azerbaycan edebiyatı klasiklerini de çok yakından ilgilendirmiştir. Hayatın edebi problemlerine eğilme, aynı geleneklerin yeni biçimde devam ettirilmesi idi.

Azerbaycan toprağı, onun insanları, Abşeron’un zengin ve esrarengiz tabiatı romanın sayfalarında belirtilmektedir. Yazar, esere ailesiyle ilgili kısa bilgi ve kendisinin doğduğu koşulların tasviriyle başlamaktadır: “... böylece ben, karışık bir yılın kış gününde bu tuhaf, rengarenk ve zengin ailede doğdum. Aynı yıl tarihin akıldan silinmez sayfalarıydı. İnsan aklının sosyal kargaşalık namına oluşturduğu grevler, yağmalar, soykırımlar ve bu gibi daha başka ameller ile doluydu...” (Banin, “Kafkas Günleri”, Paris, 1985, S.5)

Otobiyografik tarzda yazılmış romanın süje hattı yazarın biyografisiyle ilgili deliller ve detaylar esasında kurulmuştur.

Esedullayev ailesinin Merdekan’da bulunan büyük parkı ve havuzları olan şehir dışındaki çiftliğine giderken geceleyin rastladığı güzel manzara yazarı hayrete düşürmektedir: “Köye gelişimin ilk anları beni büyülemişti, hiçbir yerde bu tür büyük ve güzel kokulu, insanın aklını başından alan güllere, çiçeklere rastlamadım. Hatta hava sakin olduğunda bile kavak ağaçları sanki kendi kendine değil, daha çok sevindikleri için hazin hazin sesleniyorlardı, sanki hiçbir yerde, hiçbir zaman burada olduğu kadar temiz su, mavi sema olmamıştı”. (Banin “Kafkas Günleri”, Paris, 1985, S.28).

Hiç kuşku yok ki “Kafkas Günleri” eserinde doğrudan çocukluk yıllarının anıları yazarın sert sosyal deneyimlerle olgunlaşmış yaşamından alınmış olan çizgileri tamamlamaktaydı.

Merdekan anısı yazarın vatan hayatının dokunulmamış çizgileridir. Bu arada, onun canı ve kaniyle özdeşleşmiş ve kendisinin de çok sevdiği petrol kokusu ona başka şeyleri de hatırlatmaktadır. Yazar, hemen Bakü petrolünün Azerbaycan hayatındaki etkisinden, petrol zenginlerinden,

Azerbaycan'a "Beşer Medeniyetinin Bütün Nimetlerini Kullanma" imkanı sağlamış olan büyük servetten söz açmaktadır.

20. y.y'nin başında Azerbaycan'da vuku bulan olaylar – devrin getirdiği terör ve dağlımalar, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin sona ermesi, Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesi – güçlü ve gerçekçi bir tarzda tasvir edilmiştir.

Romanda, yazar kendisine çok yakın ve aziz olan insanların: büyük babası Musa Nağıyev'in, islami geleneklere çok sıkı bir şekilde bağlı olan büyük annesinin, babası Mirsa Esedullayev'in, kız kardeşlerinin, hayırsever öğretmen Anna'nın silüyetlerini çok büyük sevgi ve rağbet ile belirtmiştir.

Asil bir Müslüman ailenin evladı olarak Ümmül Banu, halkının geleneksel bayramları olan Nevruz ve Ramazandan çok büyük bir heves ile bahsetmektedir. Romanda dil, real silüyetlerin canlılığı, kalpten gelen hüznü bir lirizm ile kaynaşmıştır, bu da okuyucuya bir keder hissi aşılamaktadır, ömrün daha ilk çağlarından ebediyen terk edilen vatan hasretiyle dolu bir keder hissi.

"Paris Günleri" isimli otobiyografik seciyeli romanda tasvir edilen Fransa hayatından parçalar "Kafkas Günleri"nde cereyan eden olayların devamıdır. Bilindiği gibi Paris, 20.y.y'nin başında birçok batı ve doğu bilim adamlarını, soyluları ve sanayi camiyasını kendine çeken bir merkez, Avrupa kültürünün önderi, manevi bağımsızlık sembolüdür. Burada "Kafkas", "Prometey" ve diğer nüfuzlu muhaceret dergileri yayımlanıyordu.

"doğu ekspresi tüm gücüyle hasreti çekilen bu toprağa can atmaktaydı, o kulak batıran bir gürültü ile raylar vahşice bir dans ile yolun bir tarafından diğer bir tarafına atlayarak şehre yaklaşıyordu. O, kendi çelik lisanıyla özgürlükten ve mutluluktan haber veriyordu, o beni devrimin dört yılı boyunca dağını ve dehşetler içerisinde yerle bir edilmiş dünyanın döküntüleri üzerinde beklediğim hayaller ülkesine götürüyordu".

Yazar, romanda şehre aşağıdaki tantanalı satırları ayırmıştır: "Paris. Bu isim karşısında duygulanmış yüreğim sanki bir güneş, şafak saçan bir cennet, uzun ve rahat olmayan tarih boyunca yaratılmış taşlara ve sokaklara, alan ve anıtlara çökmüş bir arzuydu. Bu, bütün arzuların en parlak olanıydı, bu öylesine bir alemde ki, orada eşi benzeri olmayan nimetler oluşturan mikro alemleri kendinde kavuşturmaktaydı. Ben Paris'e her zaman sadık oldum". (Banin, "Paris Günleri", Paris, 1990, S.7). Biz de şunu ekleyelim: Vatana da.

Batı ve Doğu, kendine özgü bir vahdet oluşturmakla ünlü Azerbaycanlı yazarın bilincinde böylece bir bütünlük oluşturmuştu.

Gerçekten de o yıldız Fransa'nın semalarında parladı. Ancak bu husus onun vatan hasretiyle yaşamadığının göstergesi değildi. Kendi toprağı ile ilgili her şey daima onun dikkat merkezindeydi. "Orada vuku bulan her bir olay beni yakından ilgilendirmektedir. Ben her zaman oraya gitmek, şehir ve köyleri gezmek, insanlar ile sohbet etmek, onların nasıl yaşadıklarını görmek isterim".

Yazar, "Kafkas Günleri" (1985) isimli kitabının ikinci baskısına yazdığı önsözde, vatani tekrar görmenin kendisine nasip olmadığını büyük bir teessüf ile belirtmektedir. "Azerbaycan ile ilgili her bir şey beni yakından ilgilendirir". Kafkasta milletler arası zeminde gelişen olaylardan endişelenmesi hiçde tesadüf değildir. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1988 yılında Fransa'nın "Monde" gazetesi ve Rusya'nın "Literaturnaya Gazeta" yayın organı ünlü yazar ile röportaj yapmıştır.

Tüm yaşam boyu Vatan hasreti ile yaşayan, ama bir türlü kendi vatanına kavuşamayan Ümmül Banu (Banin) 1992 yılı 23 ekimde 87 yaşında hayata veda etmiştir.

İki Kitap: Müzik Tarihi ve Müzik Sözlüğü

Ahmet Say, **Müzik Tarihi**. Ankara 2000, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 4. baskı, 566 s.

Ahmet Say, **Müzik Ansiklopedisi**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2002, 600 s.

Dr. Metin ÖZASLAN

Ankara Kulübü Yönetim Kurulu Üyesi

Bu yazıda *Ahmet Say*'ın "*Müzik Tarihi*" ve "*Müzik Sözlüğü*" adlı iki kitabı genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışılacaktır. Her ikisi de Müzik Ansiklopedisi Yayınları'ndan çıkarılan kitaplardan Müzik Tarihi'nin ilk basımı 1994 yılında, Müzik Sözlüğü'nün ilk baskısı ise 2002 yılında yapılmıştır. Müzik alanında temel başvuru kaynakları olarak nitelendirebileceğimiz her iki kitabın incelenmesine geçmeden önce, kitapların yazarı Ahmet Say hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1935 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Say, küçük yaşta özel piyano derslerine başlamıştır. 1946-1950 yılları arasında İstanbul Belediye konservatuarında müzik öğrenimi, 1954-1960 yılları arasında ise Almanya'da basın-yayın öğrenimi görmüştür. Aynı yıllarda müzikbilimine de yakından ilgi duymaya başlamıştır. Yurda döndükten sonra Bingöl'de halk eğitimcisi ve folklorcu olarak çalışan Say, bu dönemden itibaren türkü, ağıt, masal ve destanlar derlemiş, çocuk ve gençlik koroları ile halk dansları toplulukları kurmuştur. İzlenimlerini edebiyat alanında yaptığı çalışmalar ile değerlendiren Say, roman ve öyküleriyle de çeşitli ödüller almıştır. 1964'te Ankara'ya yerleşerek gazete ve dergilerde çalışan Say 1977-83 döneminde aylık edebiyat dergisi "Türkiye Yazıları"nı çıkarmıştır. 1974'ten itibaren ise müzik eğitimciliğine ve müzik yayıncılığına yönelen Ahmet Say, halen kurmuş olduğu "Müzik Ansiklopedisi Yayınları"nı

yönetmekte, müzik eleştirileri ve kitapları yazmaktadır. Ahmet Say, dünya çapında bir piyano virtüözümüz olan Fazıl Say'ın babasıdır.

Ahmet Say'ın bu yazıda inceleyeceğimiz Müzik Tarihi ve Müzik Sözlüğü adlı kitaplarından başka müzik, edebiyat ve folklor gibi alanlarda çok sayıda kitabı bulunmaktadır. Müzik alanındaki diğer kitaplarından başlıcaları ise "*Müzik Öğretimi*", "*Müziğin Kitabı*" ve "*Türkiye'nin Müzik Atlası*"dır.

"*Müzik Öğretimi*" kitabında Say, müzik öğretiminin ana ilkelerine eğilen Türk ve yabancı uzmanların çeşitli yaklaşımlarını ele almıştır. Yazar, Müzik öğretiminin uluslararası boyutlarından yola çıkan yazarların görüşlerini kitaba aktarırken karşılaşılan sorunlarla ilgili çözüm önerilerini de ortaya koymuş ve böylece Türkiye'deki eğitim uygulamalarına da önemli bir katkı sağlamıştır. Say "*Müziğin Kitabı*"nı ise, müzik bilgisi içinde yer alan temel konuları öğrenmenin kolay ve zevkli olduğunu göstermek için hazırlamıştır. "*Müziğin Kitabı*" amatör ya da profesyonel olmak üzere müziğe ilgi duyan tüm kesimler için hazırlanmıştır. "*Türkiye'nin Müzik Atlası*" ise "tarih atlası" ve "anatomi atlası" gibi değişik bilgi alanlarına yönelik atlas çalışmalarına benzer şekilde yazılmıştır. İlk harita, bestecilerimizi ve bestecilerimize ait binlerce yapıtın dökümünü içermektedir. İzleyen bölümlerde, opera ve bale kurumlarımız ve onlarda yer alan şan ve çalgı sanatçılarımız, dansçılarımız, senfoni orkestralarımız ve şeflerimiz, oda müziği topluluklarımız, solistlerimiz, korolar ve koro yönetmenlerimiz, bandolarımız, geleneksel müzik birikimlerimiz, eğitim kurumlarımız, eleştirmen ve müzikologlarımız, festivallerimiz ve onları düzenleyen vakıflarımız, derneklerimiz ve müzik merkezlerimiz incelenmiştir.

MÜZİK TARİHİ

"*Müzik Tarihi*" müziğin insanlık tarihinin başlangıcından günümüze geçirdiği belligi başlı kırılma noktalarını (ki bunlar aynı zamanda siyasi, toplumsal, iktisadi ve kültürel dönüşüm dönemleri ile de örtüşmektedir) çarpıcı bir dille ve interdisipliner bir

yaklaşım ile anlatan önemli bir kitap niteliği taşımaktadır. Mevcut haliyle kitap, adının içerdiği sınırlı anlamdan taşmaktan ve genel anlamda kültür ve sanat tarihi çalışması niteliği taşımaktadır.

Ahmet Say'ın da Önsöz'de belirttiği gibi kitap üç temel yaklaşımı temel almıştır. Bunlardan *ilki*, müziğin izole bir tarihsel gelişme evriminde değil, kültür tarihiyle içiçe ve karşılıklı etkileşim içerisinde geliştiği anlayışıdır. Say, kendi ifadeleriyle "*kültürel evrimin yaratıcı bir parçası olarak nitelendirdiği müzik tarihini*", düşünce/felsefe tarihi ve sanat tarihiyle iç bağlantılarını göz önünde tutarak değerlendirmiştir. Böylece Müzik Tarihi, interdisipliner bir yaklaşımı ve bu yaklaşımla incelenen bütüncül bir tarih anlayışını içinde barındırmaktadır. Temel yöntem itibarıyla Müzik Tarihi'nin, Braudel, Lefebvre, Bloch gibi ünlü tarihçilerin bünyesinde yer aldığı Fransız Annales Tarih Okulu'nun toptan/ bütüncül tarih (*histoire total*) yaklaşımıyla bir paralellik izlediği görülmektedir.

Disiplinlerarası inceleme yöntemi yanında, Müzik Tarihi'nin *ikinci* temel yaklaşımı ise müzik sanatının bilgi dallarını bir bütün halinde sergilemeye özen göstermek olmuştur. Müzik disiplini içindeki bilgi dallarının bütünlüğünü ve müzik evreninin kendi parçaları arasındaki ilişki biçimlerini de sergilemeyi amaçlayan kitapta, bestecilere ilişkin bilgilerin yanı sıra, üslup özelliklerine, müzik türleri ve çeşitlerine, çalgıların ve çalgi müziğinin tarihine, ses müziğine, opera ve sahne müziğine, müzik kuramlarına, müziğin toplumsal ve tinsel işlevine yer verilmiş, müzik tarihini oluşturan bu yaratı alanları, yeri geldikçe ön plana çıkarılmıştır.

Kitaptaki *üçüncü* temel yaklaşım ise, teorik ve soyut bir perspektifleri dengeleyen somut örneklere yeri geldiğince yer vermesidir. Yazarın "*örneklendirme*" olarak adlandırdığı bu yöntem çerçevesinde kitapta 300 dolayında nota ve çizim örneği yer verilmiştir.

Nitekim, sadece müzikle ilgilenenler açısından değil, felsefe, düşünce tarihi ve sanat tarihi alanlarına ilgi duyanlar için de kaynak kitap özelliği taşıyan "Müzik Tarihi", konservatuvarlarımız ve üniversitelerimizin müzik bölümlerinde okutulan ders kitapları arasında yer almaktadır.

Kitap, Önsöz ve "Müzik Tarihi" üzerine genel bir kuramsal girişten sonra, her biri bir diğerini izleyen farklı dönemler olmak üzere 26 ana bölüm çerçevesinde müziğin tarihsel evrimini incelemektedir. Kuramsal Giriş, müzik tarihinin müzikbilim içindeki yerini ve müzik tarihinin temel kavramlarını tartışmakta ve bu çerçevede müzik disiplinine yönelik genel bir perspektif sunmaktadır. Ana Bölümler ise şu şekilde sıralanmaktadır.

- Tarih Öncesi Çağlarda Müzik
- İlkçağ Uygarlıkları (M.Ö. 4000- M.Ö. 850)
- Antik Yunan ve Roma (M.Ö. 850- M.S. 300)
- Erken Ortaçağ (200-1000)
- Serpilme: Romanesk Dönem (1000-1150)
- Ortaçağ Müziğinin Yükselişi: Gotik Çağ (1150-1300)
- Sarsıntılı Gelişim: Son Gotik Dönem (1300-1400)
- Gün Işıyor: Ortaçağdan Rönesansa (1400-1460)
- Rönesans Coşkusu (1460-1490)
- Rönesansta İçe Kapanış: Josquin ya da Rafael (1490-1520)
- Rönesansın Yayılışı (1520-1560)
- Rönesans Müziğinde Doruk (1560-1600)
- Opera Sanatının Doğuşu (1570-1610)
- Barok Çağın İlk Adımları (1600-1640)
- Barok Müziğin Artistik Temeli (1640-1710)
- Barok Müziğin Yaygınlaşması (1670-1710)
- Barok Müzikte Doruk (1710-1750)
- Klasisizm: Doğa, Yalınlık, Tutku (1750-1791)
- Müzikte Demokratlaşma ve Romantizmin Doğuşu (1791-1828)
- Romantizmin İçtenlikli Renkleri (1828-1856)

- Yarışçı ve Sentezci Bir Çağ: Geç-Romantizm (1856-1886)
- Yüzyılın Kapanışı: Son Romantikler (1886-1911)
- Ulusal Akımlar (1836-1922)
- İzlenimcilik (1894-1937)
- 20'nci Yüzyıl: Yeni Müzik (1907-1984)
- Türkiye'de Uluslararası Sanat Müziği (1926-1995)

İçerikten de görüldüğü üzere Müzik Tarihi, tarihsel aşamalarıyla başlangıcından bu yana kültür ve müzik tarihinin ana dönüşüm evrelerini ortaya koymaktadır. Her dönemin kendine özgü koşulları ve düşünsel ortamı da müzik ile ilişkisi çerçevesinde ortaya konulmaktadır.

MÜZİK SÖZLÜĞÜ

Ahmet Say'ın müzik alanındaki klasik yapıtları arasında yer alan bir diğer çalışması ise Müzik Tarihi'nden y. klasik sekiz yıl sonra yayımlanan "Müzik Sözlüğü"dür. Son derece titiz bir çalışmayı gerektiren ve çileli bir uğraş olan Sözlük yazma işi, genelde içinde çok sayıda uzmanın yer aldığı yayın kurulları tarafından hazırlanmaktadır. Diğer yandan, Ahmet Say'ın böylesine zorlu bir işi tek başına üstlenmesi ise, kitabın kapağını dahi açmadan tebrik etmeyi gerektiren bir girişim niteliği taşımaktadır. Kitap açıldığında ise Müzik Sözlüğü'nün gerçek anlamda titiz bir çalışmanın ürünü olduğu ve Ahmet Say'ın bu zor işin başarıyla üstesinden geldiği görülmektedir. Say'ın ulusal kültürümüzün zenginleşmesine önemli bir katkı yapan bu titiz çalışması, aynı zamanda bu alanda önemli bir eksikliği de gidermektedir.

Tarihsel olarak ülkemizdeki müzik eğitimi gözden geçirildiğinde, müzik terimlerinin üstün körü bir yaklaşımla öğretildiği, yakın anlamlı terimlerin bile yanlış kullanıldığı ya da eksik bir biçimde benimsendiği görülmektedir. Bu durum ise, müzik çalışmalarında önemli sorunların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Ülkemizde sayıları gün geçtikçe artan müzik okullarına karşın, geniş

kapsamlı bir müzik sözlüğünün olmayışı eğitim ve terminoloji sorununun daha da yaygın hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum kendiliğinden, Ahmet Say'ın Müzik Sözlüğü yapısını, ülkemizdeki müzik çalışmaları alanındaki önemli bir boşluğu dolduran bir eser olarak değerlendirme gereğini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde referans kaynak niteliği taşıyan bir Müzik Sözlüğü'nün olmayışı geçmişten günümüze önemli bir eksiklik olarak varlığını hissettirmiştir. Müzik disipliniindeki referans kaynakların eksikliğinden kaynaklanan sorunlar,

oğlu *Fazıl Say*'ın da belirttiği gibi ülkemizde nota, ritim, nüanslar, armoni ve akortlar, formlar, enstrüman bilgisi, terimler ve müzik alanındaki diğer konuları içeren "müzik bilgisi" alanının hep yüzeysel olarak ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Bu alanları tümüyle; ciltli, kalın ve de ucuz bir kitapta bulamıyor olmak müzikseverler açısından büyük bir eksiklik olmuştur. Ülkemizde müzik alanında referans kitabı anlamında ilk çalışma olan ve 1961 yılında basılan Mahmut Ragıp Gazimihal'in 300 sayfalık "Musiki Sözlüğü"nü yeni basımı yakın tarihlere kadar yapılmadığı gibi, benzer şekilde onu örnek alan başka çalışmalar da ortaya konulmamıştır. Müzik alanındaki referans kaynaklarımızın bu denli kıt olduğu bir ortamda, Ahmet Say'ın hazırladığı Müzik Sözlüğü ise müzik terimleri alanında bu boşluğu büyük ölçüde doldurmaya aday nitelikte bir çalışma olarak kültür yaşamımızda yerini almıştır. Müzik öğrenmek isteyen, müziğe başlamak isteyen, müzikte ilerlemek isteyen, aklına takılmış bir teknik konuyu gidermek isteyen herkesin başvurabileceği bir "müzik bilgisi külliyyatı" niteliği taşıyan Müzik Sözlüğü yalnız müzikçilerin değil, müzikseverlerin

de rahatlıkla kullanabileceği kaynak kitap niteliği taşımaktadır. 3500 madde ve 300'e yakın çizim ve nota örneğini içeren Sözlük'te bazı uzun maddeler ise bir makale anlatımıyla sunulmuştur.

Müziğin bütün bilgi dallarını içeren "Müzik Sözlüğü", dünyanın en gelişkin müzik sözlüklerinden karşılaştırmalı biçimde yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu tür kapsamlı sözlüklerin ağırlıklı konularını, müzik teorisi, çalgılar, müzik formları ve onlarla bağlantısı bakımından müzik tarihi ve müzikoloji oluşturmaktadır. Diğer yandan, 20'nci yüzyılın son çeyreğinden beri Müzik Sözlüklerinde ve diğer referans kaynaklarında geleneksel ve popüler müzik türleriyle ilgili terimlere de yer verilmeye başlanmıştır. Söz konusu yaklaşımın bu sözlükte de uygulandığı görülmektedir. Amaç, her düzeyden müzikçinin/ müzikseverin genel sözlük ihtiyacını karşılamak olduğu için, profesyonel müzikçi kadrolardan amatörler, müzik öğretmenlerinden müzik öğrencilerine, bestecilerden seslendiricilere kadar uzanan geniş bir yelpazenin beklentilerinin Müzik Sözlüğü'nde dikkate alındığı görülmektedir.

Değinilmesinde yarar görülen bir diğer konu da, ülkemizde geçmişten günümüze Batı Müziği icracıları ile Ulusal Müziğimizin icracıları arasındaki kopukluk ve yan yana gelememe sorununa ilişkindir. Sosyolojik nitelikleri ağır basan bu sorun, her iki müzik alanının da aynı dilleri konuşmakla birlikte farklı güzergahlarda yürümelerine ve böylece yapay ve yanlış terminolojik farklılıkların zamanla kökleşip yerleşmesine neden olmuştur. Say'm halkbilimci ve edebiyatçı niteliği ise her iki uzlaşmaz güzergâhın Müzik Sözlüğü'nde uyumlu bir biçimde biraraya getirilmesini sağlamıştır. Nitekim Sözlük, sadece Batı müziği terminolojisi için değil, Türk Müziği için de güvenilir bir kaynak niteliği tartışmaktadır.

Bu kısa değerlendirmede son olarak değineceğimiz konu ise Sözlüğün kurgusu ve diline ilişkindir. Genellikle sözlükler, gerektiğinde ya da yeri geldiğinde başvurabilecek referans kaynaklarıdır. Bununla birlikte Say'ın Müzik Sözlüğü

incelendiğinde baştan sona okunabilecek bir kitap niteliği taşıdığı görülmektedir. Ayrıca Say'ın edebiyatçı yönü de Sözlüğü zevkle okunan bir kaynağa dönüştürmüştür.

Genel Değerlendirme

Ahmet Say'ın müzik üzerine hazırladığı tüm kitapları ve ayrıca çeşitli zamanlarda sunduğu bildirileri birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'deki müzik çalışmalarının halen yetersiz bir seviyede olduğunu belirtebiliriz. Say'ın çalışmalarından da yola çıkarak ulusal müziğimiz açısından önem taşıyan başlıca konular ve öneriler şöyle sıralanabilir:

1. Türkiye'de müzik eğitimi tüm olumlu girişimlere rağmen nicelik ve nitelik yönünden yetersiz bir durumdadır. Müzik öğretmeni yetiştirme politikalarımız yeniden şekillenmelidir.

2. Uygulayıcı müzik kurumlarımız, ülkeye dengeli bir şekilde yayılmalı, büyük şehirlerdeki yığılma önlenmelidir.

3. Müzik kültürünün gelişmesi, yaygınlaşması ve vatandaşlarımızın müzik beğenisinin yükseltilmesi için geniş tabanlı bir sivil örgütlenmeye gidilmeli, bu örgütün zirvesinde özerk "Müzik Kurulu" bulunmalıdır.

4. Atatürk'ün başlattığı müzik devriminin, bugünkü çoğulcu yaklaşıma uygun düşen bir zenginlikle yeniden, bir seferberlik ruhuyla canlandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

“Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu”

“Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu”

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara
1998, 256 s.

Hilâl DEMİRBAS

A.Ü.Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü

Osmanlı Devleti “beraber hareket ettiği devletlerin 1. Dünya Savaşı’nda yenilmesi ve Osmanlı Ordusu’nun büyük kayıplar vermesi sonucunda” 30 Ekim 1918 tarihinde şartları çok ağır olan Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, tarihteki yerini almış ve yıkılma sürecine girmişti. Anlaşmanın imzalandığı sırada Türk Kuvvetleri Irak ve Suriye cephelelerinde İngilizlerle karşı karşıya bulunuyordu. İngilizler ile yapılan görüşmeler sonunda Musul boşaltılmış ve İngilizlere bırakılmıştır. Bu anlaşmaya göre; Çanakkale ve İstanbul Boğazları’nın İtilaf Devletlerine açılması ve istihkâmların işgâl edilmesi, orduların terhis edilmesi, ordunun elinden silah ve cephanelerinin alınması, haberleşme ve ulaşımın İtilaf Devletleri denetimine bırakılması hükme bağlanmıştı. Vatan toprakları düşman kuvvetleri tarafından bölge bölge işgâl edilmeye başlanmış ve nihayet İç Anadolu’da Konya’ya, Batı Anadolu’da Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris’i İtalyanlar, Mersin, Osmaniye ve Adana’ya Fransızlar, İzmir ve çevresini Yunanlılar, Güney Anadolu’da Musul, Halep, İskenderun, Antep, Maraş, Urfa’ya, Batı Anadolu’da Çanakkale’yi ve Doğu Anadolu’da Batum, Kars, Arda-

han’ı İngilizler işgal etmişlerdi. İngilizler daha sonra Doğu Anadolu Bölgesi’nin bu bölümünün yönetimini Ermeni ve Gürcülere bırakıp çekilmişlerdi.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın 28 Ocak 1920 tarihinde yaptığı toplantıda yerleşik Türk nüfus dikkat alınarak Misâk-ı Millî kabul edilmiş ve 17 Şubat 1920 tarihinde dünyaya duyurulmuştu. Bu karar ile her şeyden önce ulusal ve bölünmez bir Türk vatanının sınırları çizilmiş ve tam bağımsız bir devlet öngörülmüştü.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devletini parçalamak amacıyla Fransa’nın Sevr kentinde bir barış konferansı toplanmasına karar vermişler ve Osmanlı Devletinden delege göndermesini istemişlerdi. Yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı delegelerince “istemeyerek de olsa kabul edilerek” 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma ile Misâk-ı Millî’nin işgalci devletler üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu arada Mustafa Kemal tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulmuş, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından “Türk’ü ve Türk yurdu olan Anadolu’yu parçalama ve imha plânı olan” Sevr Anlaşması kabul edilmemiş ve Misâk-ı Millî’nin gerçekleştirilmesi için mücadele verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin ülkesini idare edemez duruma düşmesi ve hükümranlığın kaybetmesi üzerine Türk Milleti, Ulu Önder Atatürk’ün liderliğinde Millî Mücadeleye başlamış, işgal altındaki Anadolu toprağı düşmandan temizlenmiş, yokluklar içinde fakat sarsılmaz azim ve kararlılığı ile İtilaf Devletlerini anlaşma yapmaya zorlamış ve nihayet

23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma ile yeni Türk Devleti uluslararası plânda resmen tanınmıştı. Ancak Lozan Anlaşması ile çözülemeyen birkaç mesele içinde olan Musul meselesi ise çözümlenememişti. Musul, petrol kaynakları dolayısıyla bir çok devlet tarafından elde edilmek istenmiştir. Fransızlar kendisinin Orta Doğu’da desteklenmesi karşılığında Musul’u İngilizlere bırakmış ve görüşmeler Türk – İngiliz heyetleri arasında yapılmıştı. İkili görüşmeler sonuç vermeyince konu Milletler Cemiyeti’ne havale edilmiş, bu cemiyetin hazırladığı rapor sonucunda da

Musul Irak'a bırakılarak bugünkü Türk – Irak sınırı çizilmiştir.

Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilmesi için Türk dış politikasının önemli meselelerinden biri olduğunu düşündüğümüz Musul – Kerkük meselesinin insanlarımıza hatırlatılmasında yarar görmekteyiz.

Bundan sekiz yıl “şimdiki fiilî durum gerçekleşmeden, Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve diğer batılı ülkeler tarafından işgal edilmeden” önce Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun Bağlı Kuruluşu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ile Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanlığı tarafından, Misâk-ı Millî'nin kabulünün 77.yıldönümü münasebetiyle 28 Ocak 1997 tarihinde Konya'da, “**Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi**” konulu bir sempozyum düzenlenmiştir.

Sempozyum, iki oturum halinde gerçekleştirilmiş ve oturumların sonunda değerlendirme konuşmaları ile bitirilmiştir.

Söz konusu sempozyumda yapılan konuşmalar ile sunulan bildirimler, ayrıca Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Doç. Dr. E.Semih Yalçın ve Prof. Dr. İlker Alp'in konuyla ilgili makaleleri Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından “Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul” isimli bir kitap halinde bastırılmış ve okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

Eser, oturumlar başlamadan Selçuk Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Abdurrahman Kutlu tarafından yapılan açılış konuşması ile başlamaktadır. Açılış konuşmasında; Misâk-ı Millî'nin, Osmanlı Devleti'nin parçalandığı ve Anadolu dahil topraklarımızın tamamına yakın kısmının işgal edildiği bir dönemde, 28 Ocak 1920 günü Osmanlı Meclis-i Mebusanında oy birliği ile kabul edilen bir karar olduğu, Kuzey Irak meselesi olarak bilinen ve neredeyse bütün dünya devletlerinin içinde olduğu ve bizim için hayati önem arz eden, çok yönlü özellikleri olan bu konunun da köklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma yıllarına dayandığı, Musul, Kerkük ve Erbil gibi merkezler başta olmak üzere bu coğrafyada yaşayan 2.5 – 3 milyonluk Türkmen nüfusun gör-

mezlikten geldiği, bu kardeşlerimizin haklarını hukuklarını korumanın neye mal olursa olsun Türk Devleti'nin boynunun borcu olduğu ifade edilmektedir.

Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün başkanlık, Yrd. Doç. Dr. Dursun Gök'ün sekreterlik yaptığı “**Misâk-ı Millî'ye Götüren Gelişmeler**” konulu birinci oturumda ilk olarak Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun “**Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Millî'nin Değerlendirilmesi**” konulu konuşması yer almaktadır. Bu değerlendirmede; Mondros Mütarekesi'nin Türk vatanını parçalayıcı bir nitelik taşıdığı halde, Misâk-ı Millî'nin Türk vatanının bütünlüğünü gerçekleştirme ve koruma amacını taşıdığı, Atatürk'ün Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi ile ömrünü tamamladığına inandığı ve bu sebeple yeni bir devletin temellerini atmaya çalıştığı, İstanbul Hükümeti ve Saltanatın ise tamamen aksi görüşü benimseyip bir takım kurtulma çareleri aradığı, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda gerileme dönemini yaşadığı, 19. yüzyılda ise yıkılma dönemine girdiği, Asya, Avrupa ve Afrika'daki topraklarını kaybettiği, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin kendinde kalan toprakları üzerinde her türlü otoritesini kaybettiği, otorite boşluğunu doldurmak için işgalci devletlerin harekete geçtiği, Büyük Atatürk'ün önderliğinde Türk Milleti'nin de bu boşluğu millî nitelikli olarak doldurmak üzere Millî Mücadele'ye başladığı, Misâk-ı Millî'nin Osmanlı toprağından parça koparmaya çalışan düşmanlara karşı yürütülen faaliyetler sonucunda ortaya çıktığı, Lozan'da yapılan görüşmelerde Misâk-ı Millî'nin özellikle sınırlarla ilgili maddelerinin kabul ettirilmesinin çok önemli olduğu, fakat bu hususun tam olarak gerçekleştirilemediği, Lozan Anlaşması'nın Misâk-ı Millî açısından eksik olmakla beraber o günün ağır şartları içinde mümkün olanın en iyisi olarak gerçekleştirildiği, anlatılmaktadır.

Eserde ikinci olarak, Prof. Dr. Azmi Süslü'nün “**Misâk-ı Millî. 1914-1920**” konusunda yaptığı konuşma yer almaktadır. Konuşmada; Anadolu tarihinin Osmanlı Devleti açısından 624 yıllık bir dönemi, Selçuklular ve diğer beyliklerle birlikte 1000 yıllık bir dönemi kapsadığı, bu dönemin 375 yılının hep savaşlarla geçtiği ve kan bedelinin aslî unsur olan

Müslüman Türkler tarafından ödendiği, İngiliz diplomatlarının ifadesiyle bu büyük devleti küre-i arzdan söküp atmak için 100'ün üzerinde plân-proje yapıldığı, 1914 yılının Müslüman Türk halkının tamamen yok edilmesi için karar verildiği bir tarih olduğu, Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında bir nüfus istatistiği yaptığı ve Musul dahil Türk unsurunun çoğunlukta ve yoğunlukta olduğu Misâk-ı Millî sınırlarını gösteren haritasını çıkardığı, Amasya toplantısından sonra yayınlanan Amasya Protokolü'ndeki ifadelere bakıldığında Mustafa Kemal'in kafasında da bu Misâk-ı Millî sınırlarının olduğu, bu konu gündeme geldiği zaman İskenderun ile birlikte Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi de sınırlar içinde mütalaa ettiği, Millî Mücadele boyunca bu prensiplerin canlı tutulduğu ifade edilmektedir.

Prof. Dr. Azmi Süslü konuşmasına “ 77 yıl sonra nereden nereye geldik “ sorusu üzerinde durmak istiyorum diyerek devam ediyor. O dönemde bir takım batılı devletlerin Kürt ve Arap Aşiretleri ile Ermeni, Rum, Süryani, Keldani ve Yahudi cemaatlerine idealler, ideolojiler verdiği ve içimizdeki bazı hainlerle birlikte ülkeyi paylaşmaya çalıştıkları, geçmişte Misâk-ı Millî son Osmanlı Meclisi Mebusan'ında görüşülürken Diyarbakır'dan, Erzinca'dan, Kars'tan gönderilen bir çok belge olduğu, et ve tırnak gibi savaşta beraber, düğünde, kederde beraber olan bu insanların o zaman “hiçbirimiz ayrılmayız, gerekirse hep birlikte öleceğiz” dedikleri, bu gün de geçmişte olduğu gibi Türkiye üzerinde oyunların oynandığı ve parçalanmak istendiği, bu konuda bir çok harita ve plânlar yapıldığı, Türk düşmanlığının yabancılarda ortak nokta olduğu, dört bir tarafımızı saran komşularımızın çocuklarını korkutmak için hâlâ “Türk geliyor” ninnisini söyledikleri, dost kim düşman kim iyi bilinmesinin gerektiği, ayrıca Misâk-ı Millî'de olduğu gibi birlik ve beraberlik içinde bütün güçlükleri yenebileceğimizi belirterek konuşmasını bitiriyor.

Daha sonra eserde Prof. Dr. Hidayet Kemal Beyatlı'nın “**Irak Türklerinin Tarih, Dil ve Kültürleri**” konulu konuşması bulunmaktadır. İki bölüm halindeki konuşmanın birinci bölümü “**Irak Türklerinin Tarihçesi**” başlığını taşımaktadır. Türkmen grupların Irak'a ilk girişlerinin Hicri 32 (Miladi 652)

yılında Abbasi halifelerinden Me'mûn zamanında olduğu ve sonraki yıllarda Türklerin sayısı hızla artarak şimdiki “Samarra” kentinin kurulduğu, Arap Buveyhiler Devleti'nin Abbasiler üzerinde etkisinin artması ve Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'i Abbasi halifesinin yardıma çağırması üzerine Tuğrul Bey'in Bağdat'ı ele geçirdiği, böylece Irak'a yoğun Türk yerleşiminin Selçuklular ile birlikte başladığı, o zamandan bu güne kadar geçen 14 asır süresince Irak'ta Türk varlığının mevcut olduğu, Türkmenler için çileli günlerin Irak'ın bizden koptuğu günden itibaren başladığı, Türklük ülküsünün en temizini, en safını taşıyan Irak Türkmenlerinin Osmanlı'nın o bölgeden çekilmesiyle kaderleri ile baş başa bırakıldığı, 1930'larda Irak krallığı'nın kurulduğu ve Türkmenlerin yoğun olduğu bölgelerde Türk okullarının, devlet dairelerinin Araplaştırıldığı, sürgünler ve öldürmelerin başladığı, 1958 yılında bir darbe ile kraliyetin son bulduğu ve cumhuriyet kurulduğu, yeni anayasaya göre azınlık olarak Kürtler ve Türkmenlere bir takım haklar tanındığı, 1959 ve 1968 yıllarında yönetim değişikliklerinin olduğu, bütün yönetimlerin Türk düşmanlığında diğeri ile yarıştığı, son BAAS yönetimince Türkmen okullarının kapatıldığı. Türkmen köylerinin bazılarının

Arap köylerine bağlandığı, bazılarının da yakılıp yıkıldığı, yerli Türkmenlerin güneye Arap bölgelerine, güneydeki Arapların da Türkmen yerleşim bölgelerine yerleştirildiği, bütün bu katliamlar ve sürgünlere rağmen Irak'ta bugün 2.5 milyondan fazla Türkmen yaşadığı anlatılıyor. Konuşmanın ikinci bölümünün başlığı ise “**Irak Türklerinin Dili ve Kültürü**” dür. Bu bölümde; kültür düzeyleri çok yüksek olan Irak Türklerinin konuştuğu şivenin Azerî Türkçesi'nin bir dalı olduğu, folklor değeri bakımından Türkçe'nin çok zengin ve çeşitli malzemesini taşıyan Kerkük bölgesinin hoyratları, manileri, şiirleri, masalları, tekerlemeleri ve bulmacaları ile Türk Dünyası'nda yankılar verdiği, bugün Kerkük ağzı dediğimiz Türkçe'nin bütün Irak Türkmenlerinin ufak tefek farklarla konuştuğu Türkçe olduğu, Türklüklerine ve kültürlerine çok bağlı olan Irak Türklerinin 1990'lara kadar yaşamlarını tek bölgede sürdürürken bugün Amerika ve Batı'nın yeni oyunlarıyla 36. paralelden dolayı kuzeyli ve güneyli durumuna düştükleri ve son olarak Irak'ta yaşayan Türk soydaş-

larımıza Anavatan'ın sahip çıkması gerektiği dile getiriliyor.

Birinci oturumunun diğer konuşmacısı olarak **“Misâk-ı Millî ve Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu”** konulu konuşması ile Yard. Doç. Dr. Durmuş Yılmaz söz alıyor. Osmanlı Devleti'ni resmen olmasa bile fiilen ortadan kaldıran tarihî olayın 1. Dünya Savaşı ve sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması olduğu, o yıllarda Osmanlı Devleti'nin 10 ay içinde Sarıkamış ve Çanakkale gibi iki büyük cephede savunma savaşı verdiği ve yaklaşık 330.000 evladını feda ettiği, Doğu Anadolu'yu Rus işgalinden kurtarma hareketi olan Sarıkamış cephesinde başarılı olunamadığı, Çanakkale'de ise büyük bir zafer kazanılarak kahramanlık destanı yazıldığı, kayıpların büyük olmasının Türk Milleti üzerinde menfi tesirler bıraktığı, 1916 yılından itibaren Türk Orduları'nın daha çok güney cephelerinde İtilâf Devletleri güçlerini Anadolu'dan uzak tutmak için savaştıklarını, 1917 yılında Bolşevik İhtilali ve Almanların İngiliz ve Fransız orduları karşısında yenilmeleri sonucunda savaşın seyrinin değiştiği, Almanya'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ve Bulgaristan'ın savaştan çekilmek zorunda kalmasıyla Osmanlı Devleti'nin de savaşamaz duruma geldiği ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı, bundan sonraki bütün gelişmelerde bu tarihteki sınırların esas alındığı, 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanan Osmanlı Meclis-Mebusam'nda formüle edilen Misâk-ı Millî'nin gösterdiği sınırların fizikî olduğu kadar tarihî, coğrafî, demografik hususiyetleri de ihtiva ettiği belirtiliyor. Ateşkes Anlaşmasının imzalandığı tarihte Türk Orduları'nın koruduğu ve İtilaf Devletlerine ait güçlerin giremediği yerlerin yeni Türk Devleti'nin sınırları olacağından hareket edildiği, başta Mustafa Kemal olmak üzere Millî Mücadele'nin önde gelen kadrolarının hedefinin Misâk-ı Millî sınırları dahilinde yeni bir Türk Devleti kurmak olduğu anlatıldıktan sonra şöyle deniliyor. Misâk-ı Millî son Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyelerinden müstakbel, gelecek nesillere bir vasiyetidir. Eğer bir gün Türk Devleti, olmaz ya, sıkıntıya düşecek olsa, egemenlik haklarını kaybetme gibi bir tehlikeyle karşılaşacak olsa Türk insanı Misak-ı Millî'yi esas alarak tekrar devletini ve vatanını savunacaktır. Hatta Misâk-ı Millî'nin içinde

bulduğu halde bugün sınırlarımız dışında bulunan Evliye-yi Selase'nin üçüncü şehri Batum ile Musul, Kerkük, Erbil şehirleri nesiller için bir “çalınmış topraklar ve şehirler” olarak önümüzde durmaktadır. Türk vatanının bu güzel köşeleri maalesef 1918 yılının namüsaît şartları içinde hırsıyla işgal edilmiş ve bir daha kurtarılamamıştır.

Birinci oturumun son konuşmacısı ise **“Dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi”** konulu konuşması ile Dr. Aydın Beyatlı'dır. Bin yılı aşkın bir süreden beri Irak topraklarında yaşayan Türkmenlerin bugün her türlü insan haklarından mahrum bırakıldığı ve haksızlığa uğradığı, Arap ve Kürtlerden sonra üçüncü unsur olmasına rağmen hep göz ardı edildiği, 1922 yılında Irak ile İngiltere arasında imzalanan antlaşma ile Türkmenlere Türkçe ilk öğretim ve Türkçe muhakeme hakkı verilmesi kabul edilmiş olmasına rağmen daha sonraları bu kararların iptal edildiği ve yasaklandığı, 1971 yılından itibaren ağır bir sindirme ve asimilasyon politikasına tâbi tutulan Türkmenlerin yüzlerce gencinin türlü cezalara çarptırıldığı, tutuklandığı ve idam edildiği, en sıkıntılı dönemin 1980'den sonra yaşanan İran-İrak ve Körfez Savaşları dönemi olduğu, sonraları güvenli bölge olarak ilan edilen ve yönetimi Kürtlere terk edilen Irak'ın kuzeyinde insan hakları ihlali açısından keyfi uygulamaların devam ettiği, anarşinin, terörün ve soygunun devam ettiği, anlatılmaktadır. Konuşmanın devamında; Irak'ın hukuk sisteminde Türkmenlerin göz ardı edildiği, Irak yönetiminin Türkmenleri asimile etmek ve bölgelerini Araplaştırmak için çeşitli vesilelere başvurduğu, güneydeki Arapları Türkmen bölgelerine yerleştirdiği, açık yerlerde Türkçe konuşmayı dahi yasakladığı, konuşanları cezalandırdığı, Kerkük'te Türkmenlerin gayrimenkul edinmelerinin yasaklandığı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine aykırı olarak ve Irak'ın içinde insan hakları çiğnenirken özellikle insan hakları ve demokrasi havarisi kesilen ülke ve kuruluşlarca bu seslere kulak verilmediği, Irak Türklerinin de insan hak ve hürriyetleri doğrultusunda insanlık haysiyetine yakışır bir biçimde yaşaması için Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun başkanlık, Yrd. Doç. Dr. Durmuş Yılmaz'ın sekreterlik yaptığı “**Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi**” konulu ikinci oturum, Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün “**Musul, Misâk-ı Millî'ye Dahil midir? Değil midir?**” konulu konuşması ile başlamaktadır. Son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilerek dünyaya duyurulan Misâk-ı Millî, diğer bir deyişle Ahd-ı Millî'nin birinci maddesinin kısaca; “Mondros mütarekesinin imzalandığı anda Osmanlı kuvvetlerinin elindeki yurt kısımları birbirinden ayrılmaz bir bütündür, ayrılık kabul etmez” anlamına geldiği, Mustafa Kemal Paşa'nın, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin ikinci gününde (24 Nisan) yaptığı uzun konuşmasında “mütareke namenin imza olduğu tarihte çizilen hudut, Hudud-u Millî'dir. Vatanımızın hududu olacak bu hududu, bir ihtimal teferuatıyla bilmeyen arkadaşlarımız vardır. Bu hudut şark (doğu) hududuna Elviye-i selâseyi (üç livayı, yani Kars, Ardahan ve Batum'u) dahil ederek tasavvur buyurunuz. Garp (batı) hududu Edirne'den bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük tebeddülât (değişiklik) cenup (güney) hududunda olmuştur. Cenup hududu İskenderun cenubundan başlar. Halep'le Katma arasından Cerablus köprüsü'ne müntehi olur (ulaşır) bir hat ve şark parçasında da Musul vilâyeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntıka'yı yekdiğerine kalbeden (birleştiren) hat. Efendiler; bu hudut sırf askerî mülâhazat (düşünceler) ile çizilmiş bir hudut değildir. Hudud-u Millî'dir.” dediği, gerçekten de Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul'un 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın elinde bulunduğu belirtilerek bölgedeki diğer gelişmeler anlatılmaktadır. Musul, Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunduğu halde petrol bölgesi olduğundan Lozan'da bile Irak-Türkiye sınırlarının çizilemediği, çözülemeyen meselelerden Boğazlar ve Hatay meselesinin daha sonraki yıllarda çözüldüğü ve Misâk-ı Millî hedeflerinden bir kısmına erişildiği ifade edilmektedir.

İkinci oturumun ikinci konuşmacısı “**Misâk-ı Millî ve Atatürk'ün Lozan Sonrası Hedefleri**” konu konuşması ile Prof. Dr. Refik Turan'dır. Misâk-ı Millî'nin, o zamanki Türk toplumunun kaderi ile ilgili dünyaya ilân edilen bir vesika olduğu, Türk

Milleti'nin haklarını savunmak için mücadele eden Kuva-yı Millîye' cilerin her diplomatik platformda bu vesikayı kullandıkları, devletler hukukuna göre varlığı inkâr edilemeyecek bir müessese olan Osmanlı Mebûsan Meclisi'nce kabul edilen Misâk-ı Millî'nin bu nedenle çok değerli olduğu, Atatürk'ün Lozan sonrasında akılcı bir tarzda hedefe doğru yürüdüğü, Amerikalı yazar Richard Danin'in sorularına “ Makedonya ve Suriye'yi terk ettik, fakat artık arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmayı azmettik ve kurtaracağız” “Bütün Türk toprakları halas olmadıkça (kurtulmadıkça) tevakkuf etmeyeceğim (durmayacağım)” ve Türk toprakları demekle ne murad ediyorsunuz sorusuna da, “Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya, Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın nısfı” diyerek Irak'ın yarısı ile Suriye içindeki Türklere meskun toprakların yeni Türk Devleti'nin toprak hedefi olduğu ifade edilmektedir. Atatürk'ün Misâk-ı Millî'ye bağlı olarak Musul meselesini savaşız olarak ve her ne pahasına olursa olsun çözmek istediği, fakat bunun mümkün olmadığı, sonraki yıllarda yeni kurulan devlette sosyal, ekonomik, bilim ve teknolojik kalkınmayı gerçekleştirmek için üç hedef belirlediği, nüfus artışı için birçok tedbir ve teşvikler yapıldığı, Türk toplumunun kimlik ve şahsiyetinin güçlendirilmesi için dil, tarih ve millî birlik konularına özel önem verildiği örneklerle anlatılmaktadır.

Daha sonra eserde, Yrd. Doç. Dr. Dursun Gök'ün “**1924 Türk Basımında Musul Meselesi**” konuşması yer almaktadır. Konuşmada, İkdâm, Tevhid-i Efkar, Vatan, Tanin, gazetelerinde Musul ve bulunduğu bölgede yaşananlar ile ilgili yazılar kaynak gösteriliyor. Gazetelerde; bölgenin “tarımsal verimlilik açısından, ayrıca hayvancılık, tabii servetler ve petrol kaynakları açısından” önemi belirtildikten sonra İngilizlerin bölgeye hakim olmak istedikleri, Musul ve Ortadoğu'nun büyük devletlerin petrol arama ve işletme kavgalarının verildiği bir bölge olduğu, İngiltere'nin kendi dış politika amaçları doğrultusunda Arapları ve Kürt aşiretlerini Osmanlıdan ayırmak için para dahil her yola başvurdukları, Musul'un mütareke hükümleri çiğnenerek işgal olduğu, İngiliz Times ve Obsorne, Fransız Journal gazetelerinin Türk görüşü aleyhine yayınlar yaptığı, İngilizlerin Musul'u vermemek için Türk tarafınca kabul

edilemeyecek türlü isteklerde bulunduğu ve gerekçeler ileri sürdüğü, Türklerden başka, bölgede yaşayan Arap, Kürt, Ermeni ve diğer azınlıkları devlet kurmaları ile ayaklandırdıkları, İngilizlerin Fransızlarla Türkler arasındaki o tarihlerde çözülmemiş olan İskenderun ve Antakya meselesi görüşmelerini koz olarak kullandıkları, Lozan konferansında yapılan görüşmelerde Türk heyeti tarafından Musul'un ırkî, siyasî, tarihî, coğrafî, iktisadî, askerî açılarından bir Türk Yurdu olduğunun ifade edildiği, ancak bölgedeki petrol zenginliği ile Hindistan yolunu kontrol etmek, Türklerin yeniden dirilmesini önlemek isteğinde olan İngilizlerle anlaşamadığı belirtilmektedir. Bilindiği gibi Musul meselesi Milletler Cemiyetine havale edilmiş ve yapılan görüşmelerden sonra Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır.

Türkmeneli Vakfı Başkanı Hasan Özmen'in "**Türkmen Hakları ve Türkmenlerin Statüsü**" konulu konuşması ile sempozyumun ikinci oturumu devam etmiştir. Konuşmacı; geçmişte Türkmen kurum ve kuruluşlarına düzenlenen baskınlar sırasında birçok Türkmen'in hayatını kaybettiği ve tutuklandığını, bu mesele için günlük politikadan etkilenmeden bir an önce gerçekçi çözümler üretilmesi ve tezimizi tarihe gerçeklere dayandırarak uluslar arası boyutta savunmamız gerektiğini belirterek sözlerine başlamış. Daha sonra konuşmacı; Irak'ta Araplar, Kürtler, Türkmenler, Süryaniler, Acemler (Farisiler), Yahudiler, Ermeniler, Yezidiler ve Sabialar (Subbiler) gibi çeşitli toplulukların yan yana veya iç içe yaşadığını, bunların kendi içlerinde de çeşitli gruplar ile farklı mezheplere ayrıldığını, Irak'lı yöneticilerin bu gerçeği hiç bir zaman göz önünde bulundurmadıkları ve toplulukları eritme ve asimile etme yolunu seçtiklerini, tarihin en korkunç soykırım suçunu Irak yönetimlerinin işlediğini, Irak'ın ilk anayasası olan 1925 tarihli anayasada Türkmenler veya diğer etnik gruplar veya milliyetlerle ilgili hiçbir kayda rastlanmadığını, 1958 ihtilalinden sonra kabul edilen geçici anayasada Kürt varlığı kabul edildiği halde Türkmenlerden bahsedilmediği fakat azınlık haklarının güvence altında olduğunun yazıldığını, Türkmenlerin çeşitli tarihlerde Irak'lı yetkililerden sosyal içerikli taleplerde bulunmalarına rağmen siyasî isteklerini ve haksız uygulamaları hep Türk yetkililerine ilettiklerini, Irak'ta Türkmen varlığını kabul eden ve

Türkmenlere bir takım haklar tanıyan iki önemli belge bulunduğunu, birincisinin Irak Devleti'nce 1932 yılında Başbakan Nuri Said'in imzası ile yayınlanan "Irak Krallığının Deklarasyonu" diğerinin de 24 Ocak 1970 tarihli "Devrim Komuta Konseyi Kararı" olduğunu, bu belgelerde Türkmenlerin varlığının kabul edildiğini, azınlık hakları ile temel insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınarak bir çok kültürel haklar kazanıldığını, bugün de Irak'ın kuzeyinde oluşturulan özerk bölgede Türkmenlerin varlığını ve haklarını hukuki bir zemine oturtabilmek için Irak yönetiminin zorlanması gerektiğini anlatmıştır.

Eserde ikinci oturumun son konuşmasını "**Türkiye Irak Türkleri Meselesine Nasıl Bakmalı ?**" konulu konuşması ile Doç. Dr. Mahir Nakip'in yaptığı anlatılmaktadır. Irak Türklerinin kötü kaderinin Musul meselesinin Lozan görüşmelerinden çıkarılmasıyla başladığı, Türk heyetinin Haliç Konferansında bütün iddialarından vazgeçtiği ve Ankara Antlaşması ile de Musul'un İngilizlere bırakıldığı belirtildikten sonra, 1958 yılına kadar konunun gündemden düşürüldüğü, 14 Temmuz 1958 günü İngilizleri devirerek Irak'ın yönetimini ele geçiren General Kasım'ın komünistlerle işbirliği yaptığı ve Türkmenlere karşı eli silahlı komünist Kürtler tarafından bir çok eziyet ve katliamlar gerçekleştirildiği, bu olaylarda Türkiye'nin müdahale fırsatlarını kaçırdığı, 1968 yılında iktidarı ele geçiren Baas Partisi'nin Türklere bazı kültürel haklar verdiği, ancak 1974 yılında Saddam'ın cumhurbaşkanlığı yardımcılığına gelmesiyle Türkleri eritme ve asimilasyon planı hazırlanarak her şeyin değişmeye başladığını, 1980 yılında Irak Türklerinin tanınmış üç lideri idam edildiği halde Türkiye'nin bu olaya tepki göstermediği, Türkiye tavır koymayınca bu idamların 8 yıl süren İran-İrak savaşı boyunca devam ettiği, binlerce Türk'ün savaşta ve Bağdat zindanlarında öldüğü, Saddam'ın Kuveyt'teki hezimetini fırsat bilen Kürt grupların Kerkük'e girdikleri ve bunun üzerine bölgenin Saddam tarafından ateşe verildiği, 1991 yılında meydana gelen bu olaylar sırasında birçok Türkmen'in öldüğü ve şehit edildiği anlatılmaktadır. Konuşmanın diğer bölümünde; Körfez krizinden sonra Türkiye'nin Irak Türkleri meselesiyle daha yakından ilgilenmek zorunda olduğu, Irak Türklerinin tek beklentisinin kendi öz toprakları

üzerinde millî ve kültürel kimliklerini koruyarak Türkiye'nin güvencesi altında yaşamak olduğu, krizden sonra süni olarak çizilen 36. paralelin Kürtleri Araplardan ayırdığı kesin olmakla birlikte Türkmenleri ikiye böldüğü, Kürt bölgesinin eskisi gibi Bağdat'ın hâkimiyetine girmesi mümkün görülmediğine göre Türkmenlere de özerklik verilmesinin Irak'ın toprak bütünlüğünü bozmayacağını, Kürtlerin yarı bağımsız veya bağımsız bir devlet kurma teşebbüsünde bulunarak Türkmenleri de küçük ortak olarak yönetime almak isteyebilecekleri, ancak bu yolun tehlikeli bir çözüm olduğu, bütün çözümlerin sancısız gerçekleşmesinin mümkün olmadığı, Türkiye'nin Türkmenler konusunda politika geliştirip müttefiklerini ikna etmesi ile, Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerini de harekete geçirerek konuyu gündemde tutmasının gerektiği ifade edilmektedir.

Daha sonra sempozyumun değerlendirme oturumuna geçildiği ve Prof.Dr. Azmi Süslü ve Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun değerlendirme konuşmalarını yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu konuşmalarda; sempozyum sırasında konuşmacıların tespitlerinin çok önemli olduğu, bölgedeki ekonomik değerler sebebiyle bölgenin egemen devletleri arasında ihtilaflar çıkarılmaya çalışıldığı, özellikle İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya gibi devletlerin petrol konusunda imtiyazlarını devam ettirmek suretiyle bölgeden çıkmayacakları, Türkiye'nin Musul meselesini ihmal ettiğini, kamuoyuna ve basma çeşitli etkinlikler düzenleyerek böyle bir meselemizin olduğunu kabul ettirmemiz gerektiği örneklerle anlatılıyor.

Söz konusu eserin son bölümünde konu ile ilgili makalelerden Prof.Dr.Fahir Armaoğlu'nun "**Lozan Konferansı ve Musul Sorunu**" konulu, Doç. Dr. E.Semih Yalçın'ın "**Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi**" konulu ve Prof.Dr. İlker Alp'in "**Misâk-ı Millî**" konulu makaleleri de yer almaktadır. Bu makalelerde de Musul meselesi ile ilgili, Milletimizin büyük bir çoğunluğu tarafından bilinmeyen tarihi gerçekler arşiv belgeleri ile anlatılmaktadır.

Prof.Dr. İlker Alp'in makalesinden bir bölümü burada yazmadan geçemeyeceğim. Amerikalı Gene-

ral Mc.Artur "Hatıralarında" büyük devlet adamlarından biri olarak tanıdığını ifade ettiği Atatürk ile 1933 yılında Ankara'da yaptığı bir mülâkatta sormuş. "Sizin Türkiye'nin geleceği hakkında tasavvurunuz nedir?" Atatürk'ün verdiği cevap Misâk-ı Millî'den vazgeçmediğini ve hedefe ulaşmak için uygun şartların oluşmasını beklediğini gösteriyor. "Allah nasip eder, ömrüm vefa ederse Musul'u, Kerkük ve Adaları geri alacağım. Selanik dahil Batı Trakya'yı Türkiye hudutları içine katacağım."

Bu eserin okunması ile; Irak'ta ve Irak'ın Kuzeyinde A.B.D. ve diğer Avrupa ülkeleri tarafından meydana getirilen bugünkü fiili durumun yaklaşık bir asır önce plânlanan ve o zaman gerçekleştirilemeyen bir meselenin, şimdi gerçekleştirilmesi yolunda atılan adımlar olduğu görülecektir. Ayrıca o dönemde nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil gibi vatan parçalarının nasıl kaybedildiğinin veya kaybetmek üzere olduğumuzun öğrenilmesi açısından yararlı olacağı düşün cesindeyiz.

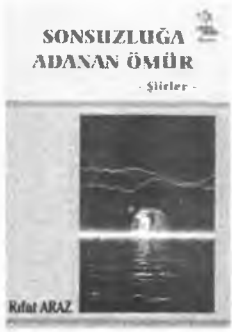

Rıfat Araz'ın “Sonsuzluğa Adanan Ömür” Adlı Şiir Kitabı ve Şiirlerinde “Sonsuzluk” Teması

Rıfat Araz, *Sonsuzluğa Adanan Ömür*,
1. Baskı, BRC Basım, Ankara 2004. 96 s.

R. Mithat YILMAZ

Şair - Yazar

Elimizde Rıfat ARAZ'ın “Sonsuzluğa Adanan Ömür” adlı şiir kitabı var. Araz'ın diyebiliriz ki, arka kapaktaki de dahil bu kitabında yer alan 68 şiirinin tamamı dinî-tasavvufî motifler taşıyor. Onların çoğu bir na't, bir münâcât lezzetinde... Okudukça tad aldık, okudukça arşa kanatlandık.

Bir ara farkına vardık ki, Rıfat Araz, sonsuzluğu şiirlerinde âdeta bir mazmun olarak kullanmış. Her şeyin bir sonu varken o bize sonsuz olanı, ebedî olanı sezdirmeye çalışmış. Her dem var, her dem diri olanı; bakî olanı yani... hem de öyle-böyle yarım ağızla değil; gönülden bir sevgiyle, sevdıyla, aşkla!.. “Sonsuzluk sevdâsı çağırır aşkım...” mısraı bunun ifadesi sayılabilir. Bir de şu ifadeye kulak verin:

*“Kul Rıfat bu kulluğun en eşsiz hevesidir;
Sonsuzluk âlemine köprü kuran sevgiler...”*

Bu vadide istemesi bitmez şairimizin:

*“Bir sevgi kanatlınsın gönlümün gül dalında;
Süzülerek yükselsin sonsuza kanat kanat!..”*

Hani bir şiirinde Yahya Kemal; “Bildim nedir ufuktaki sonsuzluğun tadı” demişti ya; Rıfat Araz da gerek “Ufkumda sınırsız bir cihân döner...” ifadesinde, gerekse;

*“Sonsuz ufuklarda kaybolan akşam;
Ömrün esrârını sona götürür...”*

derken o tada erenlerden. Esasen kitaba ad olan şiirinden de çıkarmak mümkün bunu:

*“Kul Rıfat özlediğim vuslâtın lezzetini;
Tadaydım o sınırsız, zamansız ötelerde!..”*

Niyazi-i Mısırî'nin bir güzel şiiri vardır. Eşyayı bir zamir olarak görmek gerektiğini imâ eder Mısırî bu şiirinde... Der ki:

“Âdeme eşyada esmâ görünür

*....
Âdem isen “sümme vechullah'ı bul
Kande baksan o güzel Allah'ı bul.”*

Bir an gelir ki Araz da eşyanın, zamanın ve sesin ötesiyle irtibat kurar. Varlığın esrârını çözer gibi olur:

*“Varlığımı kuşatan bunca şekil, onca ses;
Öteler ötesinden hayat sunar, sır verir...”*

Hayatımız, Hâlık'ın ebedî 'Hay'yından bir nefha değil midir?.. Şairin dediği de odur işte:

“Ey Rabb’imin nefhası, bendeki gizli gerçek!

.....

Kime kaldı bu âlem, ötelerde son yerin?!..”

“Son yer” den kasıt eğer “ölüm”se ve kişinin ölümünden bir korkusu varsa, Yunus Emre’nin sözü o kişiyedir:

“Ölümden ne korkarsın

Korkma ebedî varsın!..”

Necip Fazıl’ın demesi de bu mealdedir:

“Sonsuzluk, ölümsüzlük

Bitmez, tükenmez düzlük!..”

Şairimiz bir yerde kişiğliğini ince bir san’atla uyarır; yola çıkmadan azığına dağarcığına koymaya bak der:

“Çağırır varlık O’nu,

Tayin et doğru yönü;

Fehmeyle sonsuz sonu!..

Gel sevgini bol eyle;

Ötelere yol eyle!..”

Bir yerde ise daha sarıh, daha vazıh söyler:

“Ölüm bir diriliştir sekiz cennet renginde;

İmânın gülzârında solmayan güller açar!..”

“Büyük Yol” romanında Andre Malraux bir kahramanına;“Ölümü, ölmek için düşünmüyorum, yaşamak için...” dedirtir. Biz bu söylemi İslâmî bir restorasyonla Araz’ın şiirinde şu şekilde buluruz:

“Düşüm ötelere seyrine yâ Rab;

Özümde dürülmüş cihan olsa da!..”

.....

Yâ Rab, canım sana bir kuldur ancak;

Saltanat tahtında sultan olsa da!..”

Rıfat Araz ömrünü sonsuzluğa, nefsinin kulluğa adanmış ve huzuru bunda bulmuş bir gönül ehlidir.

Araz’ın, “Dedim- Dedi” şiiri nefsiyle nasıl çetin bir mücadele içinde olduğunun belgesi gibidir. Bir dörtlüğü şöyledir o şiirin:

“Dedim, canda doğsun hilkatın nûru...

Dedi, kim beslesin kibri, gurûru?!..

Dedim, bilmen gerek sonsuz huzûru;

Düşer kanatların, kol elden gider!..”

Asıl mücahit ona denir ki nefsiyle yaptığı savaşı kazana!.. Mücahidin asıl büyüğü odur ki nefsinin ölmeden öldüre:

“Garip Kul Rıfat’ın sevgidir sözü;

Sensiz nasıl yanar sevdânın közü?..

Ölümden öteye gel bağla özü;

Ölmeden ölmekle ölmezsin gönül!..”

“Ölmeden ölmek” Araz’ın iki şiirinde (shf 60, 69) daha karşımıza çıkıyor. Ne demişti o yüce Peygamber; “Mûtû kalbe en temûtû” yani “Ölmeden önce ölünüz”. Neden?.. “Ötenin ötesinde can var, nûr var, huzûr var!..”(shf 75) da ondan. Zaten, “Bir hayatmış ölüm yâ Rab!..” (shf 85) diyen de Araz değil miydi?..

“Sonsuzluk” bir mazmundur dedik Araz şiirinde. Nerede, ne şekilde kullanılırsa kullanılsın bir ucu Allah’a çıkan bir mazmun... Dönmek, daireler çizerek dönmek de sonsuzluğun mecazıdır, sonsuzluğun mazmunudur. Semazenin dönmesi, pervânenin dönmesi, moleküllerin dönmesi, dünyamızın dönmesi, feleklerin dönmesi, zerreden küreye bütün bir kâinatın dönmesi hep bir gayeye matuftur ve Yaradan’ı zikir iç amacını taşımaktadır. “Kalpler, ancak Allah’ı zikirle mutmain olur.” İlahî emri de bunu telkin etmiyor mu?..

Araz şiirinde “dönmek” mastarı ve fiil türevleri gayet bolca kullanılmış (shf 15,16, 18,19, 21,22,24,28,34,39,43,44,47,57,63,65,66,67,71,74,79, 85,86). Dairedeki sonsuzluk sırrını keşfeden eski Mısırlılar, evliliğin ve onun getireceği saadetin sonsuza kadar sürmesi temennisiyle bir daireden ibaret diyebileceğimiz alyans yüzüğü kullanmışlardır. Şairin telmihi sanırım bu dediklerimiz cihetindedir.

“Ey Rabb ’imin nefhâsı, bendeki gizli gerçek;

Pervâneyim çevrende düştüm nûruna yandım!..

O sonsuzluk vâdeden esrârına beni çek;

Nefsimin meydanında döne döne sınıandım!..”

“İhrâmına bürünsün vecd ile dönsün zaman!..”

mısraı da şairin aynı şiirinde geçer. Beşir Ayvazoğlu ise “Kubbe aşktır, kubbe sonsuza yönelmek / Kubbe dönmektir çelebim” dediği bir şiirini şu mısralarla sürdürür;

“Gök, kubbeler kubbesi

Gökler döner ben dönerim

Cümle âlem raks içinde...”

Kubbe dahi bir sonsuzluk sembolüdür; çünkü bir daire temeline oturmuştur. Bu zaviyeden baktığımızda Yahya Kemal’in “Kendi Gökkubbemiz” den de o sonsuzluk işaretini almak

daha kolay olmaktadır. Araz’da da kubbeli mısralar çoktur.

Evlilikte sevgi varsa, aşk varsa parmağa takılan yüzük bir mânâ ifade eder. Keza aşk, insanın sonsuzluğunu ifade ediyorsa aşktır... Kendi varlığına, insana, insanlığa, eşyaya, varlıklar âlemine, bütün bir kâinata gönül gözüyle bakan aşık; mevcut hadiselerin oluşumunu, akışını, sebep ve sonuçlarını aşka bağlar; olanları aşkta görür, aşkla yoğurur, yorumlar, ilâhî aşktan başka bir duygunun olmadığını tahayyül eder, tefekkür eder... Bütün halkalarda, daire ve dönmelerde de bu böyle olmalı ki, şairimiz bu mükemmel yapılanmayı “aşk” adıyla kayda geçirmiş:

“Hangi varlığa baksam; suya, dağa, güneşe;

İhrâmına bürünmüş, aşkınla nasıl döner?!..”

“Aşk” dahi Araz şiirinde bu anlamıyla hayli yer tutar. Keza “dönmek”le müteradif diyebileceğimiz “devir, deveran” kelimeleri de (shf 30,33,35,37,38,40,41,44,45,87,88,90) yine sonsuzluğu çağrıştıran mânâsıyla Araz şiirinde sıkça karşımıza çıkar.

Kısacası Rıfat Araz’ın şiirine neresinden baksanız, kaçınıcı sayfasından, hangi mısraından girseniz görürsünüz ki oradan sonsuza açılan bir kapı, sonsuzluğa bakan bir pencere vardır. Ve o saat anlarsınız ki Araz, sadece ömrünü değil şiirini de “Evvvel, Âhir, Hay, ve Bâkî” sıfatlarıyla mücehhez bir sonsuzluğa adamıştır.

“Tıva Kahramanlık Destanları I-II”

Doç. Dr. Metin Ergun- Doç. Dr. Mehmet Aça, **Tıva Kahramanlık Destanları I**, Akçağ Yayınları, Ankara
2004, 600 sayfa.

Kadrive TÜRKAN

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fak.
Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı

Ergun ve Aça, bu ortak çalışma ile haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuz ve ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Türkiye Türkolojisi içinde yer edinmeye başlayan Sibiryanın küçük halklarından Tıva Türklerinin Kahramanlık Destanlarını ele almaktadırlar.

Çalışma “Ön Söz” den sonra “Giriş”, “Bibliyografya” ve “Metinler”den oluşmaktadır.

“Ön Söz” de (s.7-9), “Türkiye Türklerinin kültürel kökleri ile Türk Dünyası’nın kültürel bağlarının tespiti ve güçlendirilmesi doğrultusunda hazırlamaya çalıştığımız **Tıva Kahramanlık Destanları**, Türk destancılık geleneği içinde çok değerli bir yere sahip olan Tıva Türklerinin destancılık geleneğini ve muhtelif destanlarını Türkiyeli araştırmacıların bilgisine sunmayı amaçlamıştır. Türk’ün inanış ve düşünüş sisteminin en güzel bir şekilde yansıtıldığı destanların ve destancılık geleneklerinin öğrenilmesi ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi, “Türk Dünyası Destancılık Geleneği”nin bir bütün halinde ortaya konulması ve çok daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılması bakımından elzemdir. Nitekim, bugüne kadar Altay, Hakas, Kırgız, Kazak, Başkurt Türklerinin destancılık geleneği üzerine kıymetli çalışmalar yapılmış ve böylece Türk destan

araştırmalarında araştırmacılara yeni ufuklar açılmıştır. İnanıyoruz ki, Tıva Türklerinin zengin ve bir o kadar da ilgi çekici destanları ile destancılık geleneğinin öğrenilmesi, ufukların daha bir açılmasını, kıymetli ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak adına önemli bir adımın daha atılmasını sağlayacaktır.” (s.8) cümleleriyle çalışmanın amacı ve önemi vurgulanmaktadır.

“Giriş” (s.11-199), üç ana başlıktan teşekkül eder:

I. Tıva Türklerinin Destanları Üzerinde Yapılan Çalışmalar (s.11-24): Tıvaların sözlü geleneği ile ilgili ilk çalışmaların 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren V. Radlov, G. N. Potanin, N. F. Katanov, F.Ya. Kon tarafından başlatıldığı; sonrasında ise misyonerlik çalışmaları kapsamında Rus misyonerlerin, bölge halkına ulaşabilmek adına, halkın dil ve folklorunu inceledikleri üzerinde durulmuştur. Bu başlık da üç alt başlığa ayrılmaktadır:

A- Çarlık Rusyası Döneminde Yapılan Çalışmalar (s.13-15): Burada Radlov, Potanin, Katanov ve Kon’un, Tıva Türklerinin destan, masal, efsane metinlerini derleme, yazıya geçirme ve yayımlama faaliyetlerinden bahsedilmektedir.

B- Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Çalışmalar (s.15-21): 1917 Bolşevik Devriminin Tıva Türkleri üzerindeki tesirleri ve bu dönemdeki gelişmelerden kısaca söz edilmiş, Rus politikaları çerçevesinde Moğol etkisinin önüne geçebilmek için Latin esaslı alfabeğe geçilmesi ve okuma yazmanın yaygınlaştırılmasının, halk edebiyatı metinlerinin derlenmesindeki yadsınamaz etkisine değinilmiştir. Bu bağlamda derlemelerin yayımlandığı “Revolstun Hereli” (Devrim Şafağı) adlı dergi ile “Tıva Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü”nün derleme faaliyetlerinde önemli bir yer edindiği, bu amaçla toplantılar düzenlendiği ve Enstitüde kurulan arşivde bilmece, ır, masal, atasözü gibi sayısız sözlü

gelenek ürünü arşivlendiği vurgulanmıştır. Daha sonra 1957'den 1987'ye kadar olan dönemde Tıva destanları üzerine çalışan bilim adamları ve çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir.

C- Sovyetler Birliği Dönemi Sonrasında Yapılan Çalışmalar (s.21-24): 1990'dan itibaren başta Tıvanın Dil, Literature Bolgaş Töögünün Ertem-Şinçilel İnstitutu yaptığı çalışmalar, olmak üzere günümüze kadar olan zaman zarfında Tıva kahramanlık destanlarıyla ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

II. Tıva Türklerinin Destancılık Geleneği

(s.25-96): Tıva Türklerinin destancılık geleneğinin işlendiği bu bölüm de bir önceki bölüm gibi üç alt başlıktan oluşmaktadır:

A- Destan (Tool), Destanların Konu ve Şekil Özellikleri (s.25-39): *Tıva Türklerinde (Tıva'da ve Moğolistan'ın Sengel bölgesinde yaşayanlar), hem destan hem de masal türünü karşılamak amacıyla tool terimi kullanılmaktadır* (s.25). Masal ve destan için aynı terimin kullanılmasının, zaman zaman karışıklık ve tartışmalara yol açtığı noktasından hareketle, masal ile destan arasındaki farklara işaret edilmekte, Güney Sibiry Türk topluluklarına ait bazı metinlerin hali hazırda hangi tür içinde yer aldığı konusunda araştırmacıların farklı görüşlerine yer verilmektedir. Hemen arkasından destanların ölçü, nazım birimi ve kafiye özellikleri destanlardan alınan örnekler üzerinde anlatılmıştır. Bunu Tıva destanlarında yer alan konu ve tipler üzerine yapılan değerlendirmeler izler. Ayrıca burada destanların konu ve kompozisyonlarıyla (tipler) ilgili olarak L. V. Grebnev'in tasnifi ile aynı konuda Baysklan ve S. M. Orus-ool'un tasnif ve değerlendirmeleri de yer almaktadır.

B- Tıva Destanlarının Poetikası (s.39-71): Destanların şiir sanatı açısından değerlendirmeye tabi tutulduğu bu bölümde, Tıva kahramanlık destanları, destan kahramanlıklarıyla ilgili tasvirler (epitet),

teşbih, istiare mübalağa ve formel yapıları bakımından örnekler üzerinden incelenmiştir.

C- Destancı ve Destan Anlatımı (s.71-96): Tıvaların "toolçu" adını verdikleri aynı zamanda masal anlatıcısı da olan destan anlatıcılarının yetişmesinden, bu bağlamda oluşan destancılık mekteplerinden, destancılarının özelliklerinden ve destan anlatma geleneğinden söz edilmektedir. Hemen arkasından Tıva Türklerinin Ünlü toolçularından beş tanesi kısa hayat hikayeleri ile birlikte anlattıkları masal ve destanlar da isim olarak verilmiştir.

III. Tıva Türklerinin Destanlarının Motif Yapısı

(s.97-199): Kitaba alınan "Alday-Buuçu", "Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley", "Kangıvay-Mergen", "Aldın-Çaagay", "Aldın- Kurgulday" ve "Erelzey-Mergen, Haragalzay-Mergen Alışkılar" adlı Tıva kahramanlık destanları önce özetlenmiş, arkasından da motif tespit ve değerlendirmesi yapılmıştır. Motifler, dört ana başlık ve pek çok alt başlığa ayrılarak incelenmiştir:

A- Mitolojik Motifler (s.108-115): Tıva kahramanlık destanları, son derece zengin mitolojik motiflere sahip olup, adı geçen altı kahramanlık destanındaki mitolojik motifler dört alt başlıkta ele alınmaktadır.

B- Dini Motifler (115-123): Destanlarda dini motif olarak. Gök Tanrı inancı yanında Şamanizm, Lamaizm ve Budizm'e ait bir çok ögenin bulunduğu aktarılmıştır.

C- Büyü-Sihir, Şifalı-Büyülü Ot (s.123-133): *Tıva kahramanlık destanlarında başta yada ve yadacılık olmak üzere, sihirli otlar, yiyecekler, engeller, sihirli şal ve fal gibi yedi motif tespit edilmiştir.*

Ç- Sosyal Hayatla İlgili Motifler (s.133-199): Bu bölüm motif sayısı açısından en geniş

bölümüdür. Sosyal hayatla ilgili motifler, yirmi altı başlıkta değerlendirilir.

“**Bibliyografya**” da (s.201-208) konu ile ilgili olarak yararlanılan yerli ve yabancı önemli ölçüde kitap ve makale adı geçmektedir.

“**Metinler**”(209-600) kitabın son en hacimli bölümü olup, Tıva kahramanlık destanlarından altı tanesi Tıva ve Türkiye Türkçesi bir arada olmak üzere aktarılmıştır:

Alday-Buuçu	(s.211-288)
Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley	(s.289-471)
Kangıvay-Mergen	(s.473-521)
Aldın-Çaagay	(s.522-547)
Aldın- Kurgulday	(s.548-576)
Erelzey-Mergen, Haragalzay- Mergen Alışkılar	(s.577-600)

“Tıva Kahramanlık Destanları II”

Doç. Dr. Metin Ergun- Doç. Dr. Mehmet Aça, **Tıva Kahramanlık Destanları II**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, 399 sayfa.

Tıva Kahramanlık Destanları I , adlı kitabın devamı olan çalışma, “**Ön Söz**” (s.7), “Giriş / Tıva Kahramanlık Destanlarının Poetikası”, “Tıva Kahramanlık Destanlarının Motif Yapısı” başlıkları ile “Bibliyografya” ve “Metinler” den oluşmaktadır.

Giriş / I.Tıva Kahramanlık Destanlarının Poetikası (s.9-48): Bu bölümde çalışmanın konusunu oluşturan dört destan, yapı ve anlatım özelliklerini teşkil eden anlatım kalıpları ve epitetler açısından örnekler üzerinde değerlendirilmiştir.

II. Tıva Kahramanlık Destanlarının Motif Yapısı (s.49-147): Burada motiflerden önce motif

araştırması yapılacak olan “Han-Şilgi Attıg Han-Hülük, Arı-Haan, Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge, Şöögün Bora Attıg Şöögün-Kööğün” adlı destanlar özetlenmiş ve adı geçen destanlar; “mitolojik motifler, dini motifler, büyü-sihir ve sosyal hayatla ilgili motifler” olmak üzere dört ana başlık ve birçok alt başlığa ayrılarak incelenmiştir.

Kitap; “**Bibliyografya**” (s.149-150) ve “Metinler” (Tıva Türkçesi-Türkiye Türkçesi) ile noktalanmaktadır.

Metinler (s.151-399): Başlığı altında Tıva Kahramanlık destanlarından dört tanesi Tıva ve Türkiye Türkçesi bir arada olmak üzere verilmiştir:

Han-Şilgi Attıg Han-Hülük	(s.153-224)
Arı-Haan	(s.225-272)
Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge	(s.273-344)
Şöögün Bora Attıg Şöögün-Kööğün	(s.345-399)

Tıva Türklerinin kahramanlık destanlarını konu alan bu önemli çalışmanın, Türk Dünyasının bilinmezlerini bilinir kılmak adına yapılacak yeni çalışmalara öncülük etmesi dilekleriyle....

“Dil Şu Büyülü Düzen”

Doğan Aksan, *Dil Şu Büyülü Düzen*, Bilgi yayınları,
Ankara 2003, 185 s.

Dr. Reşide GÜRSES

Türk Dil Kurumu Uzmanı

Ömrünün üçte ikisinden fazla bir süreyi dille uğraş içinde geçiren Prof. Dr. Doğan Aksan'ın dil üzerine yetmişin üzerinde araştırması bulunmaktadır. Prof. Aksan pek çok çalışmasında Türkçenin sözcüklerini, Türkçe sözlerdeki anlam bütünlüğünü çeşitli araştırmalarında ele almış ve dilimizi dil biliminin verileri ışığında değişik açılardan değerlendirmiştir. Özellikle dilimizin anlam yönünü pek çok açıdan değerlendirmiştir. Bu çalışmalarından bazıları şunlardır: *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (1971), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)* (Üç cilt bir arada, ilk baskı, Ankara 1995), *Türkçenin Gücü* (Genişletilmiş 6. baskı, 1999), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili* (1993), *Türkçenin Sözcükleri* (1996), *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (1998), *“Anadilimizin Söz Denizinde* (2002), *Dil, Şu Büyülü Düzen...* (2003). Türkiye Bilimler Akademisinin 1998 Yılı Hizmet Ödülü'nü alan Prof. Aksan, genelde dil üzerinde durduğu bu eserde, özelden de Türkçenin pek çok özelliğini, zenginliği ve güzelliğini ortaya koymakta, dilimizin sırlarla dolu dünyasının kapısını bizler için aralamaktadır. Dil gerçekten de insanoğlunun yaşamını anlamlı kılan bir bütün. Bu sırlarla dolu dünyaya şairler yazarla çeşitli açılardan bir açılım getirmeye çalışmışlar. Yunus Emre bir şiirinde bunu şu şekilde dile getirir:

Söz ola kese savaşı,
Söz ola kestire başı.
Söz ola ağulu aşı,
Yağ ile bağ ede bir söz.

İnsanoğlunun dününe, bugününe ve yarınına açıklık getiren dil, olağanüstü bir dünyaya doğru uzanan yapısıyla pek çok araştırmaya kaynaklık etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Genel bir tanımlama içinde “bir iletişim aracı” olarak belirlenen dil, oluşumundan yapısına, düşünce ile bağlantısına, toplum ve toplumun kültürüyle ilgisine kadar pek çok karmaşık yapıyı birlikte incelemeyi gerektiren yapısıyla “iletişim” aracı olmaktan öte bir özellik göstermektedir. Tüm bu nitelikleriyle dil, bir sırlar manzumesi

olarak karşımızda durmaktadır. Biz burada Prof. Dr. Doğan Aksan'ın *Dil Şu Büyülü Düzen...* adlı kitabını burada tanıtmaya çalışacağız. Bu kitabında, Dil ve dil bilimi ile ilgili konuları anlaşılır ve açık bir dille ele alan Prof. Aksan, dilin bugüne kadar tespit edilmiş değişik yönlerini ve özelliklerini, başta bilim adamları olmak üzere dile ilgi duyan herkese hitap edecek şekilde anlatmaktadır.

Dil üzerine araştırma yapan bilim adamlarının, dilin kültürel boyutunu, toplumla bağlantısını ve dildeki çeşitli akımlarını konu alan bu kitapta, anlam başta olmak üzere söz varlığının pek çok yönü irdeleniyor.

Kitapta, “Ön Söz” ve “Giriş”ten sonra dille ilgili konular çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Daha sonra “Sonsöz”, “Kaynakça” ve “Dilbilim Kavramları Dizini” yer almaktadır. “Sonsöz”de; ses, yapı, söz varlığı, sözcük ve anlam dizgesi içerisinde şaşırtıcı bir düzen oluşturan dilin nitelikleriyle ortaya konulmasının bilimin işi olduğu belirtilmekte ve bu noktada onu kullanan bireylerin dile gereken sevgiyi ve özeni göstermeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Kitabın son kısmında yer alan ve bu konudaki temel yayınları içeren geniş kaynakça, bu konuda araştırma yapacaklar için bir köprü vazifesi görmektedir. Kaynakçadan sonra gelen ve dil bilimi ile ilgili kavram ve terimlerin alfabetik sırayla yer aldığı “Dilbilim Kavramları Dizini” adlı bölüm ise dil bilimi alanındaki terimlerin Türkçe karşılıklarını bir bütün olarak ortaya koymaktadır.

Kitabın, “Giriş” kısmında dille ilgili genel bir açıklama yapılmıştır. Burada; dilin ne olduğu, insan dilinin olması ile olmaması arasında ne gibi fark olduğu, konuşma dili, yazı dili, dilin gücü, şiir dili, dilin toplumla, dünyayla bağlantısı, dildeki değişme olgusu, ana dili (“native language”, “mother tongue”) kavramı ile değişebilir yapı içinde; dil, lehçe, ağız terimleri üzerinde kısaca durulmuştur.

Daha sonra dille ilgili temel konular şu on ana başlık altında ele alınmıştır: “Dil Konusunda Eğilme-Dilbilimin Doğuşu ve Gelişmesine Kısa Bir Bakış”, “İletişim ve Dille İletişim”, “Hayvanların Dili Var mı?”, “Dil ve Düşünme”, “Dilin Yaratıcılık Özelliği”, “İnsanın Ayrıcalığının Odağı: Beyin”, “Dilin Kuruluşu- ‘Dizge’ Kavramı (‘Ses Dizgesi’, ‘Bürün Dizgesi’, ‘Biçim (Yapı) Dizgesi’, ‘Sözcük Dizgesi’, ‘Sözcük Dizgesi, Ek: Sözcük Alanındaki Yeni Gelişmelere Kısa Bir Bakış ve Değerlendirme-

miz”, “Anlambilim Dizgesi-Anlam Yapıları”, “Ek: Dil İçinde Bir Dil: Şiir Dili””, “Dilin İşleyişi”, “Dil Edinimi-Çocuk ve Dil”, “Dille Kültürün Bağlılığı ve Türkçedeki Yansımaları”.

“Dil Konusunda Eğilme-Dilbilimin Doğuşu ve Gelişmesine Kısa Bir Bakış” başlıklı ilk yazıda, dilin ve dille ilgili araştırmaların tarihi seyri üzerinde temel bilgiler verilmiştir. Elimizdeki bilgiler ışığında Eski Yunan ve Hint kaynaklarına kadar uzanan dil ile ilgili araştırmaların mahiyeti hakkında bilgi verilmekte ve bu dönemde dille ilgili çalışmalarda dinsel kitapların itici bir güç oluşturduğu ifade edilmektedir. Dil bilim çalışmalarının doğu ve batıdaki gelişimi ile ilgili bilgilerin de verildiği bu yazıda; “edinç (competence)”, “edim (performance)”, “derin yapı”, yüzey yapı”, “metin dilbilim (textlinguistics), “söylem çözümlemesi (discourse analysis)” gösterge bilim (semiology, semiotics)”, “bağımlılık dil bilgisi (Fr. Grammaire de dependances) ve “değerlilik dil bilgisi (Alm. valenzgrammatik) gibi terim ve kavramlar hakkında bilgi verilmiştir.

“İletişim ve Dille İletişim”. İletişim kavramının geniş ve dar anlamıyla ele alındığı bu yazıda, yaratıcılık yönü de bulunan insan dilinin gelişmiş yapısıyla mimik, jes vb. alanları içine alan öteki iletişim unsurlarından farklı bir karaktere sahip olduğu belirtilmektedir.

“Hayvanların Dili Var mı?” başlıklı u yazıda hayvan dili ve insan dili arasında benzer ve farklılıklar üzerinde durulmaktadır. İnsan dilinin soyut ve somut kavramları singelere dönüştürme ve yaratıcılığa açık olma gibi özelliklerle hayvan diliyle karşılaştırılmayacak bir niteliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır.

“Dil ve Düşünme” adlı makalede, dil ve düşünce arasındaki bağ irdeleniyor. Dil olmadan düşünülüp düşünülmeceği konusundaki değişik görüşlere yer verilmiş ve dil ve düşüncenin birbirini destekleyen ve iç içe olan yanlarının yanında bir birine göre farklı olan bazı özellikler taşıdığı belirtilmektedir. Düşüncenin dilsel boyutu, somut ve soyut kavramlarla ortaya konmaya çalışılmaktadır.

“Dilin Yaratıcılık Özelliği” adlı yazıda insan dilinin en önemli özelliğinin yaratıcılık olduğundan yola çıkılarak sesle şekil sesle yapı arasındaki ilişkiler örnekleme yoluyla dile getirilmektedir. “Demir perde”, “gönül putu”, “can şehri” gi örneklerde somut ve soyut kavramların oluşturduğu dil yaratılan üzerinde durulmaktadır.

“İnsanın Ayrıcalığının Odağı: Beyin”. Bu yazıda beyin ve dil arasındaki ilişkiye değiniliyor. Bu konuda yapılan çeşitli araştırmalar üzerinde duruluyor. İy bir eğitim ve

öğretim süzgecinden geçen kişilerin beyninin gücünün doruk noktaya ulaşma sansını yakalayacağı vurgulanıyor.

“Dilin Kuruluşu- ‘Dizge’ Kavramı” başlıklı bu yazıda konu; “Ses Dizgesi”, “Bürün Dizgesi”, “Biçim (Yapı) Dizgesi”, “Sözvarlığı Dizgesi”, “Sözdizimi Dizgesi, ‘Ek: Sözdizimi Alanındaki Yeni Gelişmelere Kısa Bir Bakış ve Değerlendirmemiz””, “Anlambilim Dizgesi-Anlam Yapıları, ‘Ek: Dil İçinde Bir Dil: Şiir Dili” ” gibi alt başlıklar altında incelenmektedir. Bu yazıda; “ses”, “perde”, “ton”, “ezgi”, “vurgu”, “söz”, “söz dizimi” ve “anlam” gibi dilin çeşitli alanları üzerinde durulmaktadır. Konuyla ilgili olarak atasözleri, deyim ve terimlerden çeşitli örnekler verilmektedir. Şiir dilinin özellikleri çeşitli örneklerle anlatılmaktadır. Meselâ şiir dilinin bildirmeden öte duygulan-dırma işlevi taşıdığı Yunus Emre’nin şu şiiriyle örneklendirilmiş:

“Bir garip ölmüş diyeler,
Üç gündün sonra duyalar,
Soğuk su ile yuvalar,
Şöyle garip bencileyin.”

“Dilin İşleyişi”. Dilin beyindeki ve konuşma aygıtındaki durumu gibi konuların ele alındığı yazıda, bu konudaki çalışmaların henüz istenen düzeyde olmaması sebebiyle beyinden sese doğru uzanan çizgisinde geniş bir araştırmaya ihtiyaç olduğu ve bunun disiplinler arası çalışmaları gerektirdiği belirtilmektedir.

“Dil Edinimi-Çocuk ve Dil”. Somuttan soyuta doğru gelişim gösteren çocuktaki dil ediniminin, seslerin oluşumu çerçevesinde ele alındığı bu makalede dil dizgeleri ve bunların gelişim seyri üzerinde durulmaktadır.

“Dille Kültürün Bağlılığı ve Türkçedeki Yansımaları”. Kitaptaki bu son makalede, kültürle dilin birbiriyle çok yakın bir ilişki içinde olduğu Türkçeden örneklerle ortaya konmaktadır. Örnek olarak Türklerin hayatında “at”ın büyük bir yeri olduğu ve “At binenin, kılıç kuşananın.”, “At sahibine göre eşinir.” gibi deyimlerde bunun dile yansıdığı ifade edilmektedir.

Sesten biçime, söz dizimine, anlama kadar dille ilgili bütün konuları bilimsel bir yaklaşımla ortaya koyan kitap, gerek anlaşılır diliyle gerekse konuları ele alış biçimiyle dile ilgi duyan herkes için bir başucu kitabıdır. Dil bilimini, duru ve anlaşır bir dille okuyucuya tanıtan, tanıtırken de sevdiren kitap, içerdiği örneklemelemlerle de dilimizin zenginliğini gözler önüne sermektedir. Dille ilgili pek çok konuyu öğrenmek isteyenler için bu kitap bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar”

Peirce, Leslie P., **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar**, (Çeviren: Ayşe Berktaş), İstanbul, Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998. (2.Baskı), ISBN 975-333-048-0., XVI+408 sayfa.

Dr. Yıldırım ÖZBEK

Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü / Kayseri.

Leslie P. Peirce’in, *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in Ottoman Empire* özgün adıyla 1993 yılında Oxford Üniversitesi yayınlarından çıkan ve Ayşe Berktaş tarafından Türkçeye çevilerek Toplumsal Tarih Vakfınca yayınlanan eseri, önsöz, Türkçe basım önsöz ve teşekkür bölümlerinin dışında (s.1-xiii), iki temel bölüm, 16-17. yüzyıllarda padişahlar ve valide sultan adlarının yer aldığı iki ek, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

Kitabın giriş bölümü (s.1-13), “Harem Efsaneleri ve Gerçekleri” ana başlığını taşımaktadır. Eserin bu bölümü, batıların Osmanlı haremine yönelik düşüncelerini değerlendirmekte ve harem kavramının daha çok “ailenin kadınları, özel yaşamla ilgili mekanlar” olarak sarayın bir bölümü için kullanılacağını ileri sürmektedir.

Harem-i Hümayun’un sıradan bir hane hareminden daha gelişmiş bir yapıya sahip olduğu, içerisinde eş ve anne olarak valide sultanların bulunduğu ve kadınlar açısından bu mekanın çoğu zaman bir manastır kimliğinde olduğu belirtilerek, birkaç padişah dışında da, padişah yatağını paylaşan kadın sayısının ise zannedilenden az olduğu vurgulanmaktadır. L.L. Peirce, batıların harem kadınlarının iktidardan uzak, tamamen dört duvar arasına sıkıştırıldığı şeklindeki önyargılarına karşılık, bazı Türk tarihçilerinin de, Osmanlıların yıkılışını, kadınların yönetime dahil olmasına bağlama gibi saplantılara sahip olduğunu belirtmektedir. Osmanlı siyasetinde ülkenin

hanedanının ortak malı olduğu, dolayısıyla kadının da yetkilerinin bulunduğu ve Osmanlı dünyasında kadınların mülkiyet sahibi olup bunu işletebildiklerini vurgulamaktadır.

Kitapta 16-17. yüzyıl Osmanlı toplumunun kamusal/özel alan şeklinde bir bölünmeden ziyade, ayrıcalıklı ile avam, kutsal ile cismanî şeklinde bir ayırımıya sahip olduğu ve bu ayırımın cinsiyeti de kapsadığı ileri sürülerek, Osmanlıların kendilerinden önceki Müslüman toplumlarca kullanılan ve sıradan avamı vurgulayan *amm* ile hükümdarı, yöneteni, saltanata ilişkin değerleri kapsayan *hass* kavramlarını kullandıkları ifade edilmektedir. Ama esas ayırımın iç-enderun (hükümdara ait), dış-birun (taşraya, halka ait) şeklinde olduğu belirtilmektedir. Hükümdarın bulunduğu mekanın her seviyede (savaş alanı, cami vs.) diğerlerinden ayrı olduğu belirtilerek, bu anlayışın değişik kültür çevrelerinden izler taşıdığı ifade edilmektedir.

“Hanedanın Üreme Politikası” genel başlığı çeşitli alt başlıklara bölünerek kitabın birinci temel bölümünü oluşturmaktadır (s.15-199). “Osmanlı Hanedanı” alt başlığı altında (s.17-33), Osmanlı Hanedanının uzun solukluluğunu gerektirenleri sorgulanmaktadır.

Hanedan içinde kadınların hükümranlık yetkisi yok gibi görünse de, valide sultanların şehzadenin doğumundan itibaren, eğitimiyle, cinsel eylemleriyle ilgilendikleri ve dolaylı da olsa hükümranlığa ortak oldukları vurgulanmaktadır. Yazar, “Sultan” kelimesinin anlamı üzerinde durarak, Osmanlıların kendilerini daha çok padişah veya hünkar olarak tanımladıklarını ileri sürmektedir. Ancak şunu belirtmeliyim ki, politik gücün sanatsal yansımadaki önemli mihenk taşları olan mimarî eserlerdeki kitabelerde Osmanlı padişahları kendilerini daha çok “sultan” unvanıyla tanımlamışlardır.

Osmanlıda hanedanın devamlılığının cinsellikten geçtiği, aile içinde politik ve cinsel olgunluğun denetlendiği ifade edilerek, erkekler için politik olgunluk ölçüsünün çocuk sahibi olmakla, kadınlar için ise doğurganlığın sona ermesiyle

başladığına dikkat çekilmektedir. Şehzadelerin sancaklara tayin edilinceye kadar sakal bırakmadıkları ve cami, medrese vs. türünden eser yaptıрма haklarının olmadığı ilginç notlar olarak aktarılmaktadır.

III.Murad döneminin sonuna kadar şehzadelerin tahta geçişlerinde birbirleriyle mücadeleler yaptıklarına değinen yazar, III.Murad döneminden sonra şehzadelerin tahta çıkana kadar çocuk sahibi olmalarının yasaklandığını, böylece mirasçılar üretmedikleri ve hane reisi olmadıklarından politik kariyerin gerçek ve simgesel anlamlarından uzaklaştıklarını savunur. 17.yüzyıla birlikte tahta geçmede, en büyük kardeşe hak tanınmaya başlandığı (ekberiyet) ve I.Ahmed'ten sonraki 22 padişahın mirasını erkek kardeşleri veya yeğenlerinin aldığı belirtilerek, iktidarın babadan oğula veya en büyük erkek kardeşe aktarımı konusunda İslâm toplumlarındaki diğer örneklerle göndermeler yapılmaktadır.

Hanedan kadınlarının gücün hanedan dışına çıkabileceği endişesiyle, aile içinden yeğenlerle veya hane kulu olarak kabul edilen vezirler, sadrazamlar, kaptan-ı deryalar gibi devlet adamlarıyla evlendirilerek bu kişilerin de denetlendiğine dikkat çekilmektedir.

Kadınların politik statülerinin şehzade annesi olmakla başladığı fakat bir kadının birden fazla şehzadenin annesi olması durumunda şehzadeler arasında gizli bir rekabet yaşandığı ifade edilmektedir. Hanedanda 16.yüzyıl sonuna kadar iki güçlü kadın bulunurken (valide sultan ve padişahın hasekisi), 16.yüzyıldan sonra tüm ailenin sarayda yaşamaya başlamasıyla tüm denetimin valide sultanlara geçtiği iddia edilmektedir. Valide sultanın saraydaki dairesinin, cariyelerin barındığı bölüm ile sultanın odasının ortasında, yani merkezde konumlandırılmış olduğu belirtilerek, denetimin kimde olduğu sorusunun çok yalın olarak cevaplandırıldığına vurgu yapılmaktadır.

Hanedan içinde kadın hakimiyetinin neden 16.yüzyılın sonunda başladığı sorusu, bu yüzyıl sonuna doğru Osmanlı devletinin fetihçi yapısının

sönerek yerine daha bürokratik bir devlet yapısının hakim oluşuyla cevaplanmaktadır. Şehzade ve annesinin sancağa çıkmamasının da bu yapıyı perçinlediğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca 16.yüzyıl sonuna kadarki tahta geçişlerde görülen mücadelelerin askeri yayılcılık veya fetih hareketleriyle, ekberiyet sisteminde tahta geçişte de bürokrasi arasındaki benzerlik vurgulanmaktadır.

Hanedanın Üreme Politikası içinde ele alınan ikinci bölüm "Zevceler ve Cariyeler:14-15.Yüzyıllar" başlığını taşımaktadır (s.34-74). Burada Osmanlı hanedanının devamlılığının iki kaynaktan beslendiği, bunlardan birinin yasal evlilikler, diğerinin ise cariyelerle birliktelikler olduğu ileri sürülerek, Osmanlıların, özellikle 14.yüzyılda daha çok Hristiyan kadınlarla, 15.yüzyılda diğer Anadolu beyliklerine mensup kadınlarla evlendiklerine, dahası kızların yada kız kardeşlerin de bu beyliklere mensup beylerle veya şehzadelerle evlendirildiklerine dikkat çekilmektedir.

II.Mehmet döneminden itibaren, bozguna uğratılmış devletlerin sarayına mensup kadınların Osmanlı haremine katıldıkları ve genelde devlet ileri gelenleriyle evlendirildikleri belirtilmekte, Kanunî ile yasal evlilik geleneğinin terk edilerek, cariyelerle evliliklerin başladığına değinilmektedir. Osmanlı toplumunda da müslüman bir erkeğin aynı anda yasal dört eşinin, buna ilaveten cinsel ilişki kurabileceği sayısız dişi kölesinin (cariye) olabileceğine değinen yazar, çocuk doğuran cariyelerin hem hanedan içinde hem de tebaa arasında statüsünün değiştiğini, cariyelerden doğan çocukların yasal evliliklerden olanlarla aynı hukukî ve toplumsal haklara sahip olduklarını belirtir. Osmanlı tarihçilerinin, hanedan içinde daha çok tek eşliliği ve yasal evlilikleri gündeme getirdikleri, Hristiyan prenseslerle yapılan evlilikleri ve diğerlerinden daha gösterişli oldukları bilinen düğün alaylarını görmezlikten geldikleri dönem kaynaklarına göndermeler yapılarak iddia edilmektedir.

L.L.Peirce, Avrupalılara göre, Osmanlı'nın cariyelik sistemini benimsemesinde, kaybedilen savaş sonunda sultan haremının esir alınması ve sultan eşine yapılabilecek onur kırıcı muamelelere

katlanamama (I.Bayezid'in eşi Maria'ya Timur'un davranışı ve Bayezid'in intiharı) ve yasal eşlerin mallarına dokunamama gibi sebeplerin etkili olduğunu belirtir. Cariye sisteminin altındaki gerçeğin, hanedan ve sultanı 'biricik' kılma arzusu olduğunu ileri süren yazar, müslüman hanedanlardan evlilik yoluyla Osmanlı hanedanına katılmış bazı kadınların (Dulkadir hanedanına mensup Sitti Hatun gibi) bu nedenlerle çocuksuz bırakıldıklarını, böylece geldikleri hanedanın küçük düşürüldüğünü iddia eder.

Cariyelerin doğuracağı erkek sayısının bir çocukla sınırlandırıldığı, bu durumun sebebinin ise taht mücadelesi esnasında daha fazla kan dökülmesini önlemek ve iki oğula sahip kadınların bunlardan birini eğitmek, kollamak ve desteklemek için sebep olabileceği karışıklığı engellemek olduğu vurgulanmaktadır.

Politik ve cinsel olgunluğa erişmiş, hane sahibi olabilecek şehzadelerin (genelde 16 yaş civarı) İstanbul dışına sancağa çıktıkları, kendilerine İstanbul'dakinin küçük bir örneği sayılacak saray, cariye ve kullar tahsis edildiklerine dikkat çekilerek bu sancaklar içinde, İstanbul'a yakınlığından dolayı en gözdesinin Manisa olduğu belirtilmektedir. Kanunî'nin Manisa'daki şehzadelik yıllarının kayıtlarından, sarayda ilk zamanlarda 458 kişinin, ilerleyen yıllarda 673 kişinin varlığından haberdar olunmaktadır. Şehzadelerin sancağa çıkışlarının sarayda kutlandığı ve kendileriyle birlikte annelerinin de sancağa gittiklerine dikkat çekilmektedir. Oğlu öldürülen annelerin, çocuklarının hanesine sahip çıktıkları, Bursa'ya çekilip oğlu ve kendi türbesinin inşaatıyla uğraştıkları belirtilmektedir. Şehzade annelerinin sancakta maaş aldıkları ve bu maaşın zaman zaman şehzadenin maaşından birkaç kat fazla olduğuna da işaret edilen bu bölüm, Hürrem'le yaşadığı rekabeti kaybeden Mahidevran Hatun'un (Şehzade Mustafa'nın annesi) acıklı öyküsüyle bitirilmiştir.

"Hasekiler ve Damatlar Devri:1520-1566" başlığı altında, bir ölçüde Kanunî döneminin tümü için bir genelleme yapılmıştır. Kanunî'nin devrinin güçlü krallar ve kraliçeler devri olduğuna dikkat

çekilerek, Osmanlı'nın bu çağa Kanunî ve Hürrem'le katıldığı belirtilmektedir.

"Hasekiler" alt başlığında, Hürrem Sultan'ın Kanunî'nin tahta çıkışından birkaç yıl önce veya o yıl (1520) saray haremine girmiş olan Batı Ukraynalı (belki de Polonyalı) bir cariye olduğu, zaman içinde Kanunî'nin tek gözdesi haline geldiği ve altı çocuğundan ilkinin 1521'de (Şehzade Mehmed) doğurduğu anlatılmaktadır. Hürrem oğlu Mehmed'le sancağa gitmeyerek bir geleneği terk etmiştir. Hürrem'le birlikte değişen bir gelenek de, cariyeye evlenilmesi ve yasal eş pozisyonuna geçirilmesidir. Yazar, Kanunî'nin bu uygulamasının pek çok Türk tarihçi tarafından hazmedilmemiş olduğuna değinir. Hürrem'in Topkapı Sarayına taşındıktan sonra padişaha daha yakın olduğu, dolayısıyla birtakım sırları paylaştığı ve danışmanlık yaptığı, bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde korunan Hürrem ve Kanunî'ye ait mektuplardan anlaşılmaktadır. Hürrem'in 1558'de ölümüyle sırdaşlık ve danışmanlık görevini kızı Mihrimah'ın yaptığı ileri sürülmektedir.

I.Selim dönemiyle birlikte hanedana mensup kadınların müslüman devletlerin hükümdarları veya şehzadeleri yerine devlet görevlileriyle evlendirilmesi, damatlara bir lütûf gibi görünse de, amacın onların hanedana sadakatinin pekiştirilmesi olduğu ifade edilmektedir. Damatların sultan ailesine mensup eşlerini gücendirmeleri halinde, sonu ölüme varabilecek zorluklar yaşayabileceği belirtilerek, kocalarından ayrılan veya eşi ölen kadınların saraya döndükleri ya da başka bir devlet görevlisiyle ikinci hatta üçüncü evliliğini yapabildiklerine dikkat çekilmektedir.

Leslie P.Peirce, damatların vezir olabilmesi için saray birunda başlayan hizmetlerinin 30 yıl süreyle devam etmesi gerektiğine, ancak İbrahim Paşa gibi istisnaların olabildiğine dikkat çekerek, İbrahim'in sadrazamlığına ve onunla ilgili yorumlara yer vermektedir. Kariyer basamaklarını çok hızla çıkan İbrahim'in aşırı ihtiraslarının kurbanı olarak idam edildiği ve aynı akıbete uğrayanların İbrahim'in yanına gömülerek diğer yöneticilere ibret dersi verildiği belirtildikten sonra, Hürrem'in de gözde

olarak yükselişinin İbrahim'inkine çok benzediği ama sonunun farklı olduğu kaydedilmektedir. Kanunî'nin gelenekleri yıkarak sağladığı bu yükseltmelerin halk tarafından fazla eleştirilemediği, bütün suçun sultanı büyülediğine inandıkları Hürrem'e yüklendiği ileri sürülmektedir.

Kanunî'nin ilk yıllarında, aile içinde İbrahim-Hatice (Kanunî'nin kız kardeşi) ve Mustafa-Mahidevran'dan kaynaklanan ikili bir hiziple karşılaştığı, bunlara sonradan Hürrem-Mihrimah-Rüstem ittifakının da eklendiği ileri sürülmektedir. Mustafa'nın bertaraf edilip II.Selim'in taht varisi oluşunda son ittifakın payı büyük olmuştur.

Kadınların da dahil olduğu bu taht mücadelesinde Kanunî'nin çok belirgin bir adayının olmadığı, duruma göre çocuklarından birini desteklediği ileri sürülse de, Hürrem'den doğan ilk oğlu ve Manisa sancağındaki şehzadesi Mehmed'i varis olarak düşündüğünü, muhtemelen kendi adına yaptırmaya başladığı camiyi 1543'te Mehmed'in ölümü üzerine ona ithaf etmesi (Şehzade Camii) ve sandukası üzerine ahşaptan bir taht yaptırtmasından anlamak mümkündür.

Kanunî'nin, yeniçeriler tarafından çok sevildiği bilinen Mustafa'yı idam ettirmesinde, saray içindeki ittifakların etkisi de göz ardı edilmemekle birlikte, dedesinin (II.Bayezid) akıbetine uğrama korkusu baskın olmuş olmalıdır. Kitapta Kanunî'nin, babası Selim gibi büyük oğlunu tahta varis yapıp diğer çocuklarını niçin öldürmediği sorusu tartışılırken ilginç bir sonuca varılmaktadır. Büyük oğulun (Mustafa) varis olması durumunda öldürülecek bütün erkek çocuklar Hürrem'den doğmadır. Kanunî'nin Hürrem'e duyduğu sevginin, eğer varsa bile böyle bir niyeti engellemiş olduğu iddia edilmektedir.

Hürrem'in sancağa çıkmaması ve hanedan kadınlarıyla evlenen vezirlerden dolayı İstanbul'da kalabalık bir yönetici-elit sınıfın meydana geldiği ifade edilmektedir. Kanunî'nin başlattığı bu gelenek, İstanbul dışında payitaht olma arzusu taşıyan şehirlerin (Edirne gibi) hevesini kırmaya yönelik bilinçli bir tercih olarak algılanabilir. Bu arada Hürrem ile ilgili tartışmalarda, Osmanlı tarihçilerinin

Hürrem'e anlamsız bir nefret duygusuyla baktıkları belirtilir. Osmanlı tarihçileri oğlunu korumaya çalışan iki kadından Mahidevran'ı övmüş, Hürrem'i kötülemiştir. Aslında tarihçelerin kötülemek istedikleri Hürrem'e aşırı düşkün olan Kanunî idi.

Hürrem'in ölümüyle birlikte Osmanlı sarayında yeni bir dönem başlamıştır. Güçlü kadınların siyasetteki yeri kitapta "Valide Sultanlar Devri:1566-1656" başlığıyla ele alınmaktadır (s.121-151).

Valide sultanların saray içinde daha güçlü, padişah anneleri olarak iktidara daha yakın oluşlarının irdelendiği bu bölüm, II.Selim'in hasekisi Nurbanu'nun (Cecelia Venier-Baffo) Osmanlı sarayına katılışıyla başlamaktadır. 1537 yılında 12 yaşındayken Barbaros Hayrettin tarafından esir alınan ve o tarihlerde saraya giren Nurbanu, 1543 yılında II.Selim'in haremine dahil olmuş ve 1546 yılında da şehzade Murad'ı doğurmuştur. II.Selim'in özellikle Nurbanu'dan bir veliaht hedeflediği ileri sürülmektedir. II.Selim'in Kanunî zamanında varis seçilmesiyle Nurbanu'nun da hasekiliği garanti altına alınmıştır. Nurbanu'nun çocukları II.Selim'in padişah olmasından önce doğmuşlardır. Nurbanu'nun II.Selim padişah olduktan sonra çocuk doğurmamış olması ise, cinsel eş konumunun bitmiş olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Venedik elçisi J.Ragazzoni'nin 1571 tarihli raporundan anlaşıldığına göre II.Selim, III.Murad'ı veliaht görüp çok sevdiği için Nurbanu'yu yasal eş yapmış ve ona 110.000 düka mihr ödemiştir.

Selim'in oğlu III.Murad'ın, atalarından farklı olarak monogam bir ilişki yaşadığı ve hasekisinin Arnavut kökenli bir cariye; Safiye olduğu belirtilmektedir. Uzun süren monogam ilişkinin temelinde III.Murad'ın bir dönem yaşadığı ve tedavi olduğu belirtilen iktidarsızlık vardır. III.Murad'a annesi Nurbanu ve kız kardeşi İsmihan sultan tarafından başka cariyeler alması için baskı yapıldığı ve nihayet iki cariye daha aldığı belirtilerek, baskıların temelinde o sıralarda III.Murad'ın cinsel ve politik olgunluktan yoksun 15 yaşında tek erkek çocuğunun kaldığı, iddia edilmektedir.

16.yüzyılın sonuna doğru tahta en büyük erkek çocuğun geçmesi şeklinde formüle olan eğilimlerin daha çok Türk-Moğol geleneğiyle bağlantılı olabileceğine ihtimal veren yazar, bu geleneğin şehzade sancağının ortadan kalkmasına neden olabileceğini ileri sürer. III.Mehmed'in tahta çıktığında yaşayan 19 erkek kardeşini idam ettirdiği de kaydedilen notlar arasındadır. 37 yaşında ölen III.Mehmed'in büyük oğlu Mahmud'u, kendisini tahttan indireceği korkusuyla idam ettirdiği, aynı endişeyi de III.Murad'ın III.Mehmed için duyduğu ve Mehmed'e annesi Safiye tarafından çok savaşçı olarak görünmemesinin tavsiye edilmesiyle kurtulmuş olduğu belirtilmektedir. Yeniçerilerin savaş veya sefer yanlısı şehzadelere yana olmaları sonucu olarak, tüm sultanların tahtan indirilecekleri korkusuyla rahatsız olduklarının altı çizilerek, Osmanlı siyasasının buna bir çözüm üretmediği ifade edilmektedir. Ekberiyet sisteminin belki bir çözüm olduğu savunulmaktadır. Ekberiyete geçişle şehzadeler günde 100 akçe maaşla sarayda ikamete zorlanmışlar, siyasî anlamda statüleri olmadığından cariyeleri olsa bile çocuk sahibi olmaları yasaklanmıştır.

IV.Murad ve IV.Mehmed'in tüm kardeşlerini öldürme arzularının önüne anneleri Kösem ve Turhan sultanların geçtiği belirtilerek, 17.yüzyıla birlikte kardeş katlinin ortadan kalkmasında valide sultanların etkili olduğu ifade edilmektedir. Sarayda çocuk yapmadan yaşayan ve çocuk yapabilecek çağa erişmeden tahta çıkan (daha doğrusu çıkarılan) padişahın, kardeşlerinin hepsini ortadan kaldırması ve çocuk sahibi olamadan ölmesi durumunda, hanedanın başsız kalacağı tehlikesinin düşünülmüş olması, kardeş katlinin kaldırılmasında önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Dahası o devrin tarihçileri de artık bu eski geleneği metheden yorumlardan kaçınmışlardır. Şehzadelerin sancağa çıkarılmayarak, toplumsal erişkinliğe geçirilmemeleri, annelerini de etkilemiş, onların da toplumsal kimlik elde edememiş bir oğulun annesi olarak onurlandırılması mümkün olmamış, neredeyse tüm saray mensupları anonimleşmiş ve anonimleşmeden payını alan şehzade anneleri,

toplumsal bir kimlik sahibi olamamalarından dolayı, cami, medrese, türbe vs. gibi mimari eserler inşa ettirememişlerdir.

17.yüzyılda saray içinde adı öne çıkan kadın Kösem (Maypeyker Sultan) dir. Kösem, I.Ahmed'in ikinci ya da üçüncü cariyesi olarak saraya girmiş ve tüm Osmanlı tarihi içinde en güçlü kadın şahsiyet olarak tanınmıştır. Kösem'den sonra hasekiliğin nüfuz kaybettiği belirtilerek, II.Osman'ın Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızıyla yaptığı evliliğin de bir devrim olduğuna dikkat çekilmektedir.

IV.Murad ve İbrahim dönemlerinde birden fazla hasekiden dolayı gözde döneminin kapandığına dikkat çekilerek bu kadınların "sultan eşi" gibi anonim bir unvan kullandıkları ileri sürülmektedir. Tüm hasekilerin bu dönemlerde eşit maaş alıyor olmaları da bu anonimleşmeyi perçinlemektedir. 17.yüzyıl sonundan itibaren cariyelere "kadın" unvanının verildiği, ilk cariyeye "başkadın" denildiği, diğer tümünün ise "ikinci kadın" olarak kaydedildiği kitaptan öğrenilen bilgilerdendir.

Leslie P.Pierce, kitabının "Harem-i Hümayun Kurumu" başlığını taşıyan beşinci bölümünde (s.152-199), Osmanlı kaynaklarının özellikle harem hayatı konusunda sessiz kaldığına değinmekte, batılı yazarların çoğunun haremî nasıl görmek istiyorlarsa öyle ele aldıklarını, ancak anlatılan konuların bazılarının haremde çalışmış bir içöğlanından derlenmiş olabileceğini de belirtmektedir. Yazarın hareme ilişkin en güvenilir bulunduğu kaynak Osmanlı arşivleridir. L.P.Pierce, arşivlerdeki bilgilerle, Osmanlı ve Batılı kaynakların karşılaştırılabileceğini iddia etmektedir.

Fatih döneminde Yeni Saray'ın inşa edilmesiyle, hükümet işlerinin görüldüğü mimari mekanlarla, padişahın özel hayatını kapsayan mekanın ayrıldığına, Kanunî ile birlikte her ikisinin birleştiğine dikkat çekilmektedir. Fatih dönemiyle birlikte Eski Saray'da padişahın yatağını paylaşmış ve ondan bir erkek çocuk doğurmuş kadınların Eski Saray'da kalmaya başladıkları; Kanuni dönemiyle birlikte, padişahla ilişkisi olmayan kadınların Eski Saray'da ikamet ettikleri belirtilerek, Topkapı

Sarayının bugün harem olarak bilinen bölümünün ağırlıklı olarak III.Murad döneminde (1574-1595) biçimlendiği ileri sürülmektedir. Harem içindeki hiyerarşinin orada barınanların maaşlarından hareketle belirlenebildiğine dikkat çeken yazar, bu hiyerarşinin en üstünde valide sultanların bulunduğunu iddia etmektedir. Örneğin Nurbanu Sultan'ın günlük 2000 akçe, Safiye Sultan'ın 3000 akçe aldıkları bu maaş defterlerinden öğrenilebilmektedir. Aynı yıllarda şeyhülislamın 750, Anadolu ve Rumeli Kazaskerinin 572, Yeniçeri Ağasının 500, vezir-i azamın 1000, güçlü sultan imgesinin yaratıcılarından Mimar Sinan'ın 55 ve padişahın da 1001 akçe maaş alıyor olmaları çarpıcı bir tablo olarak değerlendirilebilir. Harem içinde valide sultanlardan sonra en güçlü kadınların hasekiler olduğuna değinen yazar, onların maaşlarının her zaman padişah kızlarınıninkinden fazla olduğunu belirtmektedir.

Padişahların süt anneleri olan 'Daye Hatun'ların da Harem-i Hümayun içinde önemli yerleri olduğu, mevkiilerinin sultanların annelerinin ölümünden sonra arttığı belirtilmektedir. Daye Hatunların ve çocuklarının saraya yakın isimlerle evli oldukları ve II.Selim örneğinde olduğu gibi, padişahla satranç oynayabilecek kadar ona yakın, Fatih'in dayesi Ümmü Gülsüm örneğinde olduğu gibi üç cami yaptıracak kadar varlıklı oldukları arşiv ve tarihi kaynaklardan ulaşılabilen sonuçlar olarak değerlendirilmektedir.

Kadınlar açısından harem içindeki önemli bir mevkinin de II.Bayezid ve I. Selim devri kayıtlarında görülen Kethüda Hatun'luk olduğuna dikkat çeken yazar, bunların padişahın şahsi hizmetine bakan kadınların eğitimlerinden sorumlu ve cami, medrese, çeşme vs. gibi eserler yaptıracak kadar varlıklı insanlar olduklarını belirtmektedir.

Haremin fiziki mekan olarak geçirdiği evrimi kesin çizgilerle belirleyebilmenin zorluğuna değinilerek, kadınlar bölümüne valide sultanın dairesinin egemen olduğu ileri sürülmektedir. Valide sultanların dairesi, çevresindeki mekanları denetleyebilecek şekilde düşünülmüştür ve merkezde yer almasından dolayı hem sultan ve şehzadeleri hem

de cariyeleri kontrol etmektedir. Haremin hanedan ailesi için ikametgâh, cariyeler için bir okul olduğuna işaret eden yazar, harem içinde eğitilen cariyeler ve içoğlanları hakkında bilgi vererek, bazı cariyelerin devlet görevlileriyle (paşa, vezir vs.) evlendirilmesinde onların hanedana sadık birer kul olmalarının amaçlandığını ifade etmektedir. Fatih döneminde sarayda bulunmuş bir içoğlanının gözlemleriyle cariyelere, kıdemli kadınlar tarafından konuşma, okuma ve hukuk kurallarının yanı sıra dikiş dikmek, nakış işlemek, harp çalmak, şarkı söylemek gibi alanlarda da eğitim verildiği anlaşılmaktadır.

Valide sultanın, harem içindeki güç ağlarından her hangi bir kişiyle yüz yüze görüşmesinin mümkün olmadığı, güç çevreleriyle ilişkinin genellikle evliliklerle sağlanan kan bağıyla elde edildiği ileri sürülmektedir.

Kitabın temelde ikinci ana bölümü "Kadınlar ve Saltanat Gücü" başlığını taşımaktadır. Bu başlığın altıncı bölüm olarak düzenlenmiş alt başlığı ise "Osmanlı Saltanatının Değişen İmajları" olarak değerlendirilmiştir (s.203-247). Bu bölümde Osmanlı hanedanlarının diğer müslüman hanedanlara nazaran uzun ömürlü oluşunun farklı politik gelenek ve farklı hükümlerle anlaşıldığını birleştirebilmesinden kaynaklandığına işaret edilerek saltanat imajının zaman içinde geçirdiği evrim sorgulanmaktadır. Osmanlı hükümlerinin ilk iki yüzyılının, Sasani, Roma, Bizans ve Türk-Moğol geleneklerinden harmanlanmış bir yapı arz ettiği, ama bu yapı içinde padişahın daha çok "gazi" unvanıyla anıldığına dikkat çekilerek, bu unvanın kullanımının altında da Osmanlı'nın kendini diğer müslüman hanedanlara ve toplumlara kabul ettirme gayretinin bulunduğu vurgulanmaktadır. I.Selim'in Mısır, Suriye ve kutsal toprakları (Mekke, Medine) Osmanlı sınırları içine dahil etmesinden sonra, Osmanlıların kendilerini halife olarak, tüm İslâm dünyasının ama özellikle Sünni dünyanın lideri olarak gördüklerine işaret edilmektedir. Halife unvanının kullanılmaya başlanmasıyla Safevi hükümdarı Şah İsmail'in kendini Şiiilerin piri olarak tanımlamaya başladığı zaman diliminin örtüşmesine de dikkat çekilmekte ve

özellikle Osmanlı sadrazamlarından Lütfü Paşa'nın "halife, sultan ve imam" gibi unvanlar ve içeriklerine yönelik açıklamalarına göndermeler yapılmaktadır. Osmanlı sultanlarının kendilerini Peygamber soyundan gelmiş gibi gösterme gayreti içinde olmadıkları, "din ü devlet" düzeni içinde kendilerini hep devletin temsilcisi olarak algıladıkları ifade edilmektedir.

Osmanlı'nın kendi hanedanının üstünlüğünü veya hayırseverliğini özellikle saray törenleri, günlerce süren düğünler ve asıl önemlisi imar faaliyetleriyle kanıtlamak istedikleri belirtilmektedir. 17.yüzyıla birlikte eskisi gibi fetih hareketlerinin olmamasından dolayı, hükümrânlığın bu yolla kazanıldığına kimseyi inandırmak mümkün olamayacağından, hükümdarlığın kalıtsal bir sahiplik olduğu yayılmaya başlanmıştır. Sefere çıkmadığı için gazi olamayan padişahlar ortaya çıkmıştır. Ama, artık devletin sınırlarını genişletmektense var olan sınırları korumanın daha önemli olduğu tartışılmaya başlanmıştır.

Osmanlı sultanlarının kendilerini halktan tamamen koparmalarının altında, dostluklarla başlayacak laubaliliğin otoriteyi zedeleyebileceği endişesinin yattığı ileri sürülerek, bu anlayışın çoğu müslüman hanedanlıklar tarafından da uygulandığı ve Ortaçağ siyasetnamelerinde de tavsiye edildiği belirtilmektedir. Padişahların tebaadan uzaklaşarak yalnız kalmaları 16. ve daha sonraki yüzyıllarda yazılmış nasihatnamelerde eleştirilmiş ve gerilemenin başlıca sebebi kabul edilmiştir.

"Hükümdarlık Ayrıcalığının Sergilenmesi" başlığını taşıyan bölüm, hükümrânlığın yansıtılmasında kadınların rolünün değerlendirildiği en çarpıcı bölümlerden biridir (s.248-290).

Hükümrânlığın sıradan insanlara aktarımında Hürrem ve Nurbanu gibi saray kadınlarının öncülük ettiği imar faaliyetlerden bahseden yazar, ayrıca valide sultanların Eski Saray'dan Yeni Saray'a hatırı sayılır bir kalabalıkla ve tıpkı padişahların cülusu gibi paranın dağıtıldığı görkemli bir törenle gidişlerinin hükümrânlık anlatımının diğer tarafını oluşturduğunu ileri sürer. Ayrıca valide sultanların

eşlerinin türbelerine defnedilmesi, sünnet düğünlerine (örneğin 1582'deki sünnet düğünü gibi) iştirakleri ve zafer sonraları oğullarını kalabalık bir tören maiyetiyle karşılamaları, hükümrânlığın kadınlar tarafından da paylaşıldığını gösteren uygulamalar olarak yorumlanmaktadır.

Kanunî dönemi kadınlarının imar faaliyetleri içinde, annesi Hafsa Sultan'ın Manisa'daki külliyesi; Mihrimah ve Hürrem'in de Kanunî dönemi İstanbul'unda inşa edilmiş en büyük beş külliyesinden üçüne patronluk yaptıkları anlatılarak, Kanunî'nin ilk yıllarında saray debdebesinin, sonraki yıllarında da güç ve zenginliğin yansıtılmış olduğuna dikkat çekilmektedir. Hanedan kadınlarının özellikle sıkıntılı ve şansız kadınları (fahişeler) koruyup gözettikleri, evlenemeyen fakir kızlara çeyiz yardımı yaptıkları sosyal faaliyetlerinden bazıları olarak değerlendirilmektedir.

Hürrem Sultan'ın Mekke, Medine ve Kudüs'teki külliyesiyle ilgili bilgiler verildikten sonra tüm bu hayırseverlik eksenli bayındırlık işlerinin Hürrem'i halkın gözünde hükümrânlık dairesi içine kattığı ileri sürülmektedir.

1597-1660 yılları arasında inşa edilen İstanbul Yeni Valide Camisinin selatin (sultan) camisi grubuna alınması, valide sultanlığın 17.yüzyılda eriştiği mertebeyi göstermesi bakımından önemli görülmekte, Nurbanu'nun türbesinin vakfiyesine göre 157 personele ve Kanunî'nin türbesinden sonra en fazla cenazeye sahip türbe olmasıyla, hükümrânlık imgesi olarak yorumlanmaktadır.

Nurbanu ve Turhan sultanların inşa ettirdikleri kütüphaneler ve buralara bağışladıkları kitaplarla entelektüel hayata katkı yaptıkları ve kitapları hazırlayan hattat, müzehhip ve mücellit gibi sanatkarlara hamilik ettikleri vurgulanmaktadır. Valide sultanların kendi mallarından, sefere çıkacak orduya karşılıksız bağış yaparak yönetime destek olmaları ve bazı kalelerin onarımı için kendi mülklerinden para sağlamaları da zikredilen hayır işlerindedir.

Valide sultanlar tüm bu hayır işlerini kendi gelirlerinden karşılamışlardır. Gelirleri, daha çok

haseki iken kendilerine verilen has topraklarından kaynaklanmaktadır. Bunların yanında kendilerine bağışlanmış gümrük, liman ve çarşı gelirleri de bulunmaktadır. Valide sultanların çeşitli para vakıflarına para yatırarak elde ettikleri kârlar ve satın aldıkları gayrimenkûllerin kiralari ve nihayet zaman zaman günlük 3000 akçeden yılda en az 1000 000 akçeyi bulan maaşları, servetlerinin kaynakları olarak kaydedilebilir.

Bu bölümde son olarak, sultanın saray içinde kalmasına karşılık, valide sultanın tebaa içine çıkmasının bilinçli bir tercih olduğu vurgulanmaktadır. Törenlerde öne çıkmaları hanedanın meşruiyet ve cömertliğiyle ilişkilendirilir. Özellikle kutsal kentlere yapılmış imaret, külliye vs. ile kendilerinin ve hanedanın dindarlıkları anlatılmaya çalışılmışken, İstanbul gibi önemli merkezlere inşa edilmiş sosyal işlevli yapılarla (misafirhane, imaret/aşevi) hem iş imkanı yaratılmış hem de payitahtta meydana gelebilecek isyan tehlikesi hafifletilmiştir. 16.yüzyıldaki İstanbul vakıflarının 1/3 i kadınlar tarafından kurulmuştur.

Harem üyesi kadınların dış politikaya yönelik olarak diplomatik faaliyetlerinin ele alındığı “Diplomasi Politikası” eserin sekizinci bölümünü oluşturmaktadır (s.291-305).

Bu bölümde 16-17.yüzyıl diplomasisinde öne çıkmış Hürrem, Nurbanu, Safiye ve Kösem sultanların dış politikadaki faaliyetlerinden bahsedilmektedir.

Hanedanlar arası barış görüşmelerine ve bazen Osmanlı hanedanı içinde şehzadeler arasındaki görüşmelere kadınların gönderildiği belirtilmektedir. Cariyelerin ve bazı devlet görevlilerinin devlet içinde veya diplomatik görüşmelerde etnik kökenlerini tamamen bir kenara atmadıkları da kaydedilen önemli bilgilerdendir. Hasekilerin diplomatlığı çerçevesinde, Hürrem’in Osmanlıya sığınan Safevi şehzadesi Elkas Mirza’ya verdiği hediyeler ve bunlardan kaynaklanan beklentileri anlatılarak, Polonya ile uzun süreli olan barış döneminin altında da Hürrem’in Polonya’lı olmasından kaynaklanmış

bir hoşgörü anlayışının egemen olduğu vurgulanmaktadır.

Hürrem’in mektuplaştığı bir diğer hanedan üyesi olarak Şah Tahmasp’ın kız kardeşi Sultanım’dır ve mektuplaşmalarda Amasya Antlaşmasının sağladığı barış ortamının uzun süreli olmasına yönelik karşılıklı temenniler dile getirilmektedir.

Valide sultanların diplomasideki rolleri III.Murad döneminde artmıştır. Venedik elçileri Osmanlıyla yapılacak diplomatik görüşmelerde valide sultanlar ile hasekilerin göz ardı edilmemesine dikkat çekmektedirler. Nurbanu’nun Venedik asıllı oluşu, Divan-ı Hümayundan çıkacak kararların Venedik lehine olmasını sağladığından, kendisi 1583 yılında Venedik senatosunun aldığı bir kararla 2000 Venedik altını değerinde bir hediyeyle ödüllendirilmiştir.

Eserin dokuzuncu bölümünü oluşturan “Politik Gücün Kullanılması” başlıklı kısım (s.306-352), tahtın babadan oğula geçtiği bir sistem içinde şehzade annelerinin çocuklarını eğitime ve koruma çabalarını anlatarak başlamaktadır. Valide sultanlardan, zaman zaman devlet ileri gelenleri tarafından oğullarına yol göstermeleri de istenmiştir. Padişahlara nasihatlar içeren risalelerinin hazırlanması bazen valide sultanlarca sipariş edilebilmektedir. Koçi Bey’in sarayın iç ve dış idaresi ve teşkilatı konusunda İbrahim için hazırladığı risale Kösem Sultan tarafından sipariş edilmiştir.

17.yüzyılın ilk yarısı içinde tahta çıkmış altı sultandan dördünün 14 yaşından küçük olduğu, diğer ikisinin ise hükümet etmekten aciz oldukları belirtilerek, onların adına annelerinin yönetimi idame ettirdikleri ileri sürülmektedir. Kösem’in Mustafa ve İbrahim’e naiplik yaptığı yıllar, kariyerinin belki de en sıkıntılı yıllarıdır. Öte yandan bu naiplikler sırasında devleti ve güç ağlarını daha iyi tanımış hatta siyasetin bütün kurnazlıklarını öğrenmiştir. 17.yüzyılda Turhan Sultan’ın genç yaşta (23) valide sultan olmasına rağmen, sultanın terbiye nezareti görevi, onun tecrübesizliğinden dolayı Rumeli Kazaskeri tarafından yine Kösem Sultan’a

verilmiştir. Dolayısıyla 17.yüzyıl içinde naiplik önemli bir kurum haline gelmiştir. Kösem'in 28 yıllık saltanatı gelini Turhan'ın hazırladığı bir komployla sona erdiğinde kısa bir kriz dönemi yaşanmış, İstanbul halkı Kösem için üç günlük yas tutup cami ve çarşıları kapatmıştır.

Turhan Sultan'ın naipliğinin ilk yıllarında devletin, valide sultan ve sadrazam arasında sağlanmış mektup diplomasisi ile yönetildiği anlaşılmaktadır. Turhan Sultan'ın çeşitli idari ve mali bunalımlardan sonra Köprülü Mehmet Paşa'yı sadrazamlığa getirmesi önemlidir. Ancak daha da önemlisi, Mehmet Paşa'nın bu makama gelirken Turhan Sultan'a belirli şartları kabul ettirmiş olmasıdır. IV.Mehmet'in saltanatından sonra hiçbir valide sultanın oğluna naiplik yapmadığı belirtilerek, valide sultanların hayati bir tehlike durumunda hanedanın sürekliliğini sembolize eden bir kişilik durumuna geldiği ifade edilmektedir. Üstelik onların şehzadelerin doğumunu teşvik ve kardeş katlinin önüne geçerek, hanedanın üremesine ve dolayısıyla sürekliliğine de katkı yaptıklarının altı çizilmektedir.

Kitabın sonuç bölümü "Kadınlar, Hükümlerlik ve Toplum" başlığını taşımaktadır (s.353-376). Bu bölüm, 16-17.yüzyıl Osmanlı tebaasının hanedan kadınlarının politik nüfuzuna karşı tepki ve beklentilerinin ne olduğunu irdelemektedir.

Osmanlı hanedan kadınlarının politik nüfuzuna ilk tebaa tepkisinin, 16.yüzyıl sonunda Şeyhülislam Sunullah Efendi'den geldiğini kaydeden yazar, bu tepkinin İslâm tarihi içindeki köklerini kaynak olarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Sunullah Efendi'nin tepkisinin aslında, yüzyıllardır kadını ikinci sınıf bir insan olarak değerlendiren ve kamusal alandan çekmeye çalışan İslâm geleneklerinden kaynaklandığı, Nizamülmülk, Gazzali, Nasreddin Tusi ve Kemalpaşazade gibi İslâm düşünürlerinin eserlerine referanslar verilerek savunulmaktadır. Ancak bu düşünürler ve bunlara 17.yüzyılda eklenen Birgivi gibi radikal görüşlülere rağmen Katip Çelebi gibi, çoğu zaman adet ve alışkanlıkların dinî kuralların önünde geldiğine ve kadınların kamusal alandan (camide vaaz dinlemek ya da türbe ziyaret

etmek) yok sayılamayacağına inanan "ılımlı"lar da vardır.

Osmanlı toplumunda kadınlara yönelik tartışmaların 16.yüzyılda yoğunluk kazanmasının, kadın nüfuzunun bu tarihlerde artmaya başlamasıyla ve aslında geleneğin çiğnenmesiyle ilişkili olduğuna dikkat çekilmektedir. Gerek Memlûk, gerekse Timur ve Akkoyunlu devletlerinde kadınların politik nüfuzlarının yoğun olarak hissedildiği dönemin, Osmanlı gibi, fetihlerin pekiştiği ve zenginliğin arttığı döneme rast geldiğine ve padişah kadınlarına duyulan saygının temelinde de hükümdarlığın veraset usulüyle babadan oğula geçmesinin bulunduğu işaret edilmektedir.

Halkın hanedan ailesi içinde karizmatik kişilik olarak, saraya kapanmış padişahı değil de, kendi içlerinde olan şehzadeyi benimsedikleri ve babalarına karşı onları destekledikleri (Yavuz Selim örneğinde olduğu gibi) iddia edilmektedir. İddia edilen bir başka konu ise, Osmanlı toplumunun aktif cinselliği bitmiş kadınlara daha çok saygı duyduğu, şeyhülislam fetvalarında da onlara ilişkin hükümlerin daha yumuşak olduğudur.

Valide sultanların politik gücüne oğlunun çıkarlarına uyduğu sürece tahammül edildiği belirtilerek, harem içindeki mücadelenin aslında kuşaklar arası bir rekabet olduğu vurgulanmaktadır.

Kitabın kaynakçası (s.379-400), ansiklopedi ve sözlükler, yayımlanmamış Osmanlı belgeleri, yayımlanmış Osmanlı belgeleri, Osmanlı yazarları ve komşularının eserleri, çağdaş Avrupa belgeleri ve yazıları, ikincil kaynaklar şeklinde gruplanarak ele alınmıştır.

Leslie P.Peirce'in eseri, devletin en güçlü, saray belgelerinin zengin olduğu 16-17.yüzyılla sınırlanan ve harem gibi üzerinde doğru veya yanlış pek çok yorumun yapıldığı bir konuyu, hem Osmanlı hemde batı arşivleri, çağdaş Osmanlı tarihleri, dönemin yabancı elçi ve seyyahlarının notlarıyla harmanlayarak ele almakta ve zaman zaman İslâm toplumunun farklı dönemlerindeki uygulamalarla da karşılaştırmalar yapmaktadır. Tüm bu özellikler eseri, her paragrafı hatta her satırı dikkatlice okunacak bir kitap yapmaktadır.

Türk Kültürünün Temelleri I-II Kitapları Hakkında

Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri I-II**
Odes Ltd Şti Yayını, Ankara 2003.

Orhan DOĞAN

Sanat Tarihçisi

Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan geniş bozkır coğrafyası içerisinde Moğolistan bozkırlarının Türk tarih ve kültürü açısından özel bir yeri vardır. Dünya üzerinde görülen yerleşik, konar-göçer kültür türünden konar-göçer kültürlerin en iyi takip edilebildiği alanlardan birisini eski Türk devletlerinin yaşamlarını sürdürdüğü bozkır coğrafyaları oluşturmaktadır.

Türkler, Avrasya coğrafyasında tarih boyunca çok geniş sahalara uçsuz bucaksız topraklara özgürce yayıldılar. Arkeolojik, filolojik ve antropolojik açıdan son derece kıymetli eserleri barındıran Bozkır coğrafyası ayrı bir önem e sahiptir. Türk dili , tarihi ve kültürünün bugün için bilinen en önemli kaynağı sayılan Türk anıtları bozkır coğrafyası olarak tanıtmaya çalıştığımız sahada ortaya çıkmıştır.

Dünya üzerinde yaşayan milletleri birbirinden ayıran en önemli özellik ortaya koymuş oldukları kültürlerdir. Tarih boyunca Türk milletinin de ömrünü sadece savaşlarda geçirmediği kaynaklar ortaya çıktıkça kesinlik kazanmaktadır. Yakın zamanımıza kadar Türklerin göçebe bir millet olduğu yolunda bazı görüşler vardı. Herkes Türkleri kültür ve medeniyetten uzak ekonomik hayat tarzları gereği gelişmemiş bir topluluk olarak görmekteydi.

Bu yazımızda Türk Kültürünün Temelleri isimli çalışmanın I ve II. ciltlerinin kısa, öz ve başlıklar halinde tanıtımı yapılmaya çalışılacaktır. Birinci ciltte Atlı –göçebe Türk medeniyetini oluşturan devletlerin siyasi tarihi ile ilgili bilgiler ağırlıklı olarak yer almıştır. Kültür tarihimizin açısından ve de Türk kültürü hakkında art niyetli araştırmacıların “ Türkler kültür ve medeniyetten uzak barbar insanlardır.” şeklindeki tezini de çürütecek olan eserin ikinci cildi Türk Kültürü açısından son derece önemlidir.

Türk Kültürünün Temelleri II. cilt isimli kitap yedi bölümden oluşmaktadır. Yazar önsözde geçmiş ve geleceğe sahip çıkan ulusların ayakta kalabildiklerini ve bunun da eğitim sistemiz ile yakından ilgili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca yazar eserini kendini Türklüğe adanmış , Türk kültürüne hizmet etmiş insanların anısına bu kitabı armağan ettiğini açıklamıştır.

Giriş bölümünde kültürü “ bir milletin kendine özgü yaşayış , düşünüş, inanış ve davranış biçimi “ olarak tarif etmiştir. Türk kültür hayatını üç safhaya ayırmıştır. 1-Atlı –göçebe Türk kültürü (Bozkır Kültürü) , 2-İslâmi Dönem Türk Kültürü, 3- Batı medeniyeti dairesi içinde Türk Kültürü(Çağdaş Türk Kültürü) olarak belirtmiştir. (bkz s.3)

Eserin birinci bölümü Orta Asya'da Tabiat , İklim ve İnsan başlığı ile başlamaktadır. Bu bölümde Türklerin ilk anayurtları, iklim şartları, en eski kültürler ve eski Türk hayat tarzı anlatılmaktadır.(bkz s.7-18).

İkinci bölüm Türklerin Göçleri ve Yayılmaları başlığını taşır. Göçlerin sebepleri ve yapılan göçler hakkında bilgiler verilmektedir.(bkz s.25-39.).

Üçüncü bölüm Tarihte Türk Adı başlığını taşır. Türk adının ortaya çıkışı anlamı ve devlet-ülke adı olarak kullanılması ile ilgili bilgiler verilmektedir.(bkz s.44-53).

Dördüncü bölüm Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat adını taşır. Devletin oluşumunun temel unsurları olan halk, ülke, hakimiyet ve teşkilat kavramları açıklanmaktadır. Devlet başkanı ve onun özellikleri, devlet meclisi, hatun, tigin gibi görevliler tanıtılır. İdari yapı, hukuk ve ordu teşkilatı hakkındaki bilgiler bu bölümde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.(bkz. S.56-97.)

Beşinci bölüm Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Kültür adını taşır. Sosyal hayatta sosyal yapı tanıtılır ve sosyal yapıyı oluşturan, aile, boy ve bodun üzerinde durulmaktadır. Ekonomik hayatta ise bozkır ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılık üzerinde durulur. Ayrıca ticaret ve beslenme de bu konu altında ele alınmıştır. (bkz s.103-156).

Altıncı bölüm Eski Türklerde Din ve Dini Kültür adını taşır. Eski Türklerin inanç sistemi hakkında geniş bilgi verilmektedir.Gök Tanrı İnancı, Tabiat Kuvvetlerine İnanma, Atalara Saygı, İbadet, Yas ve Ölü Gömme Adetleri ve diğer dinler ağırlık olarak ele alınmıştır. (bkz. S.159-181).

Yedinci bölümde Eski Türklerde Edebi ve Bedi Kültür olarak düzenlenmiştir. Yazı, dil ve Edebiyat ,destanlar edebi bölümde yer alırken, sanatta ise resim,heykel, mimari yapılar ve müzik yer almıştır.

Ekler bölümünde Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri , Büyük Hun Hükümdarı Mete ve Ötüken Yış isimli çalışmalara yer verilmiştir.(bkz s.209-281).

Eser bibliyografya ve dizin kısmı ile son bulmaktadır.

Türk Tarihi ve Kültürünün temel özelliklerini yansıtan bu eserler ile yabancı araştırmacıların Türk kültürü hakkındaki görüşleri çürütülmüş olmakla birlikte Türk Kültürünün değeri hiçbir şey ile ölçülemeyecek derece de yüksek bir kültür olduğu açıkça görülmektedir. Türklerin bütün hayatlarını savaş ve yağma ile geçirmedikleri, sanattan yoksun bir ulus olmadıkları, gelenek ve göreneklerine son

derece bağlı topluluklar oldukları bu araştırma ile açıkça ortaya konulmuştur.

Eser Türk Kültür Tarihinde İbrahim Kafesoğlundan sonra yazılan Bozkır Kültürü isimli araştırma ile paralellik gösteren ikinci büyük bir kaynak olma özeliğine de sahiptir. Ayrıca eser ifadelerinin dilinin çok sade olması ve okuyanın bir okuyuşta anlamasına fırsat vermesi yönüyle de geniş kitlelere hitap edecek bir çalışma olma özeliğine de sahiptir. Eserin bol örneklerle açıklanması önemli yerlerinin kalın harflerle belirtilmesi ile de dikkatin dağılmaması önlenmiş, atasözleri ve yazıtlardaki sözler ile de esere canlılık ve sürükleyicilik katılmıştır.

Eserin son kısmında verilen Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri , Büyük Hun Hükümdarı Mete ve Ötüken Yış isimli kısımlarda her Türkün bilmesi gereken unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Bu vesileyle çok değerli hoca, araştırmacı sayın Prof. Dr.Salim Koca'yı bu yayını için kutluyor, böyle bir kitabı bizlere kazandırdığı ve okurken de bizi Türk milletinin tarihte layık olduğu yere götürdüğü için ve de Türk Kültürünü barbar ve kültürden yoksun bir millet olarak tanıtmaya kalkışanlara verdiği bu değerli çalışma için minnettarlık duygularımızı ifade ederken bu tür araştırmaların yayınlanmasını diliyor ve böyle araştırmaların genç Tarihçilerin çalışmalarına örnek teşkil etmesini genç araştırmacılar adına arzu ettiğimizi belirtmek istiyoruz.

“Bizim Kümbet Dergisi”

Osman OKTAY

İLESAM Yönetim Kurulu Üyesi

1930’lu 1940’lı yıllarda Halk Evleri tarafından birçok ilimizde dergi çıkarılmaktaydı. Bu dergiler; halk kültürü derlemeleri, şiir, deneme, hikâye ve araştırma makaleleriyle Cumhuriyet dönemi yazarlarından bir bölümünün yetişmesini sağladı.

Günümüzde baskı teknolojisindeki gelişmeye, üniversite sayısının 70’i aşmasına rağmen il kültürü, edebiyat, sanat dergilerinin sayısı ne yazık ki 20’yi bile bulmuyor. Oysa her üniversite şehrinde bir dergi yayımlayabilecek imkân bulunmaktadır.

Tokat, il kültür dergisine sahip şanslı illerimizden biri. Gazi Osman Paşa Üniversitesinin bulunduğu bu tarihî kentte bir kültür dergisinin yayımlanmasından daha tabii bir şey olamaz.

“Kümbet” eğitim kültür, sanat ve edebiyat dergisi, ilk önce “Tokat Kümbet” dönemini yaşadı. Ocak 1999- Şubat 2003 tarihleri arasında yaklaşık iki ayda bir 21 sayı yayımlandı. Özenli baskısı ve zengin içeriğiyle il dergileri içinde dikkati çekti. Kısa sayılabilecek bir aradan sonra yeni bir ekiple “Bizim Kümbet” adıyla yine iki aylık olarak tekrar yayımlanmaya başladı.

“Bizim Kümbet” in birinci sayısı Mayıs/ Haziran 2005 tarihini taşıyor. Sahipliğini İrfan Yıldız, Genel Yayın Yönetmenliğini Osman Baş, Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğünü de M. Emin Ulu yapıyor. Yayın

Danışmanları; Prof. Dr. Sadık Tural, Yavuz Bülent Bâkiler, Yahya Akengin ve Yard. Doç. Dr. Burhan Kaçar’dır. Yayın Kurulu ise İsa Kayacan, Hayrettin İvgin, Mehmet Nuri Yardım, Ömer Faruk Aybek, Tamilla Abbashanlı, Ulviye Savtur, Fehmi Solak, Ebubekir Tahiroğlu, Hasan Akar, A. Turan Erdoğan, Süleyman Gülerhan, Özcan Ünlü, Mahmut Hasgül, Mahir Adıbeş ve Sırrı Er’den oluşmakta. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgıstan, Türkmenistan, Kosova, Makedonya, Bulgaristan, Romanya, KKTC, Moldova-Gagauz Yeri, Ukrayna-Kırım’da tanınmış bilim adamı ve yazarlar da temsilciliği yapmaktadır. Temsilcilikleri dolayısıyla dergi, Türk dünyası yazarlarına kapısını açmış, bu dünyanın sesi olmayı amaç edinmiştir. Nitekim birinci sayıda üç Türk Cumhuriyetinden şair ve yazarların eserleri vardır.

Derginin Sorumlu Yazı İşleri Müdürü M. Emin Ulu, “Gönül Bağımızdan Gönül Bağımızda” başlığı altında, yeniden yayın dünyamıza girerken derginin amaçlarını, beklentilerini ve yayın ilkelerini açıklamış (s. 2-3). Yazdıklarından bir bölümünü tekrarlamakta yarar var:

“Sizden aldığımız güçle yeniden yola çıktık...

Birlik dağlarından bin bir çiçek devşirmek için yola çıktık...

Kardeşlik köprülerini yüreğimize kurmak için yola çıktık...

Menzil menzil, kervan kervan, çöllerde Leyla’yi arar gibi, insanlık adına yola çıktık...

Adem’den Havva’ya; Yesevi’den Hacı Bektaş Veli’ye, Âşık Veysel’e, Necip Fazıl’a kadar biteviye uzanan aşk yollarının turabı olmak için yola çıktık...

İnsanlığı erdeme götürecektir ulvî kervanda öncü olmak, bayrak taşımak, gönül burçlarını fethederek sonsuzluğa ulaşmak için yola çıktık...”

Genel Yayın Yönetmeni Osman Baş da “*Tokat Kümbet*” dönemini yaşamış bir yazar olarak dergi çıkarmanın güçlüğünü, zorluklarını anlattığı yazısının başlığını (s. 9-11) “*Güneşe Yürümek Gerek*” koymuş. Yazısı; “*İşte yeniden zora talip oluş... İşte Bizim Kümbet...*” cümleleriyle bitiyor.

Bu birinci sayının başyazısını Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural yazmış. “*Türklüğün Ortak Paydası Türkçe*” başlıklı bu başyazıda (s.4) insan hayatında dilin yeri ve önemine işaret edildikten sonra şöyle denilmektedir:

“*Bugün dünyada yaklaşık 200 milyon insan Türk dili ile temellenen lehçe ve ağızlarla konuşuyor. Türkçe, yaygınlık bakımından önde gelen yedi dünya dilinden biridir. Türk dilini; tarihin, toprağın ve ataların ruhlarının sesine, sözüne kulak veren bilinçli insanlar yaşattı. Türkçemiz; aklımızın, gönlümüzün, hayalimizin kelimeleşen dünyası olma işlevini sürdürüyor. Türkçe, Türklüğün zihin omurgası; Türkçe, koruyabildiğimiz ölçüde ortak paydamıza ait işlevini sürdüren mucizeli omuriliğidir.*”

İnceleme ürünü makalelerde şu konular ele alınmıştır:

Nail Tan, “*Yunus Emre ve Molla Kasım*” başlıklı makalesinde (s. 5-8), “*Seni sorguya çeken bir Molla Kasım gelir*” deyiminden yola çıkarak Molla Kasım-Yunus Emre ilişkisini açıklıyor. Abdülbaki Gölpınarlı ve Azerbaycan’da yayımlanmış. Doç. Dr. Nizamî Halilov’un araştırmalarından söz ederek Molla Kasım’la ilgili iddiaları sıralıyor. Molla Kasım’ı Yunus Emre’nin çağdaşı bir şair olarak gösterenler olduğu gibi, Hasta Kasım adlı halk şairi olduğunu yazanlar da vardır.

Yavuz Bülent Bakiler, “*Kuşlardan Kuş Diline*” başlıklı makalesinde (s. 12-13), dünyadaki 8.000 kuş

çeşidinden bazılarının özelliklerinden, güzelliklerinden söz ettikten sonra kelimeleri kuşlara benzetiyor. Hepsinin ayrı bir tarihi, manası, hatırası, telaffuzu olduğunu belirterek Türkçede son yıllardaki on ayrı anlamı bir kelimeyle karşılamanın yarattığı dil fakirleşmesine karşı çıkıyor. Türkçenin beş-on sesli bir kuş diline benzetilmesinin önlenmesi gerektiğini vurguluyor.

Azerbaycanlı yazar, bilim adamı Tamilla Abbashanlı, “*Atatürk ve Nerimanov*” kitabının yazarı Prof. Dr. Şamil Kurbanov’la ölümünden bir gün önceki görüşmesinden yola çıkarak, bu değerli bilgini Türkiye’ye, Türk dünyasına tanıtmış. “*Ölümünden Bir Gün Önce*” (s. 14-17) başlıklı bu makale “*Atatürk ve Nerimanov*” kitabını da özetliyor.

Hasan Akar, “*Entarisi Aktandır(Kalenin Bedenleri- Niksar’ın Fidanları)*” başlıklı makalesinde (s. 19-20), aynı adlarla bilinen Tokat türküsünün derlemeleriyle ilgili önemli bilgiler veriyor. Muzaffer Sarısözen ve Cahit Külebi’nin iki ayrı derlemesi konusunda okuyucuyu aydınlatıyor.

Engin Yüksel; 2000’li yıllarda nasıl bir dünyada yaşayacağız? sorusuna cevap aramak için “*Bugünü Anlamalı*” başlıklı bir makale yazmış (s. 21-22). Kirlenme, doğal çevrenin yok edilmesi karşısında geleceğimizi karanlık görüyor. Tedbirler öneriyor.

Hâmi Karşlı, Niksarlı ünlülerden Mühendis Şöhretoğlu Salih Remzi Ünlü’yü incelemiş (s. 23-28). 1887-1971 yılları arasında yaşayan Ünlü’nün İstanbul’un imarında ve tapu ve kadastro işlerinde, Unkapı Köprüsü’nün yapımında önemli hizmetleri olmuştur.

A. Turan Erdoğan ise; din bilgini, mutasavvıf şair Yaman Dede’nin hayatını anlatmış (s. 29-31). Bir Rum çocuğu olarak 1887 yılında dünyaya gelen *Yaman Dede* (Diamandi) Arapça ve Farsçayı öğren-

miş, Müslüman olmuş, Mevlevîliğini benimsemiş bir şairdir. 1962 yılında öldü ve Karacaahmet Mezarlığı'na gömüldü. Yazıya bir şiiri de eklenmiş.

Necati Çavdar; güncel bir konuya değinmiş. “*Şark Meselesi, Ermeni Konusu ve Türkiye*” başlıklı makalesinde (s. 32-34) Avrupa Parlamentosunun olumsuz tutumunu tarihî boyut içinde irdeliyor.

Ulviye Savtur; “*Türk Edebiyatı Hakkında Kısa Tarihi Bilgi*” başlıklı incelemesinin birinci bölümünde (s. 36-39), XIII-XVII. yüzyıllar arasındaki dönemde Türk Edebiyatının gelişimini özetlemiş.

Azerbaycan'ın yaşayan en ünlü şairi, yazarı Bahtiyar Vahapzade, Türkiye özlemiyle yanıp tutuştuğu bir dönemde, 1961 yılı Şubatında İstanbul'a gelişini ve duygularını “*Türkiye'ye İlk Seyahat*” başlıklı yazısını da (s. 40-42) anlatmış. Türkiye'yi umduğu gibi bulamadığı için üzülen şair Bakü'ye dönüşünde *İstanbul* başlıklı uzun bir şiir de yazmış. Yazı bu şiirle bitiyor.

Dergide Mehmet Emin Ulu'nun “*Leylek Çayırı*” adlı bir hikâyesi de yayımlanmış (s. 44-47). Doğa sevgisinin insan kişiliğine olumlu etkisini dile getiren güzel bir hikâye.

Kitap tanıtımı olarak bir yazı bulunuyor. İsa Kayacan, Azerbaycanlı bilim adamı Doç. Dr. Tamilla Aliyeva Abbashanlı'nın “*Anadolu'dan Azerbaycan'a*” adlı kitabını tanıtmış (s. 35). Abbashanlı, hâlen Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak görev yapıyor.

Dergi, her il dergisinde görüldüğü gibi şiire oldukça geniş yer ayırmış. Türk milletinin şiire düşkünlüğünü bilenler, bu durumu yadırgamazlar. Dergide şiirler seçilirken, sanat değeri taşımasına önemli ölçüde dikkat edildiği görülüyor. Bu sayının şairleri ve şiirleri sırasıyla şunlar:

- Samsunlu Âşık Kemalî Bülbül: *Fetih Destanı*

- Metin Köse: *Beş Bin Yılın Sevgilisi*
- Mustafa Bilir: *Sonumuz Hayrola*
- Kardaş Alişoğlu (Azerbaycan): *Kardaşlık*
- Özcan Ünlü: *Kudüs*
- Mağcan Cumabay (Kazakistan): *Uzaktaki Kardeşime*

- Feyzullah Budak: *Mağcan'a Cevap*
- Harid Fedai (KKTC): *Açık Çağrılı*
- Yavuz Bildik: *Gibiyim*
- Yalçın Benlican: *Tekrarı Yok Ömrümün*
- Elçin İskenderzade (Azerbaycan): *Yaşıl İrmak Türküsü*

- M. Halistin Kukul: *Tarihin Aynasında*
- Günay Öztürk Özdemir: *Bir Tanem*
- Bedrettin Keleştimur: *Sevgiye Tarif İste*
- Bekir Oğuzbaşaran: *Ölüm Gence Yakışmıyor*
- Ebubekir Tahiroğlu: *Hasretim*
- Haneli Şirelioğlu Ağayev(Azerbaycan): *İtirmeyin Adınızı*

- Bayram Durbilmez (Ozantürk): *Sürmeli Yârim*
- Ahmet Otman: *Maviye Boyadım Sevdamı*
- Nazmi Alper Tanrıverdi: *Ağlama*

Dergi çıkarmak çok çileli bir iştir. O oranda da manevî zevki, hizmet şevki fazladır. *Bizim Kümbet*'in uzun ömürlü olmasını, en azından *Tokat Kümbet*'ten daha uzun yaşamasını diliyoruz.

“Türklük Bilimi Araştırmaları”

Dr. Reside GÜRSES

Türk Dil Kurumu Uzmanı

“Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi”, Türk dili, tarihi ve edebiyatı ile ilgili çeşitli yazıların yer aldığı hakemli dergilerden biridir. Yazı İşleri Müdürü ve Editörlüğünü de Niğde Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Nâzım Hikmet

Polat’ın yaptığı derginin Yayın Kurulunda şu isimler bulunmaktadır: Prof. Dr. Nâzım Hikmet Polat (Niğde Üniversitesi), Prof. Dr. Muhsin Macit (Gaziantep Üniversitesi), Doç. Dr. M. Fatih Köksal (Gazi Üniversitesi), Yard. Doç. Dr. Ahmet Kökdemir (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Yard. Doç. Dr. Burhan Paçacıoğlu (Cumhuriyet Üniversitesi).

Biz burada, derginin 17. sayısını tanıtmaya çalışacağız. 2005 Bahar dönemini içeren bu sayıda, Türk dili, edebiyatı, tarihi üzerine 8 ayrı makale ile bir tanıtım yazısının bulunmaktadır. Derginin sonunda yer alan “TÜBAR Yayın İlkeler başlığı altında “Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi”nin yayın ilkeleri hakkında bilgi verilmektedir.

Derginin ilk yazısı olan “Takdim”de, ünlü yazarlarımızdan Namık Kemâl’in oğlu Ali Ekrem Bolayır’ın millî duygularla yazdığı “Vicdan Alevleri” şiir kitabından bahsedilmektedir. Millî vicdan sahiplerinin yaşadıklarından yola çıkılarak Irak Türklerinin bugün yaşadığı zorluklar dile getirilmektedir.

Derginin ikinci yazısı Öğretim Görevlisi Ramis Karabulut tarafından kaleme alınmıştır. “Abbas Sa-

yar’ın Şiir Dünyası” başlığını taşıyan bu yazıda, Türk edebiyatı’nda romanlarıyla tanınan Abbas Sayar’ın şiirleri üzerinde durulmaktadır. A. Sayar’ın, bütün şiir kitaplarını ve yayımlanmamış şiirlerini içeren ve Ötüken Yayınları arasında “Şiirler” adıyla çıkan eserlerinin konu alındığı bu yazıda, şairin etkili bir dile, hitabet ile lirizm arasında gidip gelen bir üslûba sahip olduğu belirtilmektedir. Bu makalede önce şairin yaşamı ile ilgili kısa bir bilgi verilmekte, daha sonra şiir kitapları, şiirlerin şekil özellikleri, konusu, düşünce yapısı gibi hususlar örnekleriyle anlatılmaktadır. Ayrıca bu yazıda şiirdeki ahenk unsurları, dil ve üslûp özellikleri üzerinde de durulmaktadır.

Derginin üçüncü yazısında Prof. Dr. Nâzım Hikmet Polat, “Fağfur” dergisini tanıtıyor. 22 Ağustos-3 Kasım 1918 tarihleri arasında Yahya Saim Ozanoğlu tarafından beş ayrı sayı olarak çıkarılan ve edebî, felsefî ve toplumsal konuları içeren “Fağfur” dergisi hakkında bilgi verilmektedir.

Dr.İ.Hakkı Aksoyak’ın “Müstacabizade İsmet’in Müsterek Şiirleri” başlıklı makalesi derginin 4. yazısının oluşturmaktadır. İsmail Safa, Samih Rifat,Celâl, T.Lâmih ile ortak şiirler yazmış olan ve dergilerde şiirleri yayınlanmış olan Müstacabizade İsmet’in yazmış olduğu bu ortak şiirler makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Prof.Dr. Canıbek Cakıpbekov’un “Kazak Kırgız Halkları Arasındaki Siyasî, Askerî İlişkiler (XIX.Asrın İlk Yarısı)” başlıklı yazısında, Rus Çarlığı’nın 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlattığı Türkistan’a doğru ilerleyişi sırasında meydana gelen olaylar ve Kazaklarla Kırgızların savaşları üzerinde durulmaktadır. Rus ilerleyişini kolaylaştıran bu savaşlarda Rus politikasının etkisi de yazıda ele alınmıştır.

Dr.Kılıç Osmanov’un “Bozkır Kavimlerinden Azlar” başlıklı yazısında, M.Ö.VII. VI. yüzyıllara varan tarihi geçmişi ile İskitlerin, Sakaların etnik kökeni ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu yazıda, İskitlerin hangi boylarında Türk hangilerinde İran

etnik yapısının hâkim olduğu, kültürel unsurlarla birlikte ortaya konulmaktadır.

“Türkiye Türkçesinde Gereklilik” başlıklı yazısında Yard. Doç. Dr. Hikmet Koraş, Türkiye Türkçesindeki –malı/ -meli, gerek, lâzım, mecbur, şart gibi gereklik kavramları ile bu kavramları ifade eden yapılar üzerinde durmaktadır.

Yard. Doç.Dr. Nilgün Çıplak, “Mersin’de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri” başlıklı yazıda, Mersin ilinde kutsal kabul edilen mekânlarda uygulanan birtakım inançlarla ilgili kurban kesme, türbe ziyaretleri gibi ritüeller hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıda, bölgede yapılan derleme örneklerine de yer almaktadır.

Yard. Doç.Dr. Kemal Timur, “Ülkü Dergisinde Yayınlanan Atatürk Konulu Şiirler” başlıklı makalesinde, 1933-1950 yılları arasında Halkevleri tarafından çıkarılan “Ülkü Dergisi” nde Atatürk ile ilgili olarak yazılan şiirler dil ve üslûp açısından incelenmektedir.

Dergide yer alan makalelerin sonunda konuyla ilgili birer kaynakça bulunmaktadır.

Derginin son bölümünde yer alan “Yayın Tanıtımı ve Değerlendirme” başlığı altında Araş. Gör. Müberra Bağcı, Ömer Faruk Huyugüzel’e ait “İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar” adlı kitabın bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu değerlendirme yazısında adı geçen kitabın, İzmir’in Türk edebiyatına katkısının bilimsel açıdan değerlendiren bir nitelik taşıdığı belirtilmektedir.

V. TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ

“CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN DÜNÜ BUGÜNÜ VE GELECEĞİ”

BİLDİRİ KİTAPLARI

YAYINA HAZIRLANMAKTADIR.

Folklor ve Etnografiya

(Uluslararası Bilim Dergisi)

Banu KARABABA TASKIN

Atatürk Yüksek Kurumu

2004 yılından itibaren Azerbaycan'da çıkmakta olan derginin kurucusu ve sahibi Prof. Dr. Muharrem Kasımlı. Derginin bu dördüncü sayısı da yine dolu dolu. Folklor ve etnografik unsurların yansıtıldığı bu sayıda 12 adet makale ve bazı şiirler yer almaktadır.

Derginin bu sayısına ait yazılardan ilki “*Kuşu Kuşunun Yaşayan Nağmesi (Kuşunun Yaşayan Şarkısı)*” ismini taşıyor. Yazıda, Öğretmeni M. H. Tahmasib'in çalışmaları ve eserleri hakkında bilgi veren yazar Prof.Dr. Behlül Abdulla, rahmetli bilginin 1943 yılında “*Bayatılar*”,1945 yılında “*Azərbaycan Mevsim ve Merasim Nağmeleri*” ve “*Köroğlu*” destanının ilk yayını yaptığini ifade ediyor. Ayrıca “*Kitab-ı Dede Korkut*” ve “*Nasreddin Hoca*” ile ilgili çalışmaları da bulunan hocasının 1972 yılında, “*Azərbaycan Halk Destanları*” adlı eserini yayımlandığını, “*Kuşu Kuşunun Yaşayan Nağmesi*” adlı eserinin onun son çalışması olduğunu belirtiyor.

Dergide ikinci sırada yer alan M. H. Tahmasib'e ait “*Bir Tarihî Hakikatin Eposdaki İzleri*” başlıklı makale, Azerbaycan Türkçesinin tarihî gelişimine, bu lehçenin sözlü ve yazılı örnekleriyle tanıtımına yönelik bilgileri içermektedir. Özellikle Dede Korkut Destanı'ndan hareketle, Oğuzların tarihi ile ilgili

bilgiler ortaya konulmakta, bu ve benzeri eserlerden örnekler verilerek Azerbaycan Türkçesinin geçmişi hakkında bilgi sunulmaktadır. Yazımın sonunda kaynakça yer almaktadır.

ABD'den Prof.Dr. A. Robert George'a ait “*Rivayet Nakli ile Bağlı Folklorcunun Düşünceleri*” başlıklı üçüncü makalede, hikâye anlatmak, mani söylemek, raks etmek, musiki yaratmak, oyunlar oynamak gibi folklorik unsurların, insan algısını karakterize etmesinde, ümit ve korkuları gösteren, düşünceleri başkalarına aktarmasında ve sosyal norm ve değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasındaki rolü üzerinde durulmaktadır. Makale Ayten Aliyeva tarafından İngilizce'den çevrilmiştir.

Betti Bleyyer'e ve Jale Garibova'ya ait “*Adlar, Tarihe Bir Bakış, Azerbaycan'da Mevcut Olan Ad Koyma Ananeleri*” adlı dördüncü yazıda; Azerbaycan'ın 20. yüzyılda Rus kültürünün etkisi altına girdiği dönem ile bağımsızlığını kazandığı yeni dönemde görülen ad verme gelenekleri üzerinde durulmaktadır. Konu; “*Sovyet Şahsiyetlerinin Tesirinden Yaranan Adlar*”, “*Ad Koyma Tecrübesinde Rus Dilinin Tesiri*”, “*Kadın Adlarının Ruslaştırılması*”, “*Kişi Adlarının Ruslaştırılması*”, “*Ecnebi Adlar*”, “*Ruslaşmaya Karşı Çıkışlar*”, “*Soyadları*”, “*Sovyet Hakimiyetinden Önceki Devir İnkılaptan Evvelki (1921 Yılından Evvel) Devirde Koyulan Adlar*”, “*Gelecek Meyiller-Müstakillikten Sonraki Ad koyma Tecrübesi*”, “*Soyadları Meselesi*” başlıkları altında ele alınmaktadır.

Prof. Dr. Muharrem Kasımlı'nın “*Bayatı Dünyası*” başlıklı yazısında, Azerbaycan edebiyatındaki “*Bayatı*” kavramı üzerinde durularak çeşitli örnekler verilmekte, Bayatıların yapısal özellikleri dile getirilmektedir. Ayrıca yazıda Azerbaycan Bayatılarının, diğer Türk toplumlarında görülen; hoyrat, yır, mani ve koşuk gibi halk

edebiyatı ürünleriyle mukayesesine yer verilmektedir.

Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu'nun, "*Türk Lingofolkloristikasının İki Esas Kanunu*" başlıklı yazısında; folklor ürünlerinin dil özellikleri ile anlatım gücü hakkında bilgi verilmekte, sözcük (leksik), yapı (morfem) ve sözdizimsel (sintaktik) alanlarda görülen tekrar ve sıralama teknikleri gibi dilbilimsel unsurların Türk edebiyatındaki yeri ve önemi üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, geleceğin bilmi olarak Lingofolkloristikamın çağdaş Türkolojiye rehberlik etmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Doğumunun 150. yılı dolayısıyla Azeri mutasavvıf şair Molla Cüma ile ilgili "*İsmi Pünhan Aşığı*" başlıklı müteakip yazıda, şairin biyografisi, eserlerinden seçmeler ve Azerbaycan Âşık Edebiyatına kazandırdığı yenilikçi bakış açısı hakkında bilgilere yer verilmektedir. Yazının devamında şaire ait dört şiir sunulmaktadır.

İ. Rövsen'e ait "*Şeki Şehrindeki Kadim Yaşayış Evlerinin İnteryeri*" başlıklı Rusça makalede, Şeki şehri evlerinin iç mekânları esas alınarak kültürel ve sanatsal özellikleri üzerinde durulmaktadır.

Dergide yer alan bir diğer makale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesinden Yard. Doç. Dr. Necmi Akyaçın'a aittir. "*Azerbaycan ve Anadolu Efsaneleri*" başlığını taşıyan bu yazıda, Azerbaycan ve Türkiye'den derlenmiş efsaneler mukayeseli bir şekilde ele alınmaktadır. Bu ülkelerden derlenmiş olan efsaneler, etik, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik unsurlar dikkate alınarak incelenmektedir. Ayrıca bu makalede efsane kavramına da kısaca değinilmektedir. "*Maral Göl*", "*Üç Kız Kalesi*", "*Kırk Kız Kalesi*" ve "*Kız Kayası*" efsaneleri örnek olarak verilmiş, sonuç kısmında Anadolu ve Azerbaycan efsaneleri ayrı ayrı değerlendirilmiş,

ancak aralarında büyük benzerlikler bulunduğu vurgulanmıştır.

Bu bölümü takiben "*Ulular Böyle Söylemiş*" başlığı altında; "*Kurt Ağzı Suyu*", "*Kurt Ağzı Bağlama*", "*Bendi Bendi Bendellah*" sözlerinin doğuşu, edebiyattaki yeri incelenmektedir.

Derginin son kısmında iki kitabın tanıtımı yapılmıştır. İlk kitap İntikam Mehdizade'nin "*Maralı Koca Dağlar*" adlı eseridir. Yazıda, Hasta Kasım, Köroğlu, Dede Elesger, Âşık Hüseyin Bozalkanlı, Dede Şemşir, Âşık Şakir, Hüseyin Saraçlı ve Mikail Azaflı'nın şiirlerinden örneklerin bulunduğu bu eser hakkında bilgiler verilmektedir.

Rahip Veliyev'in "*Yurt Yaddaşı*" başlığı altında tanıttığı ikinci kitap "*Şeki'de Mahalle Adları, Soylar ve Lakaplar I. Kitap*" adını taşıyor. Bu yazıda, kitap hakkında geniş bilgi verilmektedir.

Derginin sonunda, Şair Orhan Paşa'nın 2004 yazında ölen Âşık Ekber'in hatırasına atfen kaleme aldığı "*Tanrı'nın İnsaftı Harda Kalıpdı*" isimli şiiri yer almaktadır.

Derginin Yazı Kurulunda şu isimler yer almaktadır: Muharrem Kasımlı (Yazı İşleri Müdürü), Stephan Blam (ABD), Öcal Oğuz (Türkiye), Bilge Seyidoğlu (Türkiye), Cevat Heyet (İran),Gazanfer Paşayev, Abdullatif Benderoğlu (Irak), Arif Abbasov, Teymur Bünyadov, Kamil Veli Nerimanoğlu, Nizami Caferov, Fikret Mahmudov (Yazı İşleri Müdür Yard.), Müseyip Müseyibov, Azad Nebiyev, Behlül Abdulla, Ağayar Şükürov, Muharrem Caferli (Redaktör),Yedulla Ağazade, Rasim Nebioğlu (Redaktör), Muhammedali Mustafayev (Sorumlu Kâtip).

"*Folklor ve Etnografya*" dergisi yazışma adresi: 53, Atatürk Caddesi Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti. Elmek: mkas@box.az; M. Qasimov@yahoo.com.

Atatürk ve Ankara Paneli

Dr. Metin ÖZASLAN

Ankara Kulübü Yönetim Kurulu Üyesi

Cumhuriyet tarihimizde Ankara'nın özel bir yeri vardır. Cumhuriyet burada kurulmuş ve burada ilan edilmiştir. Cumhuriyet ile Ankara adeta birbiriyle bütünleşmiş, Ankara Cumhuriyet'in simgesi haline gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişi ve "Seymen Alayı" eşliğinde karşılanması bu bütünleşme açısından önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

Bu haber yazısı, Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin 83'ncü yıldönümü anısına, Ankara Kulübü tarafından düzenlenen "*Atatürk ve Ankara Paneli*"ni konu almaktadır. 26 Aralık 2002 tarihinde Ulus'taki 100'ncü Yıl Kültür Merkezi Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen Panele ülkemizin bilimsel yaşamına önemli katkılar yapmış çok değerli akademisyenler katılmışlardır. Çoğunluğu tarihçi olan panelistler şu isimlerden oluşmaktadır: Prof. Dr. Seçil Akgün (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Sina Akşin (Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi), Dr. Mustafa Kemal Palaoğlu (Sivas Eski Milletvekili), Prof. Dr. Şerafettin Turan (Ankara Üniversitesi) ve Prof. Dr. Ünsal Yavuz (Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi). Panelin değerlendirmesine geçmeden önce, panelin odak noktalarından biri olan "Kurtuluş Savaşı yılları Ankarası" hakkında bazı genel değerlendirmelere kısaca yer vereceğiz.

Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, Ankara'nın sadece Cumhuriyet'in Başkenti değil, aynı zamanda Başkent olma öncesinde de Milli Mücadele'ye ev sahipliği yapmış bir kent olmasıdır. Milli Mücadele dönemine ise Ankara, 19'uncu yüzyıl boyunca emperyalizmin neden olduğu ekonomik çöküntü, kıtlık, çekirge salgınları ve yangınlar gibi doğal ve toplumsal felaketler ile Birinci Dünya

Savaşı'nın İmparatorluk üzerinde bıraktığı ağır izleri taşıyarak girmiştir. O dönemlerde yaşanan nüfus kayıplarıyla 25 bin kişilik bir Anadolu kasabası niteliğine gerileyen Ankara, 1919 yılından itibaren ise Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın merkezi olmuş ve böylece Anadolu direnişi ve bağımsızlık mücadelesi "Ankara"nın adında simgeleşmiştir. Ankara'nın ve Ankaralıların, 5 Ekim 1922'de Ankara hemşehriliğini kabul eden Mustafa Kemal ile birlikte tek bir yürek olarak sergiledikleri bu zorlu mücadele, Türkiye Cumhuriyeti'nin de temellerini oluşturmuştur.

Cumhuriyetin ilanından 16 gün önce başkent olan Ankara, dört yüz yıllık bir imparatorluğun yıkıntıları üzerine kurulacak olan modern bir Cumhuriyetin yönetim merkezi olarak belirlenmiştir. Ancak başkentlik kararı alındığında Ankara, tam anlamıyla bir yokluklar kentidir. Zira, diğer tüm Anadolu şehirleri gibi yüzyıllar boyunca payitaht İstanbul'un gölgesinde kalmış ve ihmal edilmiştir. Buna rağmen, dünyanın en güçlü devletlerinin destansı bir mücadelenin ardından alt edildiği bir mücadelenin simgesi olmuş ve Cumhuriyet ideallerinin yeşermesine de ev sahipliği yapmıştır. Ankara'nın kuruluş hikayesi yanında, Cumhuriyet rejiminin bir yandan yurt içinde kökten değişimleri gerçekleştirirken, bir yandan da uluslararası zeminde kendini kabul ettirmeye çalıştığı bu dönemde Ankara'nın bu gelişmelerdeki rolü önemli olmuştur. 1923'ten sonra ise, Cumhuriyet'in ve modernleşme sürecinin kentsel sahnesi olarak Ankara, modern bir kent ve yaşam biçiminin tüm örnekleriyle sergilendiği öncü rolünü üstlenmeye başlamıştır.

27 Aralık 1919 tarihi Atatürk ve Ankara'nın ilk buluşmasının tarihidir. Sonraki dönemlerde ise, Mustafa Kemal ile Ankara arasında, hiçbir zaman sarsılmamış olan karşılıklı sadakata dayalı bir kader birliği oluşmuştur. Bu ilk buluşmanın yıldönümü anısına düzenlenen Atatürk ve Ankara Paneli'nde panelistler, Atatürk'ün Ankara'ya geliş nedenlerini, Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara'da yaşanan olayları, Ankara'nın Başkent olmasındaki başlıca etmenleri ve tüm bu süreçlerde Ankara'nın tarihi ve

kültürünün önemi konularında son derece değerli görüşler aktarmışlardır.

Ankara Kulübü Başkanı *Dr. Bülent Kalıpçı*'nın oturum Başkanlığı yaptığı panelde ilk konuşmacı *Prof. Dr. Seçil Akgün* olmuştur. “*Halifelik’in Kaldırılması ve Laiklik*” adlı bir kitabın da yazarı olan Akgün’ün konuşması, “*Ankara’nın Başkent Olması*” üzerine odaklanmıştır. Konuşmasının ilk bölümünde, Ankara’nın Cumhuriyet öncesi dönemdeki tarihini kısaca özetleyen Akgün, bu kapsamda şu temaları ele almıştır: Ankara’nın M.Ö 5000 yılından itibaren önemli bir yerleşim birimi olması, kral yolları gibi önemli ulaşım güzergahlarının kavşağında yer alması, geçmiş dönem ekonomik ve toplumsal yapısı ile coğrafi ve iklim özellikleri gibi başlıca nitelikleri... Akgün’ün altını çizerek belirttiği gibi, Ankara 19’uncü yüzyıla kadar önemli bir üretim ve ticaret merkezi olmakla birlikte, bu dönemde emperyalizmin Anadolu’ya yayılmasıyla, hızla ekonomik gerileme sürecine girmiştir. Diğer bir panelist olan *Dr. Mustafa Kemal Palaoglu*’nun da konuşmasında önemle belirttiği Ankara ve emperyalizm arasındaki gerilimli ilişki, Ankara’daki bağımsızlık ve egemenlik düşüncelerinin gelişmesine önemli bir altyapı sağlamıştır. Zira, her ne kadar Ankara Birinci Dünya Savaşından sonra işgale (*Palaoglu*’nun deyişiyle “*açık işgal*”) uğramasa da, emperyalizmin özellikle 19’uncü yüzyılda Anadolu’da gelişip kökleşmesinden en çok etkilenen illerden birinin Ankara olması, Ankara’daki anti-emperyalist bilincin kökleşmesinde ve bağımsızlık tutkusunun öne çıkmasında büyük bir rol oynamıştır.

Akgün, Ankara’nın başkent olması sürecini aşamalarıyla birlikte tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirmiştir. Bu kapsamda öne çıkardığı başlıca etmen, geçmiş dönemlerde Ankara’nın önemli bir Ahilik merkezi olmasıdır. Ahilik kültürünün Ankara’daki toplumsal ve kültürel yapıdaki yansımaları ise Milli Mücadele esnasında “bağımsızlığa” yönelik duyarlılık olarak ortaya

çıkmıştır. Akgün’e göre 14’üncü yüzyılda Ankara’da bağımsız bir devlet olarak somutlaşmış olan Ahiliğin dayanışma içeren ahlaki yönü ve Cumhuriyete zihinsel altyapı sağlayan idari sistemi ve Ankaralıların yüzyıllardır bu duygu ve düşüncelerle yetişmiş insanlar olması, Kurtuluş Savaşındaki bağımsızlık mücadelesi ve sonrasında oluşturulan Cumhuriyet modeli için önem taşımaktadır. Milli Mücadele yıllarındaki İstanbul yanlısı Ankara Valisi, her ne kadar Ankara’daki Milli Mücadele hareketlerini ve bağımsızlığa dönük girişimleri baskı altında tutmuş olsa da, Ankaralıları ülkenin düşman çizmeleri altında çiğnetilemeyeceğine inandıkları için, Milli mücadele doğrultusunda hızla örgütlenme sürecine girmişlerdir.

Akgün’ün konuşmasında yer verdiği diğer bir konu, 20’nci yüzyıl başlarında, başkentin (payitaht) Anadolu’nun içlerine taşınması tartışmalarıdır. Bu dönemlerde Osmanlı Ordusuna danışmanlık yapan Alman generaller, Osmanlı Devletinin askeri bakımdan güçlendirilmesine dönük öneriler yanında, İstanbul’un stratejik olarak riskli bir coğrafyada bulunması nedeniyle Başkentin Anadolu’nun içlerine taşınması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Önceki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğuna ait geniş coğrafyanın ortalarında yer alan İstanbul, Avrupa’daki toprakların kaybedilmesi ve özellikle Balkanların elden çıkmasıyla birlikte ülke coğrafyasının sınırlarında kalmış ve böylece, Boğazlar, Balkanlar ve Karadeniz’den gelecek saldırılara ve tehditlere açık hale gelmiştir. Aslında, Alman Generaller açık ifadelerle Ankara’yı alternatif bir başkent olarak belirtmemişlerdir, ancak İstanbul’dan başkentin taşınması ve yeni başkentin Anadolu’nun ortalarında olması gerektiği Ankara’yı Milli Mücadele öncesi dönemde de önemli bir seçenek olarak ortaya çıkarmıştır.

Konuşmasının devamında Kurtuluş Savaşı dönemindeki gelişmelere değinen Akgün, Anadolu’daki direnişi örgütlemek için Atatürk’ün Samsuna çıkışı, Ulus adına temsilcilerin oluşturduğu Heyeti Temsiliye ile

kongreler sürecinin başlaması ve Sivas Kongresi ile devrim eden süreci özetlemiştir. Her ne kadar başlangıçta Sivas'ın Milli Mücadele için merkez olma durumu gündeme gelmiş olsa da, kentün süreç içerisinde Heyeti Temsiliye için güvenilir olmaktan uzaklaşmasına neden olan bazı gelişmeler Merkez'in Ankara'ya taşınmasını beraberinde getirmiştir. Zira, İstanbul Hükümetinin Sivas'taki Kongreyi engellemek için bazı önlemler almaya başlaması, Atatürk'ün tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi için çeşitli girişimlerin gündeme gelmesi, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın İl sınırları içerisinde Milli Mücadele doğrultusundaki yaşanan gelişmelerden endişe duyması, belirtilen nedenler arasında yer almaktadır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa ulusal atılımı destek beklerken, yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler, Milli Mücadele kadrosunun Sivas'tan ayrılma kararını beraberinde getirmiştir.

Akgün'e göre bu dönemde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından Ali Fuat Paşa'nın 20'nci Kolordu Komutanı olarak askeri yönetimin başında olması yanında, Ankara halkının İzmir'in işgaline yönelik tepkileri ile Sivas Kongresini ve Milli Mücadele hareketlerini duyarlı bir biçimde yakından izlemesi, Ankara'yı Milli Mücadele kadrosu için önemli bir seçenek olarak öne çıkarmıştır. Tüm bu güncel nedenler Ankara'yı seçenek olarak gündeme getirmiş olmakla beraber, Akgün'e göre Ankara halkının milli mücadele konularına duyarlı olmasının temel nedeni de Ankara'nın özgün tarihinde yatmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Ankara'nın 14'ncü yüzyılda Ahilik merkezi olması ve Ahiliğin sadece mesleki bir örgütlenme olmasının ötesinde kardeşlik anlayışı, barış, özgürlük, dayanışma içeren ahlaki yönlerinin olması ve Akgün'e göre Ankara halkının "bu duyguları benimseyen, bu duygularla yetişmiş ve ülkenin bu sıkıntılı durumundan tedirginlik duyan ve Milli Mücadele taraftarlarına katkıda bulunmak isteyen insanlar olması" Ankara'yı çekici kılmıştır. Zira, Ankaralılar işgali ve yaşanan haksızlıkları mitinglerle protesto etmişler ve bu doğrultuda önce Azmi Milli cemiyetini, peşisıra da Müdafai Hukuk cemiyetini kurmuşlardır.

Atatürk'ün 27 Aralıkta Ankara'ya gelmesi ise Ankara'nın "fiili-eylemsel" olarak başkent oluşudur

Akgün'e göre... Diğer yandan resmen başkent olması için ise birkaç aşamanın daha geçmesi gerekmiştir. Bunlar sırasıyla, İstanbul'un işgaliyle Meclisi Mebusan'ın dağıtılması ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması... TBMMnin kuruluşu ile aynı tarihlerde Ankara'yı büyük bir merkeze dönüştüren bir diğer gelişme de, o zamanki adıyla Hilal-i Ahmer'in (Kızılay) İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasıdır. Zira, Hilal-i Ahmer'in İstanbul'daki merkezi tamamen bir aydınlar ocağı şeklinde çalışmaktadır ve bütün ulusal güçlerin temsilcileri orada buluşmakta ve ülkenin kurtuluşuna yönelik çareler aramaktadırlar. Nitekim Hilal-i Ahmer'in Ankara'ya gelişi hem Milli Mücadele hareketini, hem de Ankara'nın başkent olma niteliğini artırmıştır.

Akgün'ün dile getirdiği son konu ise Ankara'nın resmen başkent olmasıdır. Buna göre, Kurtuluş Savaşı ve Lozan görüşmeleri başarıyla tamamlandıktan ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak tanınacağı kesinlik kazandıktan sonra, 9 Ekim'de İsmet İnönü tarafından verilen birinci Meclis önergesi neticesinde 13 Ekim'de Ankara başkent olmuştur. Sonrasında ise, modern ve planlı bir metropol haline getirmek için hem yönetici kadro, hem de Ankara halkının girişimleriyle yoğun bir çalışma başlatılmıştır.

Akgün'ü izleyen ikinci konuşmacı SBF öğretim üyesi Prof. Dr. Sina Akşin olmuştur. Çok sayıda kitabın da yazarı olan Akşin'in başlıca yapıtları "İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele", "Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî" ve "Türkiye Tarihi"dir. Akşin, iki ciltten oluşan "İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele" kitabının ilk cildi olan "Mutlakiyete Dönüş"te, 1918-1919 yılları arasında İstanbul Hükümetlerinin karşılaştığı ana siyasal olayları anlatmakta ve bu olaylara verilen tepkileri ayrıntılı olarak incelemektedir. İkinci cilt "Son Meşrutiyet"te ise 1919'da Damat Ferit Paşa hükümetinin yönetimden çekilmesi ile 1920'de yeniden iktidar olması sürecinde yaşanan siyasi olay ve gelişmeleri ele almaktadır. Akşin'in yazarlar kadrosunu

oluşturarak ve yayın yönetmenliğini üstlenerek hazırladığı “*Türkiye Tarihi*” adlı çalışma ise beş ciltten oluşmaktadır. Her ciltte, dönemin siyaset, iktisat, düşünce, mimarlık ve sanat tarihleri ayrı bölümlerde incelenmiştir. Birinci Cilt Osmanlı Devleti öncesindeki Türkleri, İkinci Cilt ise Osmanlı Tarihini 1600 yılına değin dönemde ele almaktadır. Üçüncü Cilt 1600-1908 yıllarını, Dördüncü Cilt 1908-1980 dönemini, Beşinci Cilt ise 1980-1995 dönemini, yani şimdiki Türkiye’yi incelemektedir.

Paneldeki konuşmasında, Milli Mücadele dönemine odaklanan Akşin, Milli mücadelenin sadece dış güçlerle yapılmadığını, aynı zamanda ülkede “süper ağa” olarak nitelendirdiği Padişah ve yanlılarına karşı da bir iç savaş verildiğini ifade etmiştir. Osmanlı’nın modernleşmesi sürecinin ivme kazandığı 19’uncu yüzyıldan itibaren, padişahlık düzenininin (padişah yanında, ağalar ve şeyhleri de kastetmektedir) yaşanan gelişmelerden rahatsız olduğunu dile getiren Akşin, 19’uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sözkonusu güçlerin çağdaşlaşmacılara karşı büyük bir mücadele verdiklerini ifade etmiştir. 1876’da ise Birinci Meşrutiyet kurulmuştur, bununla birlikte Osmanlı-Rus Savaşı bahanesi ile Abdülhamit tarafından meclis dağıtılmış ve peşisıra yaklaşık 30 yıl süren baskıcı bir istibdat dönemi başlamıştır. Bu dönemin akılda kalan temel kavramlarının hafiyecilik, jurnalcılık, ihbarcılık olduğunu belirten Akşin, Abdülhamit dönemini çağdaşlaşmacı aydınlar için ızdıraplı bir dönem olarak nitelendirmektedir.

Akşin’in dile getirdiği diğer bir konu, 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet dönemi ve bu dönemin mimarı olan İttihat ve Terakki Örgütü’dür. Akşin’in ifadeleriyle “*mekteplerin örgütü*” olan İttihat ve Terakki, düşüncelerini Namık Kemal’in temel iki kavramı olan “*Vatan*” ve “*Hürriyet*”ten almıştır. Diğer yandan, emperyalist devletler İttihat ve Terakki hareketinden ürkmüşlerdir. Zira, son birkaç yüzyıldır hasta adam olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti’nin çağdaşlaşmacı aydınların

iktidarı ele almasıyla birlikte atılım yapmaya başlayacağını ve bağımsızlık ve özgürlüklerini kazanacaklarını düşünmüşlerdir. Zira, İttihat ve Terakkici aydınlar, Vatanı padişahların mülkü değil, o topraklarda yaşayan tüm bireyler için kutsal topraklar olarak görmüşlerdir.

Her ne kadar hasta adam olarak görseler de, önceki dönemlerde aralarında nasıl paylaşacakları konusunda anlaşamadıkları için Osmanlı Devleti’nin paylaşılması gerçekleşmemiştir. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşına girmesi ve yenilen tarafta olması ise artık paylaşmanın da Sevri Anlaşması ile zamanını getirmiş ve ülke emperyalist ülkelerce işgal edilmiştir. Diğer yandan, Padişah Vahdettin devletin borca batık olduğunu, umut olmadığını, mücadele edilemeyeceğini düşünerek ve “ne denilirse yapalım” yaklaşımıyla işgal güçlerine boyun eğmiştir. Mustafa Kemal gibi düşünenler ise Milli Mücadele doğrultusunda harekete geçerek, hem Padişah yanlılarına, hem de işgalcilere karşı yoğun bir mücadeleye girişmişlerdir. İç savaşın, diğer bir ifadeyle “kardeş kavgası”nın temel nedeni ise Padişah’ın düşmanla bir olmasıdır. Ancak, böyle bir iç savaş yaşandıktan sonra ülke toparlanabilmiş ve Yunan, Fransız ve Ermeniler gibi dış güçlere karşı mücadele sürecine girilmiştir.

Akşin, Ankara’nın başkent olma nedenlerini ise beş grupta toplamaktadır: Bunlardan *ilki* coğrafi konumudur. Akşin’e göre başkent ülkenin beyni olduğu için, olabildiğince ülkenin ortasında yer alması gerekir. Başkentini yani “beyin”in kaybedildiği bir ülkede mücadeleye girilemez. Nitekim, Rumeli’nin kaybedilmesi üzerine İstanbul ülkenin sınırında kalmış ve başkent olma niteliğini yitirmişti. *İkinci* neden İstanbul’un bir padişah ve halifelik kenti olması nedeniyle Cumhuriyet devrimlerinin gerçekleştirilebilmesi için uygun bir kent özelliği taşımasıdır. *Üçüncü* neden Ankara’nın özgün tarihinde yatan esnaf loncaları şeklinde örgütlenen “*Ahilik örgütlenmesi*”dir. Ankara Ahilerinin dayanışma ve demokratik yönü ve 14’ncü

yüzyılda kurulan Ahi Devleti Ankara halkının eskiden beri Cumhuriyet fikrine yatkın olmasını sağlamıştır. *Dördüncü* neden Milli Mücadele ve iç savaş döneminde Ankara halkının yekvücut olarak Padişaha ve padişah yanlısı güçlere karşı cephe almasıdır. Bunlar arasında başlıcaları, Ankara halkının Padişahı tanımadıklarına dair İstanbul'a çektikleri telgraf ve İstanbul yanlısı valiyi tutuklayarak yerine yeni bir vali seçmeleri gelmektedir... Ayrıca, 27 Aralık 1919'da Atatürk Ankara'ya geldiği zaman sıcak biçimde karşılaşmışlardır. Bunda da Ankaralıların Cumhuriyetçi bir zihniyet yapısına sahip olmaları büyük rol oynamıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal ile Ankara halkının buluşması, olayların akışının getirdiği rastgele bir karşılaşma değildir Akşin'e göre. 27 Aralık'ta tüm Ankara halkı son derece düzenli bir karşılama töreni yapmış ve sonraki zamanlarda da Mustafa Kemal'e süreli destek olmuş ve hiçbir zorluk çıkarmamıştır. *Beşinci* neden ise İstanbul'dan Ankara'ya kadar uzanan bir demiryolu hattının varlığıdır. Zira, Rus donanmaları güçlenip Karadeniz'e egemen olunca, İstanbul ve Karadeniz arasındaki ticaret yolu deniz üzerinden kesilmiştir. Bunun üzerine ticaret Ankara'ya kadar gelen demiryolu aracılığıyla devam ettirilmiştir. İstanbul'dan gelen kervanlar önce Ankara, sonra da Samsun ve Rize güzergahını izlemişlerdir.

Profesör Akşin'i izleyen üçüncü konuşmacı ise eski milletvekili ve TBBM Başkanvekili *Dr. Mustafa Kemal Palaoğlu* olmuştur. TRT'de yayınlanan "*Kar İzleri Örtmesin*" dizisinin yöneticisi ve konuşmacısı da olan Palaoğlu'nun, bağımsızlığı konu alan "*Müdafaa-i Hukuk Saati*" adlı bir kitabı da bulunmaktadır. Palaoğlu bu eserde, uzak ve yakın tarihimiz ile günümüzü tam ve gerçek bağımsızlık ekseninde şekillenen bir bakış açısıyla ele almaktadır. Milli Mücadele dönemi ve sonrasında bir bütün olduğunu öne süren Palaoğlu, bu bütünü, geniş ve gerçek bir bağımsızlık ideolojisi ve eylemi anlamında Müdafaa-i Hukuk olarak nitelendirmektedir. Bu anlamda Müdafaa-i Hukuk dinamik bir nitelik

taşımaktadır ve şu ikiz temel öge üstünde yükselmektedir: Tam, yani gerçek bağımsızlık/kayıtsız, şartsız ulusal egemenlik, yani tam demokrasi. Palaoğlu "*Müdafaa-i Hukuk Saati*"nde, Cumhuriyetin temel değerlerine, aydınlanma hareketimize ve laikliğe daima tam bağımsızlık açısından bakmakta, bağımlılık içinde gerçek bir aydınlanmanın da, gerçek bir laikliğin de mümkün olamayacağını anlatmaktadır.

Panel konuşmasına ise Palaoğlu, Mustafa Kemal'in ve Ankara'nın 27 Aralık'ta Dikmen sirtlarında buluşmasıyla başlamıştır. Palaoğlu'na göre, Mustafa Kemal Ankara toprağına adım attığı andan itibaren Ankara ulusal ve evrensel anlamda "*tam bağımsızlığın ve tam bağımsızlıkçılığın*" kavramı ve bu kavramı temsil eden bir dünya başkenti olmuştur. Bu tarihten sonra, bütün mazlum milletler dünyasının nabzı ve yüreği Ankara'da atmaya başlamıştır¹. Palaoğlu'na göre Atatürk ve Ankara'nın buluşması ve daha sonraki dönemlerde Ankara'nın başkent olması stratejik, coğrafi vb nedenlerden kaynaklanan bir tesadüf değildir. Palaoğlu bu yorumu Atatürk'ün 1924'te Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi Bey'e verdiği şu demeçten yola çıkarak dile getirmektedir: "*Ben Ankara'yı coğrafya kitaplarından önce tarih kitaplarından öğrendim. Anadolu Selçuklu Devletinin parçalanmasından sonra Anadolu'nun her yanında birtakım beylikler kurulurken, Ankaralılar kendi kendilerini idare ettikleri bir örgütlenme oluşturmuşlardır... Azizim Yunus Bey Harbiye talebesi olduğum günlerden itibaren hep Ankara'yı düşünürüm. Ankara bana hep güven verici gelirdi...*"

Palaoğlu, yüzlerce yıl geride kalsa da Atatürk'ün "*Ankara'daki Cumhuriyet kabiliyeti*"ne önem verdiğini belirtmektedir. Palaoğlu'na göre, Atatürk gençlik yıllarından itibaren cumhuriyet özleminde olan bir insandı ve Ankara'yı tercih etme nedeni de Atatürk'ün Cumhuriyetçiliği olmuştur. Buradan hareketle Palaoğlu "*Atatürk Cumhuriyeti kurduğu için cumhuriyetçi değildir; Cumhuriyetçi*

olduğu için Cumhuriyetimizi kurmuştur” çıkarımını yapmaktadır. Diğer bir deyişle, olaylar ve konjonktür Atatürk’ü Cumhuriyete götürmüş değil, Atatürk olayları Cumhuriyet’e götürmüştür. Palaoğlu bu nedenle devrimin bir bütün olduğunu ve Atatürk’ün büyük bir zamanlama ustası olduğunu altını çizmektedir. Altı çizilecek diğer bir özelliği ise, Ankara’yı seçerek bir “zemin ustası” olduğunu da ispat etmiş olmasıdır. Zira, Ankara’dan başka bir zeminde Milli Mücadelenin ve Cumhuriyet devrimlerinin bu denli başarılı olamayacağını düşünmektedir.

Palaoğlu, Ankara’nın özelliği olarak cumhuriyet kabiliyetini öne çıkarmaktadır. Bunda da geçmiş dönemdeki ekonomik yapısının önemli bir işlevi olduğunu ileri sürmektedir. Zira, Ankara’da feodal bir üretim biçimi yerine; zenaat kültürü ve lonca ilişkileri üstünde yükselen bir demokratik kültür, yani açık bir üretim biçimi oluşmuştur. Ankara’daki cumhuriyetçiliğin ve “anti-emperyalist bilinç”in oluşmasında da Ahi Devleti ile somutlaşan bu üretim tarzı belirleyici olmuştur. Diğer yandan, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ankara her ne kadar “açık işgal” yaşamamış olsa da, birkaç yüzyıldan beri giderek artan ve Osmanlı Devleti’ni çökerten emperyalist ekonomik ilişkilerin işgalini yaşamıştır. Zira, Prof. Dr. Seçil Akgün’ün de konuşmasında altını çizdiği gibi, Ankara geçmişte önemli bir manifaktür merkezi idi. Kentte tiftik üretimi yaygındı ve Ankara sofu ve bunları dokuyan binlerce tezgah bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve özellikle 19’uncu yüzyılda Batılı emperyalist ülkelerin tüm sanayi ürünleri Anadolu’ya girmeye başlamış, diğer yandan Anadolu’da üretilen hammaddeler yine emperyalist devletler tarafından yapılan demiryolları ile Batılı ülkelere taşınmıştır. Böylece, Ankara’daki tiftik sanayisi çökmüş, yazar Sadri Ethem’in “*Çıkrıklar Durunca*” adlı romanına konu ettiği şekilde Ankara’daki tezgâhlar susmuştur². Nitekim Palaoğlu’na göre Ankara her ne kadar açık işgal görmemiş olsa da “anti-emperyalist bilinç”in oluşumunda ekonomik sömürüyü derinden

yaşamalarının büyük payı olmuştur. Ahiler Devleti ile de devlet geleneği olduğunu ispatlayan Ankara, Milli Mücadele ve yeni kurulacak olan Cumhuriyet için elverişli bir zemin oluşturmuştur.

Palaoğlu konuşmasını Atatürk’ün bağımsızlık üzerine söylediği aşağıdaki özdeyişlerle sonlandırmıştır: “*Hangi istiklal vardır ki yabancıların nasihatleri ile yabancıların planlarıyla yükselebilirsin*”. “*Emperyalizmin ve başka ulusların baziçesi (oyuncak) olmamak için tam bağımsızlık*”. “*Aydınlanmayı yaşasaydık, insanlarımız aydınlanmış ve aydınlatılmış olsalardı bu noktaya gelmezdik*” ...

Palaoğlu’ndan sonra söz alan konuşmacı Profesör Dr. Şerafettin Turan olmuştur. Çok sayıda tarih kitabının da yazarı olan Turan’ın başlıca yapıtları “*Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*”, “*Türk Devrim Tarihi*”, “*Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*” ve “*İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*”dir.

Turan, diğer konuşmacılardan farklı olarak Ankara’nın Milli Mücadele Merkezi ve Başkent olarak seçilmesinin nedenlerini, daha çok güncel gelişmelere bağlamaktadır. İstanbul’un tarihi akış içerisinde başkent olma niteliğini kaybetmesi ve yaşanan toprak kayıpları, kenti tehditlere ve işgallere açık hale getirmiştir. 19’uncu yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu’nun içlerinde yeni başkent arayışlarını, Ankara’nın başkent olarak gündeme gelmesinde önemli nedenler arasında görmektedir. Ayrıca, Palaoğlu’nun aksine, Cumhuriyet düşüncesinin planlı olmadığını, gelişmelerin Atatürk’ü Cumhuriyete taşıdığını ifade etmiştir. Atatürk’ün Ankara’ya gelmesinin önemli nedenlerinden biri o dönemlerde Ankara’da bulunan 20’nci Kolordu Komutanlığı’nın varlığı ve daha da önemlisi Mustafa Kemal Atatürk’ün yakın silah arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy’un Kolordu Komutanı olmasıdır.

Turan’ın ele aldığı önemli bir konu Milli Mücadele esnasında yurt genelinde mandacı ve bağımlılıkçı bazı derneklerin oluşmasıdır. Turan’a

göre, bu dönemlerde genel bir yılgınlık havası olduğu için, aydınlar da mücadeleden ziyade mandacılık gibi kolay çözümler peşinde koşmuşlardır. Sözelimi Amerikan mandası taraftarı Wilsoncular Derneği (ABD Başkanı Wilson'un 14 maddelik barış programına dayanarak barışa kavuşmak istiyorlar) ve İngiliz Muhripleri Derneği, yani İngiliz Sevenler Derneği... Bu tür derneklerin kurucuları Osmanlı sarayına nüfuz ettikleri gibi, Anadolu'nun her tarafında örgütlenebilmişlerdir. Diğer yandan, Turan'ın altını çizerek belirttiği üzere, mandacıların örgütlenemediği tek şehir ise "Ankara" olmuştur. Ankaralılar belirtilen derneklerin şubelerini Ankara'da açtırmadıkları gibi, "Azmi Milli" ve "Müdafai Hukuk Cemiyeti" gibi dernekler kurarak tam bağımsızlıkçı bir program çerçevesinde mücadele vermişlerdir.

Özetle, her ne kadar gelişmeler güncel olsa da o dönemlerde Ankara'yı tercih eden Mustafa Kemal'in kafasında güvendiği bir kolordu ve güvendiği bir Ankara halkının varlığı Ankara'yı merkez olarak öne çıkarmıştır. O dönemlerde Mondros Mütarekesinin verdiği olanaklardan yararlanarak Ankara'da bir Fransız bir de İngiliz birliği yerleşmiştir. Bununla birlikte, Azmi Milli ve Müdafai Hukuk Cemiyetini kuran Ankara halkı öyle bir hava estirmişlerdir ki işgal birlikleri herhangi bir varlık gösterememişlerdir. Mustafa Kemal Ankara'ya geldiğinde de düzenlenen büyük karşılama törenini sadece izlemekle yetinmişlerdir. Nitekim, Ankara'ya geliş, başkent seçilmek için ilk adım olmuştur. Kısaca Turan'a göre, Ankara'nın küçük bir kent olmakla birlikte, özverili olması ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarını yürekten desteklemesi, başkent olma sürecini güçlendirmiştir.

Panelin son konuşmacısı ise *Prof. Dr. Ünsal Yavuz* olmuştur. 1990 yılından bu yana Ankara Üniversitesi Türk-İnkılap Tarihi Enstitüsünde öğretim üyesi olarak görev yapan Yavuz'un uzmanlık alanları, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk Devrimleridir. Yavuz'un Fransız ve İngiliz

arşivlerinde yeralan belgeler üzerine kurulu bildiri ve makaleleri ile iki kitabı bulunmaktadır.

Diğer konuşmacıları tekrar etmemek amacıyla, konuşmasını Atatürk'ün "Söylev"i ile güncel bazı konular üzerinde yoğunlaştıran Yavuz, Söylev'in tüm vatandaşların başucu kitabı olması gerektiğini önemle dile getirmiştir. Atatürk'ün Söylev'inde, Samsun'a çıktığı günkü içler acısı durumu bütün acılarıyla ve çıplaklığıyla anlatması ile emperyalizmin, sömürgeciliğin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri hangi metodlarla ve nasıl ellerine geçirdiklerini gibi konular, Yavuz'un konuşmasının çerçevesini oluşturmuştur. Yavuz, gelişmelere dikkat edilmediği takdirde, sözkonusu tehditlerin günümüzde de geçerli olduğunu dile getirmiştir.

Yavuz'un konuşmasında odaklandığı diğer bir konu ise Ankara'daki Cumhuriyet'in sembolleri niteliğindeki mimari eserlerin birer birer yok olmasıdır. Bu kapsamda verdiği başlıca örnekler; Kızılay binasının yıkılması, Güvenpark'ın sürekli küçültülmesi ve Mamak'taki Konservatuar'ın amacı dışında kullanılmasıdır.

Notlar

1 Palaoğlu, eskiden Yenimahalle civarındaki Ankara köylülerinden işittiği "ateşi ateş söndürmez" ifadesi ile Ankara ve Atatürk'ün buluşması arasında bir benzerlik kurmaktadır. Ankara ve Atatürk'ün buluşmasını bir doku benzerliği olarak nitelediren Palaoğlu, kent ile önderin yani "iki ateş" in 27 Aralık 1919'da Dikmen sirtlarında buluştuklarını belirtmektedir.

2 Sadri Ethem "Çıkrıklar Durunca"da emperyalizmin karşısında Anadolu'daki üretici kentlerin yaşadığı dramı anlatır. Bu kapsamda, Ankara'da üretimin nasıl çöktüğünü, yoksulluğun ve gerilemenin nasıl arttığını, emperyalizmin ve sömürünün nasıl Ankara'yı içten içe bitirdiğini işler.

“Çehov’dan Sonraki Yüzyıl” Adlı Uluslararası Çehov Sempozyumu Hakkında

Doç. Dr. Zeynep ZAFER

Gazi Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Anton Çehov (1860-1904), XIX. yüzyıl Rus edebiyatının son büyük temsilcisidir. Yenilikçi bir yazar olan sanatçı, hem kısa Rus öyküsünün poetikası yaratır, hem de çağdaş, modern ve entellektüel dramın temelini atar. Bu sebeple Anton Çehov, daha önce hiç görülmemiş, yeni tasvir yolunu açan bir sanatçı olarak kabul edilir. Dönemin Rus edebiyatında meydana gelen değişiklikler, Anton Çehov’un sanatında kendini en iyi biçimde gösterir. Çağdaşları tarafından pek önemsenmeyen, daha doğrusu anlaşılmadığı için ciddiye alınmayan büyük sanatçı, edebiyata yerleşmiş önemli ve önemsiz, komik ve trajik, hayal ve gerçek gibi kavramları tamamıyla alt üst ederek onlara yeni anlamlar kazandırmayı başarır.

Anton Çehov’un ölümünün 100. yıldönümü nedeniyle Rusya’da olduğu gibi pek çok başka ülkede de uluslararası ve ulusal kongre, sempozyum, konferanslar düzenlendi, dünyanın bir çok bilim adamı, sanatçı ve Anton Çehov uzmanı söz konusu etkinliklerde yer alarak değerli görüşleriyle yazarın sanatının değerlendirilmesinde katkılarda bulundular. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, bir uluslararası sempozyum düzenleyerek Anton Çehov’un ölümünün 100.

yıldönümü nedeniyle dünyada yapılan bu etkinliklere başarıyla katıldı.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı’nın düzenlediği “Çehov’dan Sonraki Yüzyıl” başlıklı Uluslararası Çehov Sempozyumu, 04-05 Kasım 2004 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binasının muhteşem Bilim Sanat Merkezi Doktora Salonunda büyük Rus yazarına yakışır şekilde, samimî ve bilimsel bir ortamda, başarılı bir biçimde gerçekleştirildi. Etkinliğe Türkiye’den olduğu gibi, Bulgaristan ve Rusya’dan da olmak üzere toplam 26 bilim adamı, uzman ve sanatçı katıldı.

Sempozyum 04 Kasım Perşembe günü, sırasıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Ataol Behramoğlu, Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Taner Tarhan, İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tankut Centel’in birbirinden ilginç açılış konuşmalarıyla Rektörlük Binasının Bilim Sanat Merkezi Doktora Salonunda başladı. Açılış konuşmalarından hemen sonra başlayan Birinci Oturuma, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nden Prof. Dr. Altan Aykut “Anlarda Çehov”, Nijegorod Devlet Linguistik Üniversitesi (Rusya) nden Doç. Dr. Galina L. Gumennaya “Keyifsiz”: Çehov’un Öyküsünde Onegin Metninin Dönüşümü”, Rusya Bilimler Akademisi’nden Doç. Dr. Vadim Polonski “İki Çağ Arasındaki Estetikte Çehov İronisi” ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nden uzman Valeri Petroçenko “Çehov: İki Tutku” adlı bildirileriyle katıldı.

Öğleden sonra saat 14’te başlayan İkinci Oturumda ise, Nijegorod Devlet Linguistik Üniversitesi (Rusya) nden Doç. Dr. Natalya Jivolupova “Yaşamım” Adlı Öyküde “Kişinin Yolu” Konusu: Çehov’un Yazınsallığında Kuşkuçuluk Sorunsalı”, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi’nden Doç. Dr. Zeynep Zafer “Anton Çehov’un Eserlerinde Taşra Konusu”, Sofya Üniversitesi’nden Doç. Dr. Romyana

Evtimova “**Çehov’un Yazınsallığında Nesnelere**”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nden uzman Raisa Petroçenko “**Rus Edebiyatında Bahçe İmgesinin Gelişimi**” başlıklı tebliğlerini sundular.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nden Doç. Dr. Ataol Behramoğlu “**Çehov Tiyatrosunda Modernist Ögeler**”, Sofya Üniversitesi’nden Dr. Galina Petkova “**Rus Edebiyatındaki Kadın Karakterler Arasında Çehov’un Duşekası**”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nden Ar.Gör. Hüseyin Kandemir “**Çehov’un İzinde Mihail Zoşçenko**”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yrd. Doç. Dr. Gönül Üzeli “**A. P. Çehov ve Levitan: Peyzaj Çağrışımlarının Tipolojisi**” adlı bildirimleriyle Üçüncü Oturuma katıldılar.

Uluslararası Çehov Sempozyumunun ikinci günü (05.11.2004), saat 9:30’da açılan Birinci Oturumla başladı. Bu oturumda Sofya Üniversitesi’nden Doç. Dr. Reneta Bojankova’nın “**A. P. Çehov’un Yapıtlarının Elektronik Kaynakları**”, Çevirmen Mehmet Özgül’ün “**Çehov Öykücülüğü**”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nden Yrd. Doç. Dr. Emine İnanır’ın “**A. P. Çehov ve Yakup Kadri’nin “Viran Bahçesi”**” başlıklı tebliğleri yer aldı.

İkinci Oturuma Sofya Üniversitesi’nden Dr. Lyudmil Dimitrov “**Martı – Çay Saatinde Umut ve Umutsuzluk**”, tiyatro sanatçısı Tilbe Saran “**Çehov’u Oynamak**”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arş. Gör. Dr. Özlem Parer “**Vişne Bahçesi’nde Yapı Çözümlemesi**”, yazar Selim İleri “**Firs Üzerine**” adlı bildirimleriyle katıldılar.

Üçüncü Oturumda İstanbul Şehir Tiyatroları’ndan oyuncu ve yönetmen Başar Sabuncu’nun “**Herkes Aynı Bahçede**”, Tiyatro Koleji’nden (Bulgaristan) Lyudmila Dimitrova’nın “**Petko Todorov’un “Boryana Gelin” Dramasında Çehov Yansımaları**”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi’nden Dr. Türkan Olcay’ın **İstanbul Şehir Tiyatrosu Sahnesinde Çehov Oyunları**” isimli konuşmaları yer aldı.

Son olan Dördüncü Oturuma Nijegorod Devlet Linguistik Üniversitesi’nden Doç. Dr. Aleksandr Koçetkov “**T. Williams’ın “Trigorin’in Not Defteri”nde A. P. Çehov’un “Martı” Piyesinin Şiirselliği: Yorumlama Çatışmaları**”, Sofya Üniversitesi’nden Romyana Korseмова “**A. P. Çehov’un Son Düzyazı’sının Girişi Olarak “Işıklar” Adlı Kısa Öyküsü**” ve Dokuz Eylül Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Sevdije Köksal “**İkinci Bir Dilin Köprüsünden Çehov’a Ulaşma Çabasına Bir Örnek: Yeni Bulunmuş Hikâyeler**” adlı bildirimleriyle katıldılar.

Bildiriler, Türkçe ve Rusça olmak üzere iki dilde sunuldu. Aynı zamanda, sunulan bildirinin özeti ekranda her iki dilde de yansıtılarak bildirinin sunulduğu dili bilmeyenler için kolaylık sağlandı. Her oturumdan sonra yapılan değerlendirmeler, sorulan sorular ve cevaplar her iki dilde de gerçekleşti ve böylece Uluslararası Çehov Sempozyumu, hem bazı katılımcılar, hem de diğer misafirler açısından kolaylık sağlandı.

Olağanüstü bir özveriyle hazırlanan “**Çehov’dan Sonraki Yüzyıl**” isimli **Uluslararası Çehov Sempozyumu** İstanbul Şehir Tiyatroları sanatçısı Haldun Ergüvenç’in büyük bir başarıyla sunduğu Anton Çehov’un “**Tütünün Zararları**” adlı tek perdelik oyunuyla sona erdi. Bilim dünyasına büyük katkı sağlayacağını umduğum bu muhteşem Sempozyumu düzenleyenleri, emeği geçenleri, bilim adamlarını, uzmanları ve sanatçıları kutluyor ve verimli çalışmalarının devamını diliyorum.

Bilge Yayın, Tanıtım, Tahlil Eleştiri Dergisi Yayın İlkeleri

Bahar, Yaz, Güz ve Kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Böylece yılda bir cilt oluşturulur. Dergi, üye ve ilgililerine yayım tarihini izleyen 20 gün içinde gönderilir.

Amaç :

- Türkiye, Türk Dünyası ve öteki ülkelerde yapılan bilimlik yayınları tanıtmak, tahlil ve tenkit etmek,
- Okuyucuya, Dünyadaki ve Türk Dünyası'ndaki çalışmalarını izleyebilme imkânı sağlamak,
- Türkiye'nin bilimlik çalışmalarına katkı sağlamak,
- Yazılar bazı istisnalar dışında, Türkçe veya Türk lehçelerinden birinde yayımlanır,

İçerik

- Alanında bir boşluğu dolduracak araştırmaya dayalı özgün makaleler,
- Alanında gelişmesine katkı sağlayacak tanıtım tahlil ve eleştiri yazıları,
- Bilimlik çalışmalara kuramlık ve yöntem açısından katkı sağlayacak çeviri yazıları,
- Alanında gerçekleştirilen derleme ve tarama çalışmaları,
- Bilge'de yayımlanacak yazıların daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması tercih sebebidir. Ancak bazı istisnai durumlarda yazı ikinci kez yayımlanma durumunda ise bunun belirtilmesi gerekmektedir.

Gelen Yazıların Değerlendirilmesi :

- Yayımlanması için gönderilen yazılar öncelikli olarak yazı işleri tarafından konu, içerik ve yazım kuralları açısından incelenir ve düzenlenir. Gönderilen yazılarda yazarın adı görev yaptığı üniversite veya kurum adresi, telefonu ve e-mail'i belirtilmelidir.
- Yayın Kurulu'nda incelenir ve hakem onayına sunulur.
- Yazarlar, hakemlerin ve yazı kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Katılmadıkları noktaları gerekçeleri ile birlikte yazı kuruluna sunabilirler.
- Yayımları kabul edilmeyen yazılar, istek halinde geri verilebilir.

Yazım Dili ile İlgili Genel Kurallar :

a) Bilge'nin dili Türkçedir. Latin harfleriyle Türk lehçelerinden birinde yazılan yazılar mümkün olduğu ölçüde Türkiye Türkçesi'ne aktarılır. Gerekli görüldüğü takdirde uluslararası geçerliliği olan diğer dillerde yazı da kabul edilir.

b) Yazarlar istedikleri kelime ve terimleri kullanmakta serbesttirler. Ancak yeni kelime ve terim kullanıldığı zaman herhangi bir Batı dilindeki karşılığı belirtilmelidir. Ayrıca, T.D.K. İmlâ Kılavuzu'na uyulması bir zorunluluktur.

c) Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

d) Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Dizgi imkânlarını da gözönünde bulundurarak, Türkiye'de yayın olan transkripsiyon sisteminin kullanılması tavsiye edilir.

e) Yazılar bilgisayarda dizilmeli, disket ve kağıt çıktısı ile gönderilmelidir. **El yazısı ile yazılmış yazılar ile disketsiz yazılar dikkate alınmaz.** Yazımda M.S.Word adlı program kullanılmalıdır. Başlıklar 18 punto bold, metin 10 punto normal, dipnotlar 8 punto olarak Times Tr fontu ile dizilmelidir. Kitap ve dergi adları bold, alıntılar tırnak içinde italik olmalıdır. Transkripsiyon için Times'a dayalı herhangi bir font kullanılabilir.

f) Kitap tahlil, tanıtım ve eleştiri yazılarında eserin son yıllarda basılmış olması şartı aranmaz; edebî eserlerin tanıtım, tahlil ve eleştirilerine yer verilmez.

g) Tanıtılan eserlerin bibliyografik künyesi tam olarak verilmeli, varsa diğer baskı ve tercümelemleri de belirtilmelidir. Yazar adı başlığın altında sol tarafta altında unvanı, adresi yazılı olmalıdır.

h) Kaynak göstermede dipnot kullanılmalıdır. Cümlelerin sonuna (örnek1) şeklinde yazılmalı künye metin sonunda, yazarı, kitap, dergi ya da makale adı, basım yeri, yılı belirtilerek verilmelidir. Kitap ve dergi isimleri bold, makaleler tırnak içinde olmalıdır.

ı) Yazıların sayfa numarası verilmeli ve yazılar 5-10 sayfa geçmemelidir. Gönderilen makalelerin başında Türkçe özet, Anahtar kelimeler, Abstract ve Keywords yer almalıdır.

j) Yukarıdaki kurallara uygun yazılar 2 nüsha çıktısı ve disketi ile birlikte yazışma adresimize veya s.ercebeci@mynet.com email adresine gönderilir.

